

Numerologia we frazeologii i paremiologii

Redakcja naukowa
Ewa Komorowska, Jolanta Ignatowicz-Skowrońska,
Agnieszka Krzanowska, Harry Walter

Szczecin 2017

Recenzenci

Dr hab. Halina Chodurska, prof. UP (Kraków)

Redakcja techniczna

Agnieszka Krzanowska

Korekta

Jolanta Ignatowicz-Skowrońska

Agnieszka Krzanowska

Projekt okładki

Druk

Volumina.pl Daniel Krzanowski

Wydawca

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

tel. 91 812 09 08

druk@volumina.pl, www.voluminamarket.pl

SPIS TREŚCI

Slowo wstępne	5
Zofia Czapiga, Liczby w przysłowiach (na materiale <i>Rosyjsko-polskiego słownika paremiologicznego</i>)	9
Gabriela Dziamska-Lenart, Leksykograficzny opis polskich frazeologizmów z komponentem liczebnikowym	23
Santa Ferretti, La simbología numérica en la poesía de la Generación del 27 y en Pablo Neruda.....	37
Piotr Fliciński, Żywotność matrycy frazeologicznej <i>x + numer + liczebnik</i> we współczesnej polszczyźnie.....	59
Jolanta Ignatowicz-Skowrońska, Modyfikacje wyrażenia <i>Europa dwóch przekrojów</i> w tekstuach współczesnej polszczyzny.....	69
Ludmila Ivashko, Отражение погодных явлений в зеркале народной фразеологии	87
Vladimir Medvedev, Фразеологизмы с числительным «семь» в русском языке и его эквивалентом “sieben” в немецком языке	91
Valerij Mokijenko, Нумеративные сравнения и идиомы в художественном тексте	109
Elena Nikolajeva, Старые числа в новой фразеологии (на примере фразеологизмов с компонентом <i>ноль (нуль)</i>)	127
Alla Rachkovskaya, От звезды <i>первой величины</i> к <i>первой леди</i> : смена репертуара современной русской фразеологии с числительными	137

Svetlana Shulezhkova , Устойчивые словесные комплексы с компонентами-числительными в древнейших славянских текстах и их «следы» в публицистическом арсенале современных общественных движений	159
Rafał Sidorowicz , Uwagi o języku w eksperckich blogach ekonomicznych.....	173
Harry Walter , Число ТРИ в русской и немецкой фразеологии (от <i>Troицы до трех горшков и drei Käse</i>).....	189

Słowo wstępne

Prezentowana monografia stanowi wielokierunkową analizę zagadnień z kręgu leksykologii, frazeologii czy paremiologii czterech języków: polskiego, rosyjskiego, niemieckiego i hiszpańskiego. Tematem przewodnim stała się problematyka liczb i liczenia. Przyjęto różnorodne podejście do tematu począwszy od omówienia zagadnień strukturalnych, poprzez interpretacje lingwistyczne wybranych jednostek leksykalnych aż po analizy jednostek frazeologicznych zawartych w wybranych tekstach literackich. Toteż zagadnienie liczb i liczenia rozpatrywane jest szeroko zarówno w ujęciu lingwistycznym, jak i literackim. Lingwistyczne ujęcie badanego materiału opiera się na korpusach słownikowych, tekstach literackich czy publicystycznych. Językoznawcy sięgają do etymologii omawianych jednostek leksykalnych, analizując ich semantykę zarówno w ujęciu diachronicznym, jak i synchronicznym. Ujęcie literackie pozwala natomiast pokazać znaczenie jednostek numerycznych w prezentowanej powieści. Niezależnie od przyjętej metodologii badań opisu jednostki frazeologiczne czy paremiologiczne omawiane są w pracach z uwzględnieniem tła kulturowego danego obszaru językowego lub w przypadku prac konfrontacji językowej w ujęciu kilku obszarów kulturowych.

Na materiale współczesnego języka polskiego zagadnienie numeryczności omawiają: Jolanta Ignatowicz-Skowrońska, która zajmuje się modyfikacjami wyrażenia *Europa dwóch prędkości* w tekstach współczesnej polszczyzny, Piotr Fliciński, analizujący żywotność matrycy frazeologicznej *x + numer + liczebnik* we współczesnej polszczyźnie, Gabriela Dziamska-

Lenart, która przeprowadza leksykograficzny opis polskich frazeologizmów z komponentem liczebnikowym oraz Rafał Sidorowicz, który wskazuje na specyfikę języka używanego przez ekonomistów w blogach tematycznych. Materiał języka rosyjskiego omawiany jest w szeregu pracach. Ludmiła Ivashko pokazuje, w jaki sposób zjawiska pogodowe znajdują odzwierciedlenie w rosyjskiej ludowej frazeologii. Elena Nikolajeva zaś zwraca uwagę na funkcjonowanie starych liczb w nowej frazeologii (na przykładzie liczby *zero*). Natomiast Svetlana Shulezhkova nie tylko omawia grupy idiomów z komponentami liczebnikowymi w starych słowiańskich teksthach, lecz również pokazuje ich „ślady” w publicystyce. Alla Rachkovskaya zwraca uwagę na zmiany zachodzące na przestrzeni lat we frazemach rosyjskich. Do tekłów rosyjskiej literatury pięknej sięga Valerij Mokijenko, który analizuje zawarte w nich numeratywne porównania i idiomy. Aspekt porównawczy polsko-rosyjski znajduje odzwierciedlenie w pracy Zofii Czapigi, która w oparciu o materiał językowy z *Rosyjsko-polskiego słownika paremiologicznego* przedstawia liczby w przysłowiach. Natomiast numeryczność w aspekcie konfrontacji dwóch języków: rosyjskiego i niemieckiego analizują Harry Walter i Vladimir Medvedev. Harry Walter opisuje liczbę *trzy* w rosyjskiej i niemieckiej frazeologii, Vladimir Medvedev zaś – liczbę *siedem*. Trzeci język – hiszpański znajduje odzwierciedlenie w pracy Santy Feretti, która prowadzi analizę literacką symboliki numerycznej w poezji Pabla Nerudy.

Przeprowadzona w powyższych pracach wielokierunkowa analiza numeryczności w języku polskim, rosyjskim czy hiszpańskim pokazuje różne podejścia metodologiczne i szczegółowe opisy zarówno lingwistyczne, jak i literackie, które to poparte są opisami kulturologicznymi, co daje podstawy do ich pełnych interpretacji.

Żywimy nadzieję, że zamieszczone w monografii prace z zakresu jazykoznawstwa i literaturoznawstwa, zanurzone w szerokim tle

kulturologicznym staną się nie tylko ciekawą merytoryczną lekturą, lecz również zachętą do dalszych badań związanych z numerycznością we frazeologii i paremiologii.

Redaktorzy tomu

Zofia Czapiga
Rzeszów, Polska
zczapiga@wp.pl

Liczby w przysłowiach (na materiale *Rosyjsko-polskiego słownika paremiologicznego*)

Słowa kluczowe: przysłówia, liczby, ekwiwalencja, język rosyjski, język polski

Przysłowie to „*zdanie utrwalone w ustnej tradycji, ujmujące w alegoryczno-obrazowej formie myśl o charakterze dydaktyczno-moralizującym (wskazówka lub przestroga)*” [Encyklopedia 1981: 740]. Do niedawna przysłowiem nazywano każdy środek językowy, który odznaczał się niedosłownością znaczenia i trwałością formy, a więc zarówno zdania, jak i zwykłe wyrażenia, zwroty, frazy, porównania, sentencje, aforyzmy czy maksymy. Tymczasem przysłowie jest jednostką tekstu, tworem literacko-językowym mającym postać zdania (często rymowanego), charakteryzującym się stałością formy oraz „dwustopniowością” znaczenia [Mosiołek-Kłosińska 2003: 20].

W przysłowiach każdego narodu zapisana jest jego mądrość, doświadczenia, sposób postrzegania świata. Będąc częścią języka, są jednocześnie częścią kultury narodowej. Jako milczący nauczyciele pełnią bardzo ważną funkcję społeczną, „*ponieważ przekazywane w sposób łatwy i prosty, często dowcipny, treści dydaktyczne stają się środkiem wdrażania pewnych zasad moralnych, zakazów, poleceń*” [Wójcik, Ziebart 1997: 5].

Obok ponadczasowych, uniwersalnych jednostek paremiologicznych istnieją nowe bądź zmodyfikowane przysłówia odzwierciedlające mądrość odrębnej nacji. Symbolika znaczenia komplikuje ich przekład, co

też nie ułatwia opracowywania dwu- i wielojęzycznych słowników paremiologicznych¹.

Przedmiotem opisu w niniejszym szkicu są rosyjskie przysłówia z nazwą liczby w swojej strukturze semantyczno-formalnej i ich polskie odpowiedniki. Źródłem materiału jest *Rosyjsko-polski słownik paremiologiczny*² zawierający 63 przysłówia³ (na ok. 2000) z następującymi nazwami liczb: *один* (42 przysłówia), *два* (7), *три* (4), *четыре* (1), *семь* (2), *десять* (1), *сто* (6), *тысяча* (3). Okazuje się, że w zdecydowanej większości przysłów używane są liczebniki główne, rzadziej są to liczebniki zbiorowe czy porządkowe (*семеро*, *трое*, *двое*). Zajmują one pozycję niezależną jako argument lub predykat zdania bądź stanowią człon określający skupienia wyrazowego (w pozycji pierwszego lub drugiego argumentu⁴). Wyraźne ograniczenie zbioru liczb występujących w przysłowiach ma niewątpliwie związek z ich symboliką.

W starożytności liczby były symbolem boskiego ładu, tajemnymi kluczami do harmonii wszechświata, mogącymi odsłaniać zasady rządzące stworzeniem świata i prawa funkcjonowania czasu i przestrzeni [Tresidder 2005: 112]. W symbolice liczby wyrażają nie tylko ilość, lecz także idee i siły. Każda liczba ma własną osobowość, a wszystkie są dziećmi jedności. Liczby od jeden do dziesięciu mają znaczenie archetypowe – pierwsza dziesiątka zawiera symbole podstawowe, dalsze liczby są tylko ich kombinacją [Kopaliński 2001: 195]. Według W. Kopalińskiego „*jedność jest symbolem абсолuta, całkowitości, Wszechświata, nieskończoności, centrum bytu i kosmosu, twórczej prasły, Siły Najwyższej, (najwyższego) bóstwa, mistycznego ośrodka ducha, ośrodka promieniowania; [...] niepodzielnej*

¹ Najczęściej są to słowniki dwujęzyczne [m.in.: Stypuła 1974; Żąbecka 1995; Prędot 1986; Pająk 2007]. Godny uwagi jest *Słownik przysłów w ośmiu językach* [Świerczyńscy 2001].

² Zostały w nim zastosowane trzy kryteria doboru przysłów: frekwencja w mowie użytkowników języka, wartość estetyczna oraz obecność przysłów w utworach klasycznych i współczesnych [Rosyjsko-polski słownik 2001: 5].

³ W niektórych przysłowiach pojawia się więcej niż jedna liczba.

⁴ Termin *argument pierwszy* oznacza składnik struktury predykatowo-argumentowej w formie mianownikowej, natomiast *argument drugi* – w formie przypadków zależnych. Zob. [Karolak 1984: 34]. W rosyjskiej literaturze lingwistycznej stosowany jest termin *aktant* (*актант*). Zob. m.in.: [Казаков 1994: 32; Прияткина 1990: 126-127].

Jedności" [2001: 119]. I to właśnie liczby pierwszej dziesiątki wykorzystywane są w przysłowiach najczęściej.

Semantyka przysłów będących mądrością narodów jest mocno zróżnicowana. Zróżnicowane są też zależności wewnętrz ich struktury, co pozwala wyróżnić 5 klas semantycznych interesujących nas przysłów, w których ma miejsce:

- 1) stwierdzenie bądź negacja określonej właściwości podmiotu przysłownia (13 jednostek)

Одно спасение – пост да молитва. Dobra jest modlitwa z postem, lepsza niż skarby złota. (64)⁵

У бедного и два гроша куча хороша. I grosz piechotą nie chodzi. (94)

Jest to model zdań pojedynczych o charakteryzującym znaczeniu predykatu. Można je eksplikować w następujący sposób: 'X jest jakie (jest czym)', przy czym liczba użyta w skupieniu wyrazowym może zajmować zarówno pozycję argumentu, jak i predykatu. Sens przytoczonych przysłów ukryty jest głębiej: 'najwyższą, jedną wartością w życiu jest modlitwa i post (nie dobra materialne)'; 'dla ubogiego nawet dwa grosze mają dużą wartość / są cenne'.

- 2) stwierdzenie bądź negacja faktu istnienia podmiotu przysłownia (21 jednostek)

Одна беда не беда. Dobre to nieszczęście, co sam na sam przychodzi. (224)

Один вор всему миру разорение. Jedna owca parszywa <нечистая; зла>⁶cale stado zarazi. (71)

Są tu zawarte głębokie przesłania dotyczące powodzeń

---

⁵ W nawiasach podawana jest strona, z której pochodzi dane przysłowie. Niektóre przysłownia pojawiają się w słowniku dwukrotnie, gdyż na podstawie komponentu semantycznego są odnoszone do dwóch klas ideograficznych, np. przyjaźń / miłość: *Старый друг лучше новых друзей. Stary przyjaciel lepszy od dwóch nowych.* (113, 164); pieniądze / przyjaźń: *Не имей смо рублей, а имей смо друзей. Lepsze sto druhów, niżeli sto rubli w kalecie.* (100, 116); Bóg / wiara: *Бог один, да модельщики не одинаковы. Boga nie trzeba daleko szukać.* (60, 68).

⁶ W nawiasach trójkątne <...> ujęte zostały wymienne elementy przysłownia, a w nawiasy okrągłe (...) – gramatyczne warianty form wyrazowych lub nieobligatoryjne elementy przysłownia.

i niepowodzeń życiowych, niekwestionowanych faktów, oczywistych konsekwencji nieetycznych, negatywnych zachowań ludzkich itp.

3) pochodność semantyczna między komponentami przysłowia (2 jednostki)

Не гонись за двумя зайцами – ни одного не поймаешь. Кто две срохи за огонь трzyma, жадней не злапie. (245)

Живи просто – проживёшь лето счастья. Длugo живе, кто dobrze живе. (127)

Są to przysłowia o postaci zdań złożonych, w których komponenty połączone są na podstawie stosunków semantycznych subordynacji, czyli podrzędności, podporządkowania się treści dwu jednostek predykatywnych. Istnieje zatem implikacja semantyczna ze strony jednego z komponentów. Najczęściej są to zależności warunkowe, rzadziej skutku, czasu: *если будешь жить хорошо, то проживешь много лет; если будешь стремиться выполнить одновременно два разных дела, то ничего не сделаешь хорошо.*

4) koordynacja semantyczna między komponentami przysłowia (6 jednostek)

Одна беда не ходит – за собою горе водит. Недза з biedą w parze chodzi. (229)

Два раза молоду не быть, а смерти не отбыть. Śmierć bierze stare i młode. (214)

Przysłowia tego typu mają strukturę zdań złożonych współrzędnie, połączonych spójnikowo i bezspójnikowo. Między ich komponentami składowymi zachodzi stosunek logicznej równorzędności: *Беда не ходит одна. + С ней связано горе. (Она за собою горе водит.); Молодость дважды не повторяется. + Смерть неизбежна. (букв. – от смерти не останешься).*

5) przeciwstawienie semantyczne między komponentami przysłowia (21 jednostek)

Один с соиской, а семеро с ложкой. Jeden robi, a drugi zażywa. (251)

Один собирает, другой зевает. Jeden pracuje, a drugi korzysta. (251)

Części przysłowia komunikującej o akceptowalnym stanie rzeczy przeciwstawiają się antonimiczne nieakceptowalne fakty, okoliczności, sytuacje. Liczby, zwłaszcza liczba jedności, symbolizują zwykle wyjątkowość, indywidualność orzekanej treści. Jej wielokrotności natomiast służą dla wyeksponowania doskonałości faktów, zdarzeń czy zachowań, które powinny pojawić się w jedności, w przeciwnym razie są one niewłaściwe, nieakceptowane, godne potępienia, czyli mają wartościowanie negatywne.

Zdecydowana większość przysłów rosyjskich to zdania złożone współrzędnie z przeciwstawnym znaczeniem. Jeśli nawet nie są to pełne zdania, to i tak istnieje implikacja semantycznego przeciwstawienia określonego stanu rzeczy, np.:

Первый блин, да комом. Pierwsze koty za плоты. (232)

W rosyjskiej paremii najczęściej wykorzystywana jest liczba *один*, która symbolizuje pierwotną jedność, bóstwo czy istotę stwarzającą. We wszystkich wielkich religiach monoteistycznych liczba jedności jest symbolem Boga [Tresidder 2005: 72]. Wśród omawianych przysłów liczba ta często łączy się z leksemem *Бог*, co wyraźnie eksponuje niepodzielną jedność najwyższego bóstwa, jego niezwykłość i moc:

Один Бог святых знает. Бог wszystko видzi i słyszy. (53)

Бог один, да модельщики не одинаковы. Бога nie trzeba daleko szukać. 60 (+68)

Жизнь даёт один Бог, а отнимает всякая гадина. Бог sieje ludzi, człek sypie mogiły. (62)

Bce (мы) под (одним) Богом ходим! A nad światem Бог jeden! (51)

Не бойся никого, кроме <только> Бога одногого. Gdy wierzym, to się boim. (53)

Jak widać, w polskich odpowiednikach paremiologicznych liczby nie zawsze są wykorzystywane: w większości występuje sam leksem *Bóg*, z natury swojej jedyny, niepodzielny, a w odpowiednikach-aforyzmach pojawia się połłoczenie *Bóg jeden* lub brak ekwiwalentnego wyrażenia.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż występujący w badanych

przysłowiach leksem *один* jawi się w różnych postaciach homonimicznych w znaczeniu:

- liczebnika głównego, np.

Один вор всему миру разорение. Jedna owca parszywa <нечистая; зла>cale stado zarazi. (71)

- rzeczownika ('один / jeden' w domyśle 'człowiek'), np.

Один с сошкой, а семеро с ложкой. Jeden robi, a drugi zażywa. (251)

- przymiotnika ('sam, jedyny; ten tylko'), np.

Один Бог святых знаем. Bóg wszystko widzi i słyszy. (53)

- przymiotnika ('nikt inny, nic innego; jedyny'), np.

Одно спасение – пост да молитва. Dobra jest modlitwa z postem, lepsza niż skarby złota. (64)

- przymiotnika ('bez innych, oddzielnie, osobno'), np.

Беда не ходит одна. Nieszczęścia chodzą parami. (222)

Przestrzeń semantyczna kultury każdej nacji może być ujęta w postaci określonego zbioru jednostek. Przysłowia rosyjskie, w których używana jest liczba, najczęściej koncentrują się wokół takich pojęć tworzących matrycę kulturologiczną⁷, jak:

- „odwieczne” wartości człowieka: Bóg – diabeł, życie – śmierć, młodość – starość,
- wartości proklamowane przez człowieka: kościół – wiara, praca – rzemiosło, miłość – przyjaźń,
- makrokosmos człowieka: bogactwo – nędza,
- mikrokosmos człowieka: rodzina – człowiek, żona – mąż, matka – ojciec, syn – córka,
- atrybuty człowieczeństwa: mądrość – głupota, nadzieja – radość, cierpienie – modlitwa.

Okazuje się, że w omawianych przysłowiach dominują takie

⁷ Matryca lingwokulturowa to uporządkowany zbiór konstant (jednostek) kulturowych. Reprezentuje ona charakter stereotypów mentalnych i behawiorystycznych przedstawicieli danej wspólnoty etnicznej [zob. Rosyjsko-polski tezaurus 2007: 6–7].

wartości jak Bóg, pieniądze, praca i szczęście – każde z nich stanowi po blisko 20% (w sumie ok. 80% wszystkich badanych paremii). Liczby symbolizujące najwyższe wartości, uważane za magiczne pojawiają się w przysłowiach gromadzonych przez wieki i przekazywanych z pokolenia na pokolenie w różnych kręgach językowo-kulturowych.

Przekład przysłów, nawet na język blisko spokrewniony, stanowi poważny problem [zob. Хлебда 2008: 90–104]. Zdaniem J. Lukszyna „*Пословица в качестве художественного текста в модели перевода представляет собой единицу особого свойства, по отношению к которой собственно творческая проблематика уступает место методике направленного поиска адекватного эквивалента во фразеологической системе переводящего языка*” [Люкшин 2001: 18]. W paremiologii konfrontatywnej obowiązują ścisłe zasady przekładalności przysłów: 1) wspólny dla konfrontowanych języków aforystykon ludowy; 2) wspólne dla obu kultur precedensowe teksty literackie; 3) porównywalne poziomy rozwoju cywilizacyjnego; 4) związki międzykulturowe itp. Z tego wynika, że każda jednostka paremiologiczna w języku wyjściowym ma swój adekwatny odpowiednik w języku docelowym. Jednak poszukiwanie takiego najbardziej trafnego ekwiwalentu w języku docelowym nie jest łatwe: wymaga ono doskonałej znajomości leksykonu paremiologicznego tego języka oraz klasyki literatury narodowej. Ze względu na stopień przekładalności jednostek paremiologicznych można wyróżnić trzy rodzaje ekwiwalentów⁸:

1) ścisły odpowiednik paremiologiczny jednostki wyjściowej (ok. 24%):

*Ласковое теля (телятко) **двух** маток (**две** матери) *сосем.*
Pokorne cielę **dwie** matki *ssie.* (105)*

*Старый друг лучше новых **двух**. Stary przyjaciel lepszy od **dwoch** nowych. (113, 164)*

*Ленивый **двое** делает. Leniwy **dwa** razy robi. (149)*

*В лес идут, а на **троих** один моноп берут. Jeden na drugiego*

⁸ Autorzy słownika graficznie wyróżniają poszczególne grupy przysłów: umieszczały czarne, szare lub białe kółko obok przysłowia, a w przypadku wykorzystania polskiego aforyzmu literackiego jako ekwiwalentu rosyjskiego przysłowia dodatkowo stosują kursywę.

patrzy, a żaden nic nie robi. (151)

*От любви до ненависти – **один** шаг. Od miłości do nienawiści tylko **jeden** krok.* (165)

*От **одной** матери, да не **одни** ребятки. Jednej matki niejednakie dziatki.* (189)

*Родной, да матери не **одной**. Nie **jedna** nas matka porodziła.* (198)

*Счастье с бессчастью <несчастью> на **одних** санях ездят <обо двор живут>. Szczęście i nieszczęście na **jednym** wózku jeździ.* (225)

***Одни** умеют строить, а другие разорять. **Jeden** buduje, **drugi** psuje.* (251)

*В работе «ох», а ест за **трёх**. Do miski jak zapalił, a do robotы jak w pysk dał.* (155)

*Конь о **четырех** ногах, да спотыкается. Koń ma cztery nogi i też się potknie.* (224)

*Муж с женой бранится, да под **одну** шубу ложится. Mąż z żoną we dnie się pokłoczą, a w nocy pogodzą.* (197)

***Одна** беда не ходит – за собою горе водит. Nędza z biedą w parze chodzą.* (229)

Pojęcie ścisłego odpowiednika nie zakłada tożsamości formalnej jednostek, gdyż nawet w przypadku języków pokrewnych oczywiste są rozbieżności formalno-strukturalne⁹. Chodzi tu o całkowite podobieństwo struktur semantycznych jednostki wyjściowej i jej odpowiednika istniejącego w leksykonie paremiologicznym języka docelowego. W zdecydowanej większości polskich ekwiwalentów też wykorzystywane są liczby, jedynie w trzech przypadkach jest ich brak.

2) paremiologiczny odpowiednik adekwatny do treści jednostki wyjściowej (ok. 75%):

*Жизнь даёт **один** Бог, а отнимает всякая гадина. Bóg sieje ludzi, człek sypie mogiły.* (62)

⁹ Tylko nieliczne, udokumentowane źródłami oryginalnymi, identyczne pod względem formalnym porzekadła mają wspólny prototyp (np. pochodzące z tekstu sakralnego) albo są rezultatem dawnej transpozycji międzykulturowej [Zmarzer 2001: 13].

Бог один, да модельщики не одинаковы. Boga nie trzeba daleko szukać. (68)

Дурак в воду кинет камень, а десять умных вон не вынут. Jeden głupiec więcej może zadać pytań, niż dziesięć mędrców dać odpowiedzi. (79)

После Бога деньги первые. Pieniądze wszystko mogą. (94)

Он добра до худа один шаток. Dobre i złe zawsze ze sobą graniczą. (106)

Хороший хозяин одним глазом спит. Pańskie oko konia tuczys. (174)

Муж да жена – одна душа. Mąż i żona to dwa ciała, a jedna dusza. (186)

На том свет отовсюду одна дорога. Z każdego miejsca jednak do nieba. (210)

Беда не ходит одна. Nieszczęścia chodzą parami. (222)

W związku z brakiem w języku polskim zbliżonego strukturą formalną przysłowia dobierane są jednostki o podobnym znaczeniu, ale wyraźnie różniące się postacią formalną. Zwykle przekazują one treść w bardziej skondensowanej formie, są krótsze. Nierzadko rosyjskim zdaniom złożonym w języku polskim odpowiadają zdania pojedyncze, np.:

Один женится – свет увидал; другой женится – с головою пропал. Małżeństwo to loteria. (198)

Jeśli wśród polskich przysłów nie znaleziono właściwego odpowiednika, wówczas wykorzystany został aforyzm literacki adekwatny do treści jednostki wyjściowej (4):

Не строй семь церквей, пристрой семь детей <cupom>. Nie znajdzie Boga, kto go tylko szuka w niebie. (69)

Не имей сто рублей, а имей сто друзей. Lepsze sto druhów, niżeli sto rubli w kaledzie. (100, 116)

Бог один, как ни призывай его. Możesz zwać Boga mianem wszelakim. (50)

Один раз мать родила, один раз и умирать. Kto się urodził, trzeba, że umiera. (214)

Ten typ odpowiedniości w zasadzie pokrywa się z dwoma

pierwszymi: struktura semantyczna tych jednostek jest podobna, przy czym obowiązuje tu jedna reguła: aforyzm musi pochodzić z oryginalnego tekstu polskiego autora (np. pierwszy A. Mickiewicza, drugi – S. Jagodyńskiego).

3) dosłowne tłumaczenie jednostki wyjściowej (ok. 0,5%):

Лентый да шалопай – два родных брата. Leń i nicpoń są jak rodzeni bracia. (149)

Бабушке – один только дедушка не внук. Dla babci tylko dziadek nie jest wnukiem. (187)

Дураков на Руси на сто лет припасено. Durniów na Rusi nie zabraknie. (76)

Dosłowne tłumaczenie przysłów na język docelowy autorzy słownika dopuszczają w wyjątkowych sytuacjach: 1) kiedy przysłowie, które nie ma żadnego odpowiednika w języku polskim, a ma szczególną wartość kulturową w użyciu języka wyjściowego (taką wartość mają dla języka rosyjskiego np. przysłowia używane przez Puszkina w swoich tekstach), 2) jeśli analogiczna jednostka już istnieje w aforystykonie polskim. Przy tym obowiązuje ścisłe przestrzeganie uzusu języka docelowego [Zmarzer 2001: 12–14].

Trudno oceniać zakres użycia liczb w przysłowiach opisywanych języków, bowiem w niniejszym szkicu punktem wyjścia jest język rosyjski, należałoby jeszcze przeprowadzić badanie w odwrotnym kierunku. Obserwacja przedstawionego materiału faktycznego ujawnia, że tylko w 31% przysłów liczebniki są obecne w obu językach, przy czym tylko nieliczne mają wspólny prototyp lub są rezultatem dawnej transpozycji międzykulturowej. Zauważalne są różbieżności w używaniu liczb w polskich odpowiednikach semantycznych rosyjskich jednostek paremiologicznych, np. w języku rosyjskim występuje jeden liczebnik, a w polskim ekwiwalencie jest ich więcej (jednak implikują podobny sens) lub są używane inne liczby. Por.:

Барыш с накладом в одном кармане живут. Kupiec ma dwa worki: jeden na zysk, drugi na stratę. (95)

За доброго человека сто рук <сто голов>. Jeden dobry ujdzie za dwóch złych. (104)

Дурак в воду кинет камень, а десять умных вон не вынут. Jeden

глупець więcej może zadać pytań, niż dziesięć mędrców dać odpowiedzi. (79)

Муж да жена – одна душа. Муж и жона то два ciała, а одна душа. (186)

Również z innymi liczbami mamy do czynienia w następujących przysłowiach:

Один рубит, семеро в кулаки трубыят; Двое пашут, а семеро руками машут. Nie będzie nic z tego, gdy jeden patrzy na drugiego. (241)

Один с сошкой, а семеро с ложкой. Jeden robi, a drugi zażywa. (251)

Семеро одну соломинку подымают. Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść; Gdzie wiele nianiek, tam dziecko bez nosa <garbate>. (242)

W języku rosyjskim liczebniki zbiorowe częściej są wykorzystywane w przysłowiach, przeciwstawiając się jedności, natomiast w języku polskim jedność przeciwstawia się liczbie *dwa* (*drugi*). W ostatnim przykładzie dobrane są dwa bliksie znaczeniowo przysłowia polskie, jedno z liczbą *sześć*, drugie bez liczebnika. Świadczy to o braku wspólnego rodowodu omawianych przysłów.

Reasumując, należy podkreślić, że przysłowia z liczbami w swojej strukturze mają bardzo zróżnicowaną postać formalno-znaczeniową. Dotyczą wielu sfer ludzkiej egzystencji, obrazują mnóstwo życiowych sytuacji, zarówno tych pomyślnych, jak i tych trudnych, przykrych, nieuchcianych. Zawierają pewnego rodzaju przesłanie, przestrogę, która ma wskazywać zachowania dobre, a potępiać złe postępowanie. Wyrażają w sposób prosty, a jednocześnie dobitny, stosunki międzyludzkie, religijne, obyczajowe.

W przysłowiach rosyjskich wyraźnie dominuje liczba *один*, symbolizująca bóstwo. Nierzadko łączy się z leksemem *Бог*, eksponując w ten sposób niepodzielną jedność, moc i niezwykłość najwyższego bóstwa. Ponadto przysłowia odwołują się do takich pojęć jak szczęście, praca, pieniądze, rodzina.

Wiele przysłów dotyczących kwestii uniwersalnych pojawia się

w językach różnych narodów w wersjach zbliżonych semantycznie. Trudno jednak oczekwać ekwiwalencji formalnej, z uwagi na strukturalne rozbieżności języków. Zwykle przysłownia są krótkie i mają prostą strukturę. Zdarzają się jednak i obszerniejsze formy, bardziej rozbudowane. Tym rosyjskim przysłowiom o postaci zdań złożonych w języku polskim nierazdrok odpowiadają zdania pojedyncze. Nie są to ścisłe ekwiwalenty przysłów, bowiem identycznych jednostek w języku polskim nie ma i dlatego dobrana została prostsza postać przysłownia implikującego podobne znaczenie.

Literatura

- Encyklopedia powszechna PWN*, 1981, t. 3, Warszawa.
- Karolak S. 1984, *Składnia wyrażeń predykatywnych [w:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa.
- Kopaliński W. 2001, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Mosiołek-Kłosińska K. 2003, *Wstęp [w:] D. i W. Masłowscy, Przysłowia polskie i obce od A do Z*, Warszawa, s. 5–23.
- Pająk B. 2007, *Słownik przysłów i powiedzeń angielsko-polski, polsko-angielski*, Warszawa.
- Prędot S. 1986, *Mały niderlandzko-polski słownik przysłów*, Warszawa.
- Rosyjsko-polski słownik paremiologiczny*, 2001, red. J. Lukszyn, Warszawa.
- Rosyjsko-polski tezaurus konstant kulturowych*, 2007, red. W. Zmarzer, J. Lukszyn, Warszawa.
- Stypuła R. 1974, *Słownik przysłów rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Warszawa.
- Świerczyńscy D. i A. 2001, *Słownik przysłów w ośmiu językach*, Warszawa.
- Tresidder J. 2005, *Słownik symboli*, wyd. II, Warszawa.
- Ząbecka J. 1995, *Mały słownik przysłów niemiecko-polski polsko-niemiecki*, Warszawa.
- Zmarzer W. 2001, *Systematyzacja paremii w słowniku dwujęzycznym [w:] Rosyjsko-polski słownik paremiologiczny*, red. J. Lukszyn, Warszawa, s. 8–16.

- Wójcik A., Ziebart H. 1997, *Słownik przysłów niemiecko-polski, polsko-niemiecki*, Warszawa.
- Казаков В.П. 1994, *Синтаксис имен действия*, Санкт-Петербург.
- Кормилицына М.А. 1988, *Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи*, Саратов.
- Люкшин Ю. 2001, *Пословица как текст в модели перевода [w:] Rosyjsko-polski słownik paremiologiczny*, red. J. Lukszyn, Warszawa, s. 17–25.
- Прияткина А.Ф. 1990, *Русский язык. Синтаксис осложненного предложения*, Москва.
- Хлебда В. 2008, *О чем думает русский индюк, или об эквивалентах пословиц в двуязычном словаре*, „Przegląd Rusycystyczny” nr 4, s. 90–104.

Abstract

Numbers in proverbs (on the material of russian-polish dictionary of proverbs)

Key words: proverbs, numbers, equivalence, Russian language, Polish language

The article discusses Russian proverbs with numbers and their Polish equivalents. It occurs that the most common are proverbs containing numbers *один, два, три, четыре, семь, десять, сто, тысяча* (one, two, three, four, seven, ten, one hundred, one thousand). It is a demanding task to translate proverbs, even between related languages. The factual data analysis revealed that for approximately 24% of Russian units there is an exact Polish paremiological equivalent, about 75% is translated into a lexical item that preserves the meaning, not the structure, and about 0.5% are word for word translations.

Gabriela Dziamska-Lenart
(Poznań, Polska)

Leksykograficzny opis polskich frazeologizmów z komponentem liczebnikowym

Słowa kluczowe: leksykografia, frazeologia, frazeologizm, słownik frazeologiczny, liczebnik

Badanie zasobu frazeologicznego danego języka może odbywać się z różnych punktów widzenia i w zależności od zadań badawczych, jakie przed sobą postawimy. Celem poniższych rozważań będzie ukazanie pewnego obszaru frazeologii, a mianowicie utrwalonych związków wyrazowych, zawierających w swym składzie leksykalnym komponent liczebnikowy lub derywat odliczebnikowy. W polu naszych zainteresowań znajdą się przede wszystkim frazeologizmy idiomatyczne tj. związki wyrazowe, których znaczenie nie wynika ze znaczeń poszczególnych elementów składowych danego połączenia, ale także związki zleksykalizowane częściowo, a nawet luźne, ale w jakiś sposób skonwencjonalizowane i mające charakter stereotypów o konotacjach społecznych lub kulturowych. Materiał badawczy czerpiemy ze słowników frazeologicznych języka polskiego. Ekscerpcją obejmujemy następujące źródła: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Stanisława Skorupki [dalej SFS], *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, pod redakcją Anny Kłosińskiej, Elżbiety Sobol, Anny Stankiewicz [WSFzP], *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego [S-MN], *Wielki słownik frazeologiczny* Piotra Flicińskiego [SF-F], *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* Stanisława Bąby i Jarosława Liberka [SFWP], *Szkolny słownik frazeologiczny* Katarzyny Główńskiej [SS-G], *W kilku słowach*, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Katarzyny

Mosiołek-Kłosińskiej i Anny Ciesielskiej [WKS] oraz przedwojenny *Słownik frazeologiczny* Antoniego Krasnowolskiego i Henryka Gallego [MASF].

W dotychczasowych badaniach językoznawczych zbiór frazeologizmów, w skład którego wchodzą mniej lub bardziej ustabilizowane związki wyrazowe zawierające komponent liczebnikowy, był przedmiotem studiów kontrastywnych, wskazujących podobieństwa i różnice w wykorzystywaniu liczebników we frazeologizmach polskich, czeskich, słowackich, bułgarskich i francuskich [Basaj 1970; Gugułanowa 1982; Miecznikowska 1992; Zaręba 1982]. Przedstawienie najbardziej typowych i najczęstszych polskich połączeń frazeologicznych, w których występują liczby znajdujemy w szkicu S. Mikołajczaka [1999]. Celem naszych badań jest natomiast ukazanie, w jaki sposób frazeologizmy z komponentem liczebnikowym są rejestrowane i opisywane w słownikach frazeologicznych języka polskiego. Uwagę zwróciśmy na wielokształtność frazeologizmów, ich zmienność formalną oraz ogólną charakterystykę wybranego do opisu zbioru połączeń wyrazowych.

Według definicji liczebniki są „kategorią wyrazów nazywających określony odcinek ciągu liczbowego lub końcową jednostkę tego odcinka” [Gołęb, Heinz, Polański 1968]. Z punktu widzenia morfologii liczebniki, pełniąc funkcję szeregującą, różnią się od innych części mowy (rzeczowników, przymiotników oraz przysłówków, mających funkcję symbolizującą bądź funkcję wskazującą, jak w przypadku zaimków). W języku polskim stanowią kategorię leksykalno-gramatyczną niejednorodną, specyficzną i złożoną, która budzi pewne zastrzeżenia, w rezultacie czego współczesne opracowania lingwistyczne odmiennie wytyczają ramy tej kategorii gramatycznej. Klasyfikacja liczebników na podstawie kryteriów morfologicznych i syntaktycznych pozwala zaliczyć do omawianej kategorii tylko liczebniki główne i zbiorowe [Mieczkowska 1994]. Poza wymienionymi do klasy liczebników tradycyjnie zalicza się liczebniki określane jako ułamkowe, porządkowe, mnożne, wielorakie, wielokrotne i zespolowe. Liczebniki mnożne, wielorakie, wielokrotne i porządkowe ze względu na swoje właściwości morfologiczno-syntaktyczne włączane są we współczesnych gramatykach do kategorii przymiotników.

Dla naszych rozważań istotne jest to, że chociaż liczebniki tworzą klasę wyrazów niejednolitą pod względem gramatycznym, to łączy je „wspólna funkcja semantyczna, odnosząca się do ilości, a ściślej do ontologicznego pojęcia liczby” [Mieczkowska 1996:4]. Interesować nas będzie, w jaki sposób pojęcie liczby znajduje odzwierciedlenie w zasobie frazeologicznym polszczyzny. Przyjmując, że w warstwie idiomatycznej każdego języka utrwała się specyficzne widzenie i interpretowanie świata danej społeczności językowej, spojrzymy na frazeologizmy z komponentem liczebnikowym jako na ślady odbijające naszą przeszłość, tradycję, kulturę, ale również wiedzę o człowieku i otaczającym nas świecie.

Za pomocą liczb człowiek już od najdawniejszych czasów mierzył przestrzeń i czas, opisywał realia świata, doszukiwał się różnych podobieństw między ruchem ciał niebieskich a rytmem swego życia. „Poznać tajemnice i prawdziwe wartości liczb – znaczyło zrozumieć najbardziej wewnętrzną istotę całego świata” – czytamy w *Słowniku obrazów i symboli biblijnych* [Lurker 1989:113]. Liczby służą człowiekowi nie tylko do określania wymiarów ilościowo-jakościowych, ale mają też znaczenie symboliczne, często ukryte w dziełach literatury i sztuki, w obrzędach religijnych i wierzeniach, w potocznych przekonaniach i sądach, znajdujących językowe odbicie w postaci utrwalonych połączeń wyrazowych. Nawet już побieżny przegląd frazeologizmów z komponentem liczebnikowym pozwala zauważyc, że w języku polskim dominują zwroty i wyrażenia obrazowe, które odwołują się do obserwacji codziennego życia, typowych, realnych sytuacji np. *stawić pierwsze kroki, zamknąć się / zamykać się w czterech ścianach, pod jednym dachem, pierwsza jaskółka, cztery deski, cztery kółka, w cztery oczy, zliczyć coś na palcach jednej ręki, nie umieć zliczyć do trzech, iść / pójść na pierwszy ogień, z pierwszej ręki, za jednym zamachem, nie mieć dziesięciu rąk, mieć dwie lewe ręce, każdy kij ma dwa końce, pokorne cielę dwie matki ssie, koń ma cztery nogi i też się potknie, kot zawsze spada na cztery łapy, jechać na jednym wózku, potrzebny jak piąte koło u wozu, trzymać dwie sroki za ogon, na dwóch stołkach siedzieć*. W zasobie frazeologicznym polszczyzny liczne też są frazeologizmy z komponentem liczebnikowym o motywacji kulturowej, historycznej, religijnej, literackiej czy naukowej. Świadczą o tym przykłady:

siedem cudów świata, ósmy cud świata, siedem lat tłustych, siedem lat chudych, czterech jeźdźców Apokalipsy, trzydzieści srebrników, czwarty wymiar, szósty zmysł, brzydkie jak siedem grzechów głównych, być w siódmym niebie (Mahometa) [MASF], stawiać, postawić wszystko na jedną kartę, czwarty do brydża, dziesiąta muza ‘film’, jedenasta muza ‘telewizja’, za siedmioma górami, za siedmioma rzekami, bajka / historia itp. z tysiąca i jednej nocy, bajka / ballada / historia o siedmiu zbójach, przeklinać do siódmego pokolenia, bliskie spotkania trzeciego stopnia z czymś, z kimś, o jeden most za daleko, o sto osiemdziesiąt stopni, ktoś rozebrał / rozłożył coś na czynnik pierwosze, nie można wejść dwa razy do tej samej rzeki, ośiotkowi w żłobie dano: w jeden owies, w drugi siano.

Przechodząc do leksykograficznego opisu frazeologizmów z komponentem liczebnikowym zarejestrowanych w polskich słownikach frazeologicznych, trzeba na wstępnie zauważać, że z faktu, iż omawiane jednostki językowe uznajemy za frazeologizmy wynika, że traktujemy je jako całości znakowe o globalnym znaczeniu, nie wynikającym z sumy znaczeń komponentów. Dlatego ściśle rzecz ujmując, mówiąc o liczebnikach w strukturze frazeologizmu, powinniśmy pamiętać, że dokonujemy tu pewnego uproszczenia, bowiem liczebnikowe komponenty frazeologizmu wchodzą jedynie w relację kształtowej tożsamości z wyrazami będącymi samodzielnymi jednostkami słownikowymi, w naszym przypadku – z liczebnikami, ale nimi nie są. Nie są liczebnikami *sensu stricto*, ponieważ we frazeologizmie nie pełnią funkcji przypisanych do tej kategorii wyrazów. Komponenty liczebnikowe we frazeologizmach tracą swoje właściwe, liczebnikowe znaczenie, można powiedzieć, że pod względem semantycznym zachodzi tu proces denumeralizacji. Poza tym warto zauważać, że „frazeologizmy, które zawierają w swojej strukturze liczebniki, nie tworzą odrębnej klasy leksykalno-gramatycznej” [Mikołajczak 1999: 55], a również funkcje składniowe frazeologizmów z liczebnikami są takie same, jak innych frazeologizmów.

Po tych wstępnych założeniach, przejdźmy do analizy materiału zaczerpniętego z słowników frazeologicznych języka polskiego.

1. Jaki typ frazeologizmów zawierają komponent liczebnikowy?
Przede wszystkim wśród połączeń idiomatycznych należy wyróżnić zwroty

(np. *pleść trzy po trzy, rozpędzić na cztery wiatry, pięciu groszy by ktoś za kogoś nie dał, wziąć w dwa ognie, pójść cztery mile za piec ‘nigdzie’* [MASF]). Równie liczną grupę stanowią wyrażenia rzeczownikowe (*cztery kółka, cztery ściany, cztery deski, czwarta władza, cztery kąty a piec piąty ‘pustki w pokoju’* [MASF]) oraz wyrażenia określające (np. *na jedno kopyto, pod jednym dachem, zamknięty na cztery spusty, kuty na cztery nogi, od siedmiu boleści, do pierwszej krwi, po drugiej stronie barykady*). Kolejną grupę stanowią zwroty i wyrażenia porównawcze (np. *podobni / podobne (do siebie) jak dwie krople wody, jak jeden mąż, znać coś, kogoś jak swoje pięć palców, dbać o coś jak pies o piątą nogę, potrzebne coś komuś jak psu piąta nogi, upić się jak cztery dziewczynki* [MASF], *ktoś wygląda jakby siedem wsi spalił* [WSFzP], *(kwaśny jak) ocet siedmiu złodziei* [WSFzP]). Frazy, mające postać wypowiedzenia pojedynczego lub złożonego, wśród nich przysłówia, maksymy i sentencje występują w badanym materiale znacznie rzadziej (np. *Mądrej głowie dość dwie słowie, Nie rób drugiemu, co tobie niemiło, Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego, Przyzwyczajenie jest drugą naturą człowieka, Siła złego na jednego, Ja i mój pies statystycznie mamy po trzy nogi*). Ponadto spotykamy frazy pełniące funkcje wykrywników, zaklęć, formuł powitalnych, np. *Kopę lat!, do trzech razy sztuka, pal sześć, pierwsze słyszę, nie, nie, po stokroć nie, do stu piorunów, do stu katów, do stu diabłów, do stu tysięcy fur beczek, przybij piątkę*.

2. Jakie typy liczebników tworzą strukturę polskich frazeologizmów? W badanym zbiorze dominują frazeologizmy z komponentem tożsamym kształtnowo z liczebnikiem głównym lub porządkowym. Inne typy liczebników występują w utrwalonych połączeniach wyrazowych sporadycznie. Liczebniki ułamkowe: *pół, półtora i ćwierć* odnajdujemy we frazeologizmach: *wyglądać jak półtora nieszcześcia, wyglądać jak trzy ćwierci do śmierci, ani na ćwierć cala, chory na śmierć, a zjadłby ćwierć*. Liczebniki zbiorowe występują w przysłowiach *Na dwoje babka wróżyła, Z dwojga złego imaj się mniejszego, w wyrażeniu dziesięciorka przykazań oraz w zwrotach dzielić włos na dwoje / czworo, rozdzielać / rozszczepiać włos na czworo / dwoje*. Liczebniki mnożne i wielorakie są we frazeologizmach rzadkością (np. *podwójne życie, prowadzić podwójną grę*). Osobne kategorie stanowią rzeczowniki

derywowane od liczebników (*trafić w dziesiątkę, feralna / pechowa trzynastka, stara dziewiątka, ktoś kreśli ósemki gdzieś, ktoś przybił komuś piątkę*) oraz inne leksemy oznaczające liczby (np. *pi razy oko, pi razy drzwi, kopę lat, na kopy*).

3. Ustalenie, jak liczny jest zbiór frazeologizmów z komponentami liczebnikowymi i derywatami odliczebnikowymi, nie jest proste z kilku względów. Po pierwsze, trzeba zdecydować, czy do zbioru tego zaliczymy jednostki luźne, czy ograniczymy go do związków idiomatycznych. Według obliczeń S. Mikołajczaka, który brał pod uwagę związki stałe, łączliwe i luźne, frazeologizmów z liczebnikami jest we współczesnej polszczyźnie około 500. Zdaniem badacza „trudno precyzyjnie określić tę liczbę, głównie z powodu „potencjalności” niektórych frazeologizmów, a więc skłonności do powstawania serii o trudnych do ustalenia granicach typu: *robić co we dwu / dwoje, we trzech, we czterech, w dziesięciu...; było ich z dziesięciu, ze stu, ze dwa tysiące...; powiedzieć co w dwu, trzech, czterech... słowach*” [Mikołajczak 1999: 50]. Po drugie, trzeba wziąć pod uwagę, że notowane w kilku gniazdach liczebnikowych są frazeologizmy, które zawierają dwa, a nawet trzy komponenty liczebnikowe np.: *ni w pięć ni w dziewięć, sześć na dziewięć, pewne jak dwa a dwa cztery, piąte przez dziesiąte, jeden z drugim, jeden przez drugiego, na sto dwa, upiec dwie pieczenie przy / na jednym ogniu, za pięć dwunasta, zrobić coś raz dwa, co dwóch, to nie jeden, co dwie głowy, to nie jedna, gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta, jeden do Sasa, drugi do lasa*.

Po trzecie, należy ustalić, jak traktować i liczyć frazeologizmy, w których alternujące ze sobą człony są komponentami liczebnikowymi np. *zamknąć coś na dwa / cztery spusty, zamknąć coś na siedem / dziesięć spustów; dziewiąta / dziesiąta / siódma / piąta woda po kisielu; zabawa na cztery fajerki / na siedem fajerek; heca, awantura, skandal itp. na czternaście fajerek / na dwadzieścia cztery fajerki; za siódmą / dziewiątą górką; ni w pięć, ni w dziewięć / dziesięć / jedenaście ; wyglądać jak półtora nieszczęścia / jak siedem nieszczęść / jak sto nieszczęść; wyglądać jak siódme / ósme dziecko stróża; mieć z kimś trzy światy / siedem światów; nie dawać dwóch / trzech / pięciu groszy za kogoś, za coś; ktoś niewart (coś niewarte) trzech / pięciu groszy*. Zebrane przykłady wyraźnie pokazują, że

komponent liczebnikowy w powyższych frazeologizmach wariantywnych nie oznacza żadnej konkretnej liczby osób, przedmiotów, zjawisk, jest pozbawiony znaczenia liczebnikowego, gdyż niezależnie od użytego liczebnika dany frazeologizm zachowuje to samo znaczenie, co inny jego wariant.

Po czwarte, podobnych kłopotów nastręczają zwroty z wymieniającym się komponentem verbalnym, zakres tej wymienności bywa odmiennie ustalany w słownikach, np. *wtrącać, wtrącić, wsadzać, wtykać, wścibiać swoje trzy grosze* [SFWP], *wtrącać, wtrącić, dokładać, dołożyć, dorzucić swoje trzy grosze* [SF-F]; *trzymać dwie sroki za ogon* [SFWP], *chwycić, łapać, trzymać itp. dwie sroki (kilka srok) za ogon* [WSFzP]. Problemy te ujawniają się zwłaszcza w słownikach z alfabetycznym układem haseł, w których poszczególne warianty frazeologizmów z powodu porządku alfabetycznego muszą być od siebie oddalone w siatce haseł, np. w SF-F w odrębnych artykułach hasłowych notowane są zwroty *wyciskać z kogoś siódme poty* oraz *wylewać (z kogoś) siódme poty*. W słownikach WKS i SF-F indeks zbiera wszystkie frazeologizmy z danym komponentem, pełni więc taką funkcję, jak gniazdo w tradycyjnych słownikach frazeologicznych.

W poniższych dwóch tabelach przedstawiamy, ile jednostek frazeologicznych z komponentem liczebnikowym w postaci liczebnika głównego, a następnie w postaci liczebnika porządkowego rejestrują poszczególne słowniki frazeologiczne języka polskiego. Różnice wynikają nie tylko z objętości słowników, ale przede wszystkim uwarunkowane są zasadami wyznaczającymi w nich zakres i granice frazeologii. Do porównania wybrane zostały słowniki z gniazdowym układem haseł, wyjątek w tym zakresie stanowi alfabetyczny SF-F. Dane w tabelach na temat liczby frazeologizmów z komponentem liczebnikowym w SF-F oraz w WKS pochodzą z indeksu.

Liczebnik główny	SFS	WSFzP	S-MN	SF-F	SFWP	SS-G	WKS
Jeden / jedna	53	39	28	35	15	17	17

/ jedno							
Dwa	32	36	4	17	8	13	10
Trzy	21	11	3	9	3	5	3
Cztery	11	18	0	10	7	7	8
Pięć	4	6	5	4	4	3	2
Sześć	0	2	2	1	1	2	1
Siedem	0	7	0	5	1	2	2
Dziewięć	2	1	0	1	1	1	1
Dziesięć	6	3	0	0	0	0	0
Czternaście	1	1	0	0	0	0	0
Dwadzieścia	0	1	0	0	0	0	0
Sto	23	6	2	1	1	2	2
Tysiąc	14	1	0	0	0	0	0
Razem	167	132	44	83	41	52	46

Liczebnik porządkowy	SFS	WSFzP	S-MN	SF-F	SFWP	SS-G	WKS
Pierwszy	69	36	5	16	11	10	12
Drugi	23	29	4	16	5	4	7
Trzeci	33	8	3	2	0	1	1
Czwarty	5	0	0	2	0	0	1
Piąty	3	6	0	4	5	3	2
Szósty	0	1	0	1	0	0	0
Siódmy	11	3	0	11	1	2	1
Ósmy	3	1	0	4	0	1	0

Dziewiąty	3	1	0	2	0	0	1
Dziesiąty	8	4	0	3	1	3	2
Jedenasty	0	1	0	0	0	0	0
Dwunasty	0	1	0	1	1	1	1
Razem	204	91	12	62	29	25	28

Ilościowe porównanie zawarte w tabelach pokazuje, że najczęściej jednostek frazeologicznych z komponentem w postaci liczebników głównych i porządkowych rejestruje słownik S. Skorupki, a następnie WSFzP. Najczęściej frazeologizmy zawierają w swej strukturze komponenty: *jeden*, *dwa* oraz *pierwszy* i *drugi*. Słownik S-MN frazeologizmy z komponentem liczebnikowym odnotowuje również często, jednak widać to dopiero po skorzystaniu z indeksu, gdyż w gniazdach noszących nazwy liczebników jest zwykle tylko po kilka związków wyrazowych, pozostałe zaś frazeologizmy z liczebnikami są rozproszone po innych gniazdach np. w słowniku nie ma gniazd CZTERY, CZWARTY (i wielu innych liczebników, co pokazują też tabele), tymczasem z indeksu możemy wywnioskować, że w badanym słowniku znajdziemy aż w 32 miejscach związki wyrazowe z komponentem *cztery*, nie oznacza to jednak automatycznie, że S-MN notuje tyleż samo frazeologizmów z komponentem *cztery*, zwykle jednostek frazeologicznych jest nieco mniej, ponieważ znajdują się wśród nich warianty (za takie można uznać np. *awantura na cztery fajerki* i *heca na cztery fajerki* oraz frazeologizm bliskoznaczny *zabawa na (dwadzieścia) cztery fajerki*). Przyjrzymy się jeszcze jednemu przykładowi, który z innej strony ilustruje problem z ilościową charakterystyką zawartości badanych słowników. S-MN odnotowuje zwrot *pleść trzy po trzy* w słowniku 6 razy, mianowicie w gniazdach: TRZY: *trzy po trzy*, PLEŚĆ, BAJAĆ: (*bajać, mówić*) *trzy po trzy*, BREDZIĆ: *bredzić trzy po trzy*, GADAĆ: *gadać trzy po trzy*, KLEPAĆ: *klepać trzy po trzy*. Rodzi się pytanie, czy zanotowany 6 razy w przedstawiony sposób frazeologizm jest jedną jednostką wariantynową, czy też należałoby uznać, że słownik rejestruje 5 zwrotów z różnymi czasownikami i jedno wyrażenie

trzy po trzy. Dla porównania ten sam zwrot w WSFzP odnotowany jest jeden raz w gnieździe TRZY w postaci: *bredzić, mówić, klepać, pleść* itp. *trzy po trzy*. W odniesieniu do frazeologizmów wielokształtnych, wariantywnych słowniki sygnalizują tę trudną często do sprecyzowania wymienność komponentów werbalnych przez zastosowanie wielokropka lub przez skrót *itd.*, przy podawaniu zestawu możliwych do użycia czasowników.

4. Jakie problemy leksykograficzne ujawniają się przy rejestracji frazeologizmów z komponentami liczebnikowymi? To obszerne zagadnienie ograniczymy tu tylko do jednej kwestii, pomijając definiowanie i kwalifikację stylistyczno-pragmatyczną omawianych jednostek. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na fakt, że frazeologizmy z komponentami liczebnikowymi występują często w dwu lub więcej formach, jako wyrażenia i jako zwroty np. *piąte koło u wozu - traktować kogoś, coś jak piąte koło u wozu* [SFWP]; *na jedno kopyto - robić / zrobić coś na jedno kopyto* [SF-F]; *czyjeś pięć minut - mieć swoje pięć minut* [SF-F]; *od pierwszego wejrzenia - miłość od pierwszego wejrzenia - zakochać się od pierwszego wejrzenia* [SF-F]; *na jednej nodze* [SFWP] - (pobiec, skoczyć itp.) *na jednej nodze* [WSFzP]; *pięte przez dziesiąte - mówić, słuchać* itp. *pięte przez dziesiąte; siódme niebo - być w siódmym niebie; jeden przez drugiego - biec [pedzić, pchać się...]* jeden przez drugiego, mówić [krzyczeć, wrzeszczeć, gadać ...] jeden przez drugiego. Zauważać tu można tendencję do usamodzielniania się członów z komponentem liczebnikowym. Powyższe przykłady pokazują, że w porównywanych słownikach inaczej jest wyznaczana granica jednostek frazeologicznych, które notowane są bądź jako wyrażenia, bądź jako zwroty, a rzadko w obu formach

Frazeologizmy z komponentem liczebnikowym to w przeważającej części wielokształtne jednostki, które w opisie leksykograficznym przysparzają wiele trudności metodologicznych i problemów technicznych związanych z ustalaniem postaci hasłowej frazeologizmu oraz z umiejscowieniem frazeologizmu w siatce haseł słownika. Pod względem semantycznym też stanowią grupę niejednorodną i skomplikowaną. W połączeniach idiomatycznych komponent liczebnikowy traci zwykle swoje konkretne liczebnikowe znaczenie, ale proces denumeralizacji nie zawsze następuje w takim samym natężeniu. W wyrażeniach typu *czwarty krzyżk*

‘czwarta dekada wieku ludzkiego’, *piąty*, *szósty*, *siódmy*, itd. *krzyżyk* przenośne znaczenie połączenia wyrazowego jest jednak bezpośrednio motywowane znaczeniem liczebnika. Nie byłoby wyrażenia *ósmy cud świata* bez utrwalonego połączenia *siedem cudów świata*, a istnienie pięciu zmysłów dało podstawę do stworzenia metafory *szósty zmysł*. Tak więc słuszna wydaje się obserwacja, że „liczebniki występują nie tylko w połączeniach o całościowym znaczeniu nie wywodzącym się ze znaczeń jego komponentów, ale także w połączeniach o całościowym znaczeniu, które jednak jest częściowo i pośrednio motywowane znaczeniem komponentów” [Gugułanowa 1982: 150].

Porównywane słowniki frazeologiczne dostrzegają zjawisko wielokształtności frazeologizmów z komponentem liczebnikowym, różnią się natomiast stopniem dokładności w opisie zjawiska oraz w poszczególnych rozstrzygnięciach dotyczących jednokształtności bądź wielokształtności konkretnych jednostek słownikowych. Porównanie dwóch dowolnych słowników uświadamia, że jednostki frazeologiczne zarejestrowane w jednym opracowaniu jako jednokształtne w innym mają formy oboczne, a czasem i kilka takich form, przy czym jeśli zostaje zachowana ich tożsamość znaczeniowa, wtedy można je uznać za jednostki wariantywne. Również porównanie sposobu zapisu tych samych jednostek frazeologicznych w poszczególnych opracowaniach frazeograficznych uwydatnia istotne różnice pomiędzy nimi, wynikające z przyjętej metody uproszczonego bądź bardzo starannego opisu ich skomplikowanej struktury. Przegląd, którego dokonaliśmy, pokazał wyraźnie, iż zbiór frazeologizmów z komponentem liczebnikowym jest w języku polskim bardzo bogaty, zróżnicowany formalnie i semantycznie, niestety nie stało się tu miejsca na jego charakterystykę pod względem stylistyczno-pragmatycznym i chronologicznym, a i w tych dziedzinach dostrzec można zachodzące ewolucyjne zmiany.

Wykaz słowników i stosowanych skrótów

MASF – Michała Arcta *Słownik frazeologiczny*, 1928, ułożyli
A. Krasnowolski, H. Galle, Warszawa.

- SF-F – Fliciński P, 2012, *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań.
- SS-G - Główńska K., 2008, *Szkolny słownik frazeologiczny*, Warszawa
- S-MN - Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- SFS – Skorupka S., 1967-1968, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I-II, Warszawa.
- SFWP – Bąba S., Liberek J., 2001, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- WKS – Mosiołek-Kłosińska K., Ciesielska A., 2001, *W kilku słowach, Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSFzP – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, 2005, red. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa.

Bibliografia

- Basaj M., 1970, *Frazeologizmy liczebnikowe w języku polskim i czeskim*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, t. IX, s.173-183.
- Gołab Z., Heinz A., Polański K., 1968, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa.
- Gugułanowa I., 1982, *Frazeologia z liczebnikami w języku polskim i bułgarskim*, Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. I, s. 149-156.
- Lurker M., 1989, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań.
- Mieczkowska H., 1992, *Wariancja i synonimia frazeologizmów liczebnikowych w języku polskim i słowackim*, „*Rocznik Slawistyczny*”, t. XLVIII, cz. I, s. 57-64.
- Mieczkowska H., 1994, *Kategoria gramatyczna liczebników w ujęciu konfrontatywnym polsko-słowackim*. Kraków.
- Mieczkowska H., 1996, *Liczebniki na co dzień*. Kraków 1996.
- Mikołajczak S., 1999, *Polskie frazeologizmy z komponentem liczebnikowym*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. V, cz. 2, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań, s. 49-56.
- Zaręba L., 1982, *Liczby w polskich i francuskich związках frazeologicznych*, „*Poradnik Językowy*”, z. 10, s. 690-707.

Abstract

Lexicographical description of polish phraseologism with a numeral component

Key words: lexicography, phraseology, idiom, idiom dictionary, numeral

The article constitutes a survey of phraseologism that include a numeral component. The article presents exemplary material excerpted from a set of few polish phraseologism dictionaries.

The numerals in phraseologism lose their semantic features characteristic of numerals – they denumeralise.

Among the phraseologism with a numeral component predominate the ones that appeal to the observation of everyday life, to casual, real situations and sensual observations. In polish language occur also phraseologism with cultural or Biblical motivation.

Cardinal and ordinal numbers dominate. The most common numerals included in pfraseologism are the lowest ones : one, two, three and four.

Santa Ferretti
(Rostok, Niemcy)

La simbología numérica en la poesía de la Generación del 27 y en Pablo Neruda

Key words: la poesía española, números, Generación de 27, Federico García Lorca, Pablo Neruda, la poesía del siglo XX

Ante la imposibilidad de abordar la totalidad de los poetas que configuran la generación de 27, considerada como una segunda generación de oro de la poesía española, seleccionamos los que pensamos que son más representativos para el tema que nos ocupa; de la misma manera elegimos los poemas más adecuados por relacionar la aritmética con el lenguaje poético. Se trata de poesías muy conocidas y celebradas por todo el mundo. En ellas las cifras representan un mundo deshumanizado, un entorno consumista y material que debe ser trascendido en busca del ideal y de la belleza perdida en el mundo moderno. Versos y matemáticas han caminado de la mano desde la más remota antigüedad: no olvidemos que el primer matemático de la historia, Pitágoras de Samos, fue filósofo y humanista que escribió, aunque no se conservaron sus escritos, los famosos *Versos de oro* o máximas para sus discípulos, también es sabido que recitaba a Homero y escribía poesía.

Vamos a empezar la reseña con una poesía de Dámaso Alonso (Madrid, 1898-1990), eminente crítico español de fama mundial, por sus estudios estilísticos y como poeta de la llamada Generación del 27 de la cual, por el significado de su obra y cronología, es el mejor poeta aglutinante. Bien dotado para las matemáticas, su padre tenía la esperanza de que su hijo se graduara como ingeniero de caminos. No obstante, el futuro escritor ya mostraba afición por la literatura, rama por la que se decantaría luego de

descubrir los textos de Rubén Darío, que coincidiría con la amistad que hizo con Vicente Aleixandre mientras veraneaba en las Navas del Marqués.

Fue alumno de Ramón Menéndez Pidal en el Centro de Estudios Históricos, lugar que desempeñó una función básica en su vasta y profunda formación intelectual. En la Residencia de Estudiantes, en Madrid, conectó con los que serían sus compañeros de generación: Federico García Lorca, Rafael Alberti, Luis Cernuda, Manuel Altolaguirre, Luis Buñuel y Salvador Dalí. En el año 1939, sucedió a su maestro en la Cátedra de Filología Románica de la Universidad de Madrid.

Los contadores de estrellas.

Yo estoy cansado.

Miro

esta ciudad

– una ciudad cualquiera –

donde ha veinte años vivo.

Todo está igual.

Un niño

inútilmente cuenta las estrellas

en el balcón vecino.

Yo me pongo también...

Pero él va más deprisa: no consigo

alcanzarle:

Una, dos, tres, cuatro,

cinco...

No consigo

alcanzarle: Una, dos...

tres...

cuatro...

cinco...

La poesía pertenece a la colección *Poemas puros. Poemillas de la ciudad*¹ dedicada al también poeta Vicente Aleixandre y Merlo. Está

---

¹ Dámaso Alonso, *Poemas puros. Poemillas de la ciudad*, Madrid, Editorial

dividida en siete partes (Tres sonetos, Poemas Puros, Poemilla del viajero, Intermedio Democrático, Poemillas de la ciudad, Versos a la novia, Varios poemas sin importancia). “Los contadores de estrellas” se halla dentro del apartado *Poemillas de la ciudad* y está dedicado a Julio César Cerdeiras. El libro acaba con un epigrama de Marcial “Ohe, jam satis est, ohe libelle”². (Oh, ya basta, oh, librito mío hemos llegado al final del libro)

Poemas puros. Poemillas de la ciudad su primer libro, aúna la impulsividad y ensoñación del poeta adolescente con temas profundos que ampliará más tarde a lo largo de toda su obra. Hay una mezcla de ilusión y deseo de superación de la realidad y, a la vez, de melancolía, frustración y amargura. Son delicados poemas de juventud en el estilo de Juan Ramón Jiménez (1881-1958), de diáfana belleza.

“Los contadores de estrellas” expresa el “aburrimiento” de vivir el día a día siempre igual, la misma rutina. Para lograr introducir un cambio en su rutina, el poeta cuenta estrellas a la vez que lo hace un niño que tiene la misma intención: buscar una salida del mundo cotidiano tan anodino. ¿Quién de nosotros no ha soñado alguna vez con saber cuántas estrellas pueblan el firmamento?, ¿quién no ha buscado en ellas sus ilusiones y sus deseos más íntimos? El poeta a pesar de su juventud (en 1921 tenía 23 años) se siente cansado y destruido, encerrado en la monotonía y ve toda la realidad de color gris. Esta visión tan pesimista y compungida parece paradójico en el joven Dámaso Alonso, pero si repasamos su biografía vemos que en sus primeros veinte años ya había vivido experiencias intensas y traumáticas como la pérdida del padre a los tres años, el abandono de los estudios de ingeniería por graves problemas de salud, reminiscencias de la Primera Guerra Mundial, hechos todos juntos que forjaron su conciencia personal y social.

Para aumentar la sensación grisácea del texto Dámaso Alonso sitúa espacialmente el relato en una ciudad cualquiera (... *donde ha veinte años vivo. Todo está igual*) porque qué más da dónde se encuentre uno si es en el corazón en donde habita y se siente hastiado de su existencia, de su desencanto.

Galatea, 1921

² Marcial, Epigramas, libro IV-89

Él quiere contar las estrellas como el niño, pero no es capaz, porque se ha olvidado de imaginar, porque ha perdido la inocencia y se niega a intentar recuperarla. En ese objetivo imposible se simboliza el deseo de crear una realidad más positiva, mejor. Pero al igual que contar estrellas, le es imposible; al final se da por vencido y declara su impotencia: es incapaz siquiera de superar a un niño en el sencillo arte de contar: “*yo me pongo también... pero él va más deprisa: no consigo alcanzarle. Una, dos, tres, cuatro, cinco...*

El segundo autor que vamos a tratar, Rafael Alberti, nació el 16 de diciembre de 1902 en Puerto de Santa María (Cádiz), nieto de bodegueros de origen italiano, proveedores de vinos de cortes europeas. Desde su infancia mostró interés por las artes plásticas. Sus inicios fueron en el mundo de la pintura. En 1917 se trasladó con su familia a Madrid, donde se dedica a copiar pinturas en el Museo del Prado, vocación que prefirió al bachillerato, que jamás terminaría. La nostalgia y el pesar por la muerte de su padre le llevaron a refugiarse en la poesía y dejar la pintura en un segundo plano. Su primer poema lo compone con apenas veinte años. Una incipiente tuberculosis le obliga a pasar algunos meses en un sanatorio de la sierra de Guadarrama donde tiene la oportunidad de leer y afianzar su vocación literaria. Restablecido, regresa a Madrid donde empieza a frecuentar la Residencia de Estudiantes y se rodea de otros poetas. Conoce a Federico García Lorca, Dámaso Alonso, Pedro Salinas, Jorge Guillén, Vicente Aleixandre, Gerardo Diego y otros jóvenes autores que en 1927, con ocasión del tricentenario de la muerte de Luis de Góngora, rinden un homenaje en el Ateneo de Sevilla al maestro del barroco español y consolidan la llamada Generación del 27, protagonista de la segunda edad de oro de la poesía española. En el año 1924, recibió el Premio Nacional de Literatura por el primer libro que publicó, *Marinero en tierra*. En 1929, publicó *Sobre los ángeles*³, alegoría surrealista escrita entre 1927 y 28. Junto a su compañera, la escritora María Teresa León, se exilia tras la derrota de la República en la Guerra Civil española. Residió en Argentina hasta el año 1962, después en Roma, y no regresó a España hasta 1977, siendo elegido diputado por la

---

³ Rafael Alberti, *Sobre los ángeles*, M., CIAP, 1929.

provincia de Cádiz. Narra su vida durante los años de destierro en *La arboleda perdida* (1959 y 1987).

El 28 de octubre de 1999 murió en su casa de El Puerto de Santa María, en su pueblo natal. Sus cenizas fueron esparcidas en el mismo mar de su infancia, aquel que cantó en su obra *Marinero en Tierra*. *Sobre los ángeles* es la obra más unitaria de Alberti. Todo debe leerse como un solo poema, constituido por una única y gran interrogación. El poeta ha perdido su paraíso, y se interroga angustiosamente, asediado por fuerzas encontradas que, alternativamente, lo oprimen o le muestran algún resquicio de esperanza.

Las opiniones sobre el surrealismo en *Sobre los ángeles* son variadas y, algunas veces, contradictorias. Es notable el hecho de que, por lo general, se remiten a la posible influencia que Alberti habría recibido en la Residencia de estudiantes, junto a Dalí y Buñuel, o bien, por intermedio de Juan Larrea, a quien Luis Cernuda atribuye la mayor bandera del movimiento en España.

El ángel de los números

Vírgenes con escuadras

y compases, velando

las celestes pizarras.

Y el ángel de los números,

pensativo, volando,

del 1 al 2, del 2

al 3, del 3 al 4.

Tizas frías y esponjas

rayaban y borraban

la luz de los espacios.

Ni sol, luna, ni estrellas,

ni el repentino verde

del rayo y el relámpago,

ni el aire. Sólo nieblas.

Vírgenes sin escuadras,

sin compases, llorando.

Y en las muertas pizarras,
el ángel de los números,
sin vida, amortajado
sobre el 1 y el 2,
sobre el 3, sobre el 4...

En 1927 el poeta sufre una profunda crisis que marcará su poesía. Todo aquello en lo que el poeta había creído, las ideas, las creencias y los sentimientos se tambalean, se cuestionan y finalmente se derrumban. En estas circunstancias compone una obra maestra y uno de los libros más representativos y valorados de su generación: *Sobre los ángeles* (1927–1928).

Los ángeles, en general para Alberti, simbolizan los aspectos negativos de la vida: la crueldad, la desesperanza, la tristeza, la muerte. Son seres de pesadilla, obtenidos del mundo onírico que han invadido el alma del poeta, representan su desánimo y el estado de desolación de su conciencia. Han sido relacionados con los ángeles representados en el arte catalán primitivo, pero no tienen cualidades específicas cristianas y sus actividades no son como las que asociamos con los ángeles buenos o malos. Sin embargo podemos comprender por qué los emplea Alberti. Son símbolos de potencias fuera del control del hombre, pero relacionadas con los móviles secretos de la naturaleza.

El lenguaje de *Sobre los ángeles* es tremadamente poético: con una técnica totalmente surrealista Alberti obtiene unas imágenes brillantes de gran coherencia. Imágenes que no solo tienen una sorprendente atracción visual sino llevan consigo una gran fuerza de sugestión en el mínimo posible de palabras.

El poema que nos ocupa es perteneciente al libro *Sobre los ángeles* en el que el ángel de los números simboliza el materialismo que invade todo y termina con lo natural y lo puro: “Ni sol, luna, ni estrellas ni el repentino verde del rayo y del relámpago, ni el aire. Sólo nieblas”. En el poema todo permanece sin vida, todo respira un aire a muerte: “Y en las muertas pizarras, el ángel de los números, sin vida, amortajado sobre el 1 y el 2, sobre el 3, sobre el 4...”. La esperanza ha desaparecido y en el corazón del

poeta reinan la inquietud y la zozobra.

El siguiente autor que vamos a tratar es Federico García Lorca, que fue un poeta, dramaturgo y prosista español, adscrito a la Generación del 27. Nació en Granada en 1898 y murió ejecutado tras la sublevación militar de la Guerra Civil Española por su afinidad con el Frente Popular y por ser abiertamente homosexual.

Lorca, que en 1914 se matriculó en la Universidad de Granada para estudiar las carreras de Filosofía y Letras y de Derecho, acostumbraba, durante esta época, reunirse con otros jóvenes intelectuales en la tertulia "El Rinconcillo" del café Alameda.

Entre los años 1919 y 1926, se relacionó con muchos de los escritores e intelectuales más importantes de España, como Luis Buñuel, Rafael Alberti, o Dámaso Alonso, Gerardo Diego, Salvador Dalí y llegó a conocer a Juan Ramón Jiménez, que influiría en su visión de la poesía y con el que llegaría a tener mucha amistad.

Este grupo se caracteriza por fundir las formas de la poesía tradicional (neopopularismo) con los movimientos de vanguardia; por tratar los mismos temas de una manera similar (la muerte en sentido trágico; el amor como fuerza que da sentido a la vida; preocupaciones sociales como la injusticia, la miseria), por el uso de la metáfora y la imagen.

Volviendo a la vida de Lorca, se puede decir que la etapa de 1924 a 1927 fue el momento en el que el escritor llegó a su madurez como poeta.

Sin embargo, también es en esta época cuando Federico García Lorca vive una de las crisis más hondas de su vida, a pesar de que sus obras *Canciones* y *Primer romancero gitano*, publicados en 1927 y 1928 respectivamente, están gozando de gran éxito crítico y popular. Esta crisis fue provocada por varios acontecimientos en su vida. Por un lado, con el éxito del *Romancero gitano*, comenzó a verse a Lorca como costumbrista, defensor de los gitanos, ligado al folclore andaluz. Éste se quejaba en una carta a Jorge Guillén diciendo: «Me va molestando un poco mi mito de gitanería. Los gitanos son un tema. Y nada más. Yo podía ser lo mismo poeta de agujas de coser o de paisajes hidráulicos. Además, el gitanismo me da un tono de incultura, de falta de educación y de poeta salvaje que tú sabes bien no soy. No quiero que me encasillen. Siento que me va echando

cadenas».⁴ Y, por otro lado, se separó de Emilio Aladrén, un escultor con el que había mantenido una intensa relación afectiva. Además, esta crisis debió agravarse cuando Lorca recibió las duras críticas de Dalí y Luis Buñuel sobre el *Romancero gitano*.

La obra poética de Lorca constituye una de las cimas de la poesía de la Generación del 27 y de toda la literatura española. En su poesía conviven la tradición popular y la culta. Aunque es difícil establecer épocas en la poética de Lorca, algunos críticos diferencian dos etapas: una de juventud y otra de plenitud. El poema que vamos a tratar pertenece a su libro *Poeta en Nueva York*, que fue escrito entre 1929 y 1930, durante la estancia del autor como becario en Columbia University. La obra de *Poeta en Nueva York* de García Lorca constituye, en su totalidad, un texto armónico y extraordinario. Federico no concibió el libro como ha llegado a nuestros días, sino como un conjunto de textos que estuvieran unidos e intercalados con otro texto ‘aclaratorio’, a modo de conferencia, para ser presentada o recitada de cara a una audiencia. El poema, dedicado al poeta asturiano Fernando Vela, se encuentra en la séptima parte, que habla de “una vuelta a la ciudad” y revela una denuncia de lo que el poeta ve que se hace en New York.

En 1931, en una entrevista concedida a Rodolfo Gil Benumeya para *La Gaceta Literaria*,⁵ Lorca definió la ciudad como «interpretación personal, abstracción impersonal, sin lugar ni tiempo dentro de aquella ciudad mundo. Un símbolo patético: sufrimiento». Así, la ciudad tiene un valor metonímico, referenciado en sus lugares geográficos, que sin embargo queda simbolizada en la ciudad como concepto abstracto, como entidad alienadora del ser humano. *Nueva York (Oficina y denuncia)*: fue publicado en 1931 en la *Revista de Occidente*. Aunque la copia del manuscrito utilizado por Vela se ha perdido, el original autógrafo fue depositado en la Biblioteca del Congreso de EE. UU y descrito por primera vez por Christopher Maurer en enero de 2011. Como indica el título, el poeta denuncia la injusticia social del sistema americano, su deshumanización y su egoísmo, su falta de ética y su desnaturalización respecto a la vida.

---

⁴ Christopher Maurer, *Una vida en breve*, Fundación Federico García Lorca.

⁵ García Lorca, Federico, Millán, María Clementa, ed. *Poeta en Nueva York*. Cátedra, ,1994 Madrid. p.71–76

New York (Oficina y denuncia)

A Fernando Vela

Debajo de las multiplicaciones
hay una gota de sangre de pato;
debajo de las divisiones
hay una gota de sangre de marinero;
debajo de las sumas, un río de sangre tierna.

Un río que viene cantando
por los dormitorios de los arrabales,
y es plata, cemento o brisa
en el alba mentida de New York.

Existen las montañas. Lo sé.

Y los anteojos para la sabiduría.

Lo sé. Pero yo no he venido a ver el cielo.

Yo he venido para ver la turbia sangre.

La sangre que lleva las máquinas a las cataratas
y el espíritu a la lengua de la cobra.

Todos los días se matan en New York
cuatro millones de patos,
cinco millones de cerdos,
dos mil palomas para el gusto de los agonizantes,
un millón de vacas,
un millón de corderos
y dos millones de gallos,
que dejan los cielos hechos añicos.

Más vale sollozar afilando la navaja
o asesinar a los perros
en las alucinantes cacerías,
que resistir en la madrugada
los interminables trenes de leche,
los interminables trenes de sangre
y los trenes de rosas maniatadas
por los comerciantes de perfumes.

Los patos y las palomas,
y los cerdos y los corderos
ponen sus gotas de sangre
debajo de las multiplicaciones,
y los terribles alaridos de las vacas estrujadas
llenan de dolor el valle
donde el Hudson se emborracha con aceite.
Yo denuncio a toda la gente
que ignora la otra mitad,
la mitad irredimible
que levanta sus montes de cemento
donde laten los corazones
de los animalitos que se olvidan
y donde caeremos todos
en la última fiesta de los taladros.
Os escupo en la cara.
La otra mitad me escucha
devorando, orinando, volando, en su pureza
como los niños de las porterías
que llevan frágiles palitos
a los huecos donde se oxidan
las antenas de los insectos.
No es el infierno, es la calle.
Nos es la muerte, es la tienda de frutas.
Hay un mundo de ríos quebrados
y distancia inaccesibles
en la patita de ese gato
quebrada por el automóvil,
y yo oigo el canto de la lombriz
en el corazón de muchas niñas.
Oxido, fermento, tierra estremecida.
Tierra tú mismo que nadas
por los números de la oficina.
Qué voy a hacer ¿Ordenar los paisajes

Ordenar los amores que luego son fotografías,
que luego son pedazos de madera
y bocanadas de sangre?
San Ignacio de Loyola
asesinó un pequeño conejo
y todavía sus labios gimen
por las torres de las iglesias.
No, no, no, no; yo denuncio.
Yo denuncio la conjura
de estas desiertas oficinas
que no radian las agonías,
que borran los programas de la selva,
e me ofrezco a ser comido
por las vacas estrujadas
cuando sus gritos llenan el valle
donde el Hudson se emborracha con aceite. "

El Poema "Nueva York oficina y denuncia" ofrece una visión despersonalizada de la ciudad americana. El poeta nos da una visión pesimista y negativa del mundo moderno, en especial de una metrópoli como Nueva York. En ella, la sangre es la que hace funcionar el engranaje que mueve la gran urbe. "Debajo de las multiplicaciones / hay una gota de sangre de pato". Y esa sangre se mezcla con el materialismo de las cuentas que representan el sistema capitalista: "debajo de las divisiones hay una gota de sangre de marinero". El río que viene cantando desde los dormitorios de los arrabales habla de la gente que desde los barrios más remotos de la ciudad acuden diariamente al centro para convertirse en "plata, cemento o brisa". El hombre se despersonaliza y se deshumaniza en la gran ciudad, pierde los valores y se convierte en mercancía: "Pero yo no he venido a ver el cielo. He venido a ver la turbia sangre, la sangre que lleva las máquinas a las cataratas".

El consumismo y las grandes cifras sin control también sorprenden al poeta que acaba de llegar de España:

Todos los días se matan en New York

cuatro millones de patos,
cinco millones de cerdos,
dos mil palomas para el gusto de los agonizantes,
un millón de vacas,
un millón de corderos
y dos millones de gallos,
que dejan los cielos hechos añicos.

La tremenda contaminación de la ciudad llega incluso a “donde el Hudson se emborracha con aceite” y desvirtúa la naturaleza: “que borran los programas de la selva”.

El poeta denuncia el horror que está presenciando: la insolidaridad, la masificación, el individualismo, la falta de valores y se ofrece como chivo expiatorio:

No, no, no, no; yo denuncio.
Yo denuncio la conjura
de estas desiertas oficinas
que no radian las agonías,
que borran los programas de la selva,
y me ofrezco a ser comido
por las vacas estrujadas
cuando sus gritos llenan el valle
donde el Hudson se emborracha con aceite. ”

Por último dentro de la Generación de 1927, vamos a tratar de Pedro Salinas, que nació en Madrid en 1892, allí estudió filosofía y derecho. Luego fue a Sevilla donde obtuvo una cátedra en la Universidad de Sevilla, y donde tuvo por alumno a Luís Cernuda. Desde 1922 hasta 1923, enseñó en la Universidad de Cambridge, luego en Murcia de 1923 a 1925. Dos de sus grandes contemporáneos y también grandes amigos fueron Miguel Hernández y Jorge Guillén, con quien publicó un activo epistolario. La Guerra Civil lo sorprendió en Santander, y este tuvo que marchar a dar clases a América y más tarde también trabajó en la Universidad de Puerto Rico. Falleció en Boston el 4 de Diciembre de 1951, siendo enterrado en San

Juan de Puerto Rico. El hombre Salinas, de simpatía abierta y radiante ingenio, no puede ocultarnos la realidad del poeta Salinas, atenazado por la angustia del tiempo y de la historia. Viviente en compañía, fervoroso de la amistad, Salinas era también el cantor de la soledad.

Gerardo Diego, en su Antología, define su obra como auténtica, bella e ingeniosa. En ocasiones se le ha tachado de poeta intelectual; sin embargo, la vida, el mundo que le rodea, es la base de sus escritos, si bien no se puede olvidar que la realidad sufre un proceso de idealización.

La obra poética de Salinas suele dividirse en tres etapas principales y bien diferenciadas: la etapa Inicial (1923–1932) está marcada por la influencia de la poesía pura de Juan Ramón Jiménez y los ecos de las vanguardias futurista y ultraísta. La etapa de Plenitud (1933–1939) formada por la trilogía amorosa inspirada en su amor por una estudiante estadounidense que conoció en España. La etapa del exilio (1940–1951) comprende *El contemplado*, extenso poema en que dialoga con el mar de San Juan de Puerto Rico. De esta época se suele destacar su impresionante poema «Cero», inspirado en la destrucción que provocan las armas atómicas. No hacen falta adjetivos ni ademanes grandilocuentes en este poema. Cero es el número que señala el acontecimiento tremendo, la brutal realidad de la bomba caída «ciega», objeto destructor que soltó - «la soltó – la soltaron» – alguien no definido, usted y yo y cuantos se permiten vivir con la conciencia tranquila porque no hicieron nada.

El influjo de Salinas en los jóvenes poetas andaluces ha sido muy importante, según recuerda el propio Luis Cernuda cuando afirma que quien acude a sus fuentes siempre encuentra al menos una palabra cordial, un gesto o un estímulo.

CERO

Y esa Nada, ha causado muchos llantos,
Y Nada fue instrumento de la Muerte,
Y Nada vino a ser muerte de tantos.

FRANCISCO DE QUEVEDO

Ya maduró un nuevo cero
que tendrá su devoción.

ANTONIO MACHADO

I

Invitación al llanto. Esto es un llanto,
ojos, sin fin, llorando,
escombrera adelante, por las ruinas
de innumerables días.
Ruinas que esparce un cero – autor de nadas,
obra del hombre –, un cero, cuando estalla.

Cayó ciega. La soltó,
la soltaron, a seis mil
metros de altura, a las cuatro.
¿Hay ojos que le distingan
a la Tierra sus primores
desde tan alto?
¿Mundo feliz? ¿Tramas, vidas,
que se tejen, se destehen,
mariposas, hombres, tigres,
amándose y desamándose?
No. Geometría. Abstractos
colores sin habitantes,
embuste liso de atlas.
Cientos de dedos del viento
una tras otra pasaban
las hojas
– márgenes de nubes blancas –
de las tierras de la Tierra,
vuelta cuaderno de mapas.

Por su enorme extensión, presentamos tan solo el primer fragmento del poema que pertenece a uno de los últimos libros del poeta: *Todo más claro y otros poemas* (1949)⁶, en el que continúa con su temática amorosa, además de abordar otros temas como el que nos ocupa en este momento. El título de la poesía está tomado de unos versos de Antonio Machado: “Ya maduró un nuevo cero / que tendrá su devoción”. Salinas se refiere con el número cero a la bomba atómica, lanzada por primera vez sobre Hiroshima en julio de 1945. Incluso podemos adivinar una cierta semejanza entre la forma de la cifra cero y la forma alargada y abombada de la bomba. Los versos de Quevedo, que incorpora el poeta se refieren, en este caso, a la Nada y a la desolación que quedan después de una catástrofe semejante. El autor se pregunta si se puede occasionar un daño mayor al mundo. “Cero” es un largo poema de cinco partes del que solo reproducimos el primer fragmento. Frente a la frialdad de los autores de semejante desastre, que arrojaron la bomba sobre la “geometría” de un mapa, el poeta evoca momentos felices de los habitantes de la tierra antes de que ocurriera el terrible suceso:

¿Mundo feliz? ¿Tramas, vidas / que se tejen, se destejen, / mariposas, hombres, tigres, / amándose y desamándose?

Más adelante se imagina a sí mismo avanzando entre escombros y pensando que se ha consumado una nueva crucifixión del hombre.

Tema duro y tremendo que está tratado con la sinceridad y perfección propias de este gran poeta de la generación de 1927. La poesía de Salinas resulta sobria y profunda, siempre en busca de la autenticidad.

Tampoco podíamos olvidar al gran poeta Hispanoamericano, Pablo Neruda, el más grande y prolífico en lengua española de los tiempos modernos que en su “Oda a Los Números” funde, una vez más, la poesía con la matemática.

Pablo Neruda es el único escritor, de los que vamos a tratar, que no pertenece a la Generación del 27 aunque estuvo en contacto directo con algunos de sus miembros, en particular con Federico García Lorca, Vicente Aleixandre y Rafael Alberti. Al poeta chileno, nacido el 12 de julio de 1904,

---

⁶ Pedro Salinas, *Todo más claro y otros poemas*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1949.

se le considera entre los mejores y más influyentes creadores de su siglo; “el más grande poeta del siglo XX en cualquier idioma”, según Gabriel García Márquez. Con diecisiete años de edad, Ricardo Eliécer Neftalí Reyes Basoalto comenzó a firmar definitivamente sus trabajos con el seudónimo de Pablo Neruda, esencialmente con el propósito de evitar el malestar del padre por tener un hijo poeta. En 1927, comenzó su larga carrera diplomática que lo llevará a Buenos Aires – donde conoció a Federico García Lorca –, Barcelona – donde conoció a Rafael Alberti – y Madrid, en donde como cónsul de Chile logró liberar a Vicente Aleixandre que, víctima de una denuncia, había pasado veinticuatro horas en una cheka. En 1936 al estallar la Guerra Civil Española, conmovido por ella y por el asesinato de su amigo García Lorca, se compromete con el movimiento republicano, primero en España y luego en Francia, donde comienza a escribir *España en el corazón* (1937). Su larga producción poética acaba con el premio Nobel de literatura en 1971. El texto de Pablo Neruda que vamos a examinar pertenece a *Odas elementales*⁷.

ODA A LOS NÚMEROS

Qué sed
de saber cuánto!
Qué hambre
de saber
cuántas
estrellas tiene el cielo!

Nos pasamos
la infancia
contando piedras, plantas,
dedos, arenas, dientes,
la juventud contando
pétales, cabelleras.
Contamos
los colores, los años,

---

⁷ *Odas elementales*. Buenos Aires, Editorial Losada, 1954.

las vidas y los besos,
en el campo
los bueyes, en el mar
las olas. Los navíos
se hicieron cifras que se fecundaban.
Los números parían.
Las ciudades
eran miles, millones,
el trigo centenares
de unidades que adentro
tenían otros números pequeños,
más pequeños que un grano.
El tiempo se hizo número.
La luz fue numerada
y por más que corrió con el sonido
fue su velocidad un 37.
Nos rodearon los números.
Cerrábamos la puerta,
de noche, fatigados,
llegaba un 800,
por debajo,
hasta entrar con nosotros en la cama,
y en el sueño
los 4000 y los 77
picándonos la frente
con sus martillos o sus alicates.
Los 5
agregándose
hasta entrar en el mar o en el delirio,
hasta que el sol saluda con su cero
y nos vamos corriendo
a la oficina,
al taller,
a la fábrica,

a comenzar de nuevo el infinito
número 1 de cada día.

Tuvimos, hombre, tiempo
para que nuestra sed
fuera saciándose,
el ancestral deseo
de enumerar las cosas
y sumarlas,
de reducirlas hasta
hacerlas polvo,
arenales de números.

Fuimos
empapelando el mundo
con números y nombres,
pero
las cosas existían,
se fugaban
del número,
enloquecían en sus cantidades,
se evaporaban
dejando
su olor o su recuerdo
y quedaban los números vacíos.

Por eso,
para ti
quiero las cosas.

Los números
que se vayan a la cárcel,
que se muevan
en columnas cerradas
procreando
hasta darnos la suma
de la totalidad de infinito.

Para ti sólo quiero

que aquellos
números del camino
te defiendan
y que tú los defiendas.
La cifra semanal de tu salario
se desarrolle hasta cubrir tu pecho.
Y del número 2 en que se enlazan
tu cuerpo y el de la mujer amada
salgan los ojos pares de tus hijos
a contar otra vez
las antiguas estrellas
Y las innumerables
espiñas
que llenarán la tierra transformada.

Neruda encontró en la oda el género poético que mejor se avenía a sus nuevos deberes de poeta. Desde Horacio y Píndaro la oda había tenido esa función pública y hortatoria que ahora Neruda redescubre para su poesía. Muy poco ha quedado de esas odas que se ejecutaban en teatros dionisíacos o en ágoras para celebrar victorias atléticas. Pero en las imitaciones de Píndaro en el siglo XVII reaparece, gracias a Ben Jonson la estructura triádica: la estrofa, la antistrofa y la epoda del modelo clásico. No se puede afirmar que la oda elemental sigue el formato de la oda pindárica que respondía a necesidades, efectos y alcances muy diferentes, pero Neruda encuentra en la vieja estructura trinaria de la oda un modelo que se adecua a sus propósitos y conviene a su propio tratamiento del género. Desde Píndaro la oda había tendido a una diversidad de metros combinados ingeniosamente y en esbeltas y ágiles estrofas; el neoclasicismo vio con alarma la tendencia al verso libre de la oda pindárica; los románticos Wordsworth, Keats y Shelley, en cambio, celebraron y practicaron la variedad y libertad métrica de la oda. Si se observan con atención las odas de Neruda se comprueba que sus versos no están medidos arbitrariamente. Neruda evita metros regulares, como lo había hecho siempre la oda, pero combina o escinde metros tradicionales varios. Cualquiera de sus odas manifiesta una clara preferencia

por dos metros muy frecuentes en la poesía de Neruda posterior a *Residencia*: el heptasílabo y el endecasílabo. La poesía de *Odas elementales*, representa así un esfuerzo de claridad y un intento por convertir al poeta en "el cronista de su época". El propio Neruda ha contado los orígenes cronísticos de sus odas:

"Un periódico de Caracas, *El Nacional*, que dirigía mi querido compañero Miguel Otero Silva, me propuso una colaboración semanal de poesía. Acepté, pidiendo que esta colaboración mía no se publicara en la página de Artes y Letras, en el Suplemento Literario, sino que lo fuese en sus páginas de crónica. Así logré publicar una larga historia de este tiempo, de las cosas, de los oficios, de las gentes, de las frutas, de las flores, de la vida, de mi visión, de la lucha, en fin, de todo lo que podía englobar de nuevo en un vasto impulso cíclico de mi creación."⁸

En el poema de Neruda los números invaden todo, el yo poético observa cómo éstos inundan toda la realidad, incluso el paso del tiempo; la realidad que nos envuelve se ha hecho cifra. En la poesía los números simbolizan el materialismo que rodea toda la cotidianidad del hombre, que queda reducida a "números y nombres" y late un deseo de sobrepasar esta tendencia a lo material para trascenderlo y elevarse por encima de este materialismo hacia un mundo más ideal y más etéreo "las cosas existían, se fugaban del número, enloquecían en sus cantidades, se evaporaban dejando su olor o su recuerdo y quedaban los números vacíos". El poeta busca la esencia de las cosas, despojándolas de lo superfluo y de lo material para "contar otra vez las antiguas estrellas y las innumerables espigas que llenarán la tierra transformada", es decir, para volver a la esencia y a la verdad.

La oda se acerca al apólogo o fábula que inevitablemente desemboca en una enseñanza, quizás, en una moraleja.

En "Oda a los números" una breve historia introduce el tema a manera de pórtico. No es difícil reconocer en "Oda a los números" una

---

⁸ Neruda, "Conferencia" pronunciada en 1964 en la Biblioteca Nacional de Santiago. Incluida en *Antología esencial* (Selección y prólogo de H. Loyola), Buenos Aires, Losada, 1971, p. 327.

estructura común que se repite en la mayor parte de las odas. Esta estructura se definiría, en el siguiente esquema: una tesis afirmativa, laudatoria:

Nos pasamos
la infancia
contando piedras, plantas,
dedos, arenas, dientes,
la juventud contando
pétalos, cabelleras.

Seguida por una negación de esa tesis:

Nos rodearon los números.

...

pero
las cosas existían,
se fugaban
del número

Finalmente una síntesis que concilia las dos posturas antitéticas: una plegaria, una promesa, una moraleja:

Para ti sólo quiero
que aquellos
números del camino
te defiendan
y que tú los defiendas.
La cifra semanal de tu salario
se desarrolle hasta cubrir tu pecho.
Y del número 2 en que se enlazan

tu cuerpo y el de la mujer amada
salgan los ojos pares de tus hijos.

Hasta aquí una breve muestra de la estrecha relación entre el

lenguaje poético y las matemáticas en la poesía española e hispanoamericana del siglo XX.

Summary

Key words: Spanish poetry, numbers, Generation'27, Federico García Lorca, Pablo Neruda, modern poetry

In this essay the question of the function of numbers in the Spanish modern poetry is discussed. The matter that is being considered are the poems of so called Generation '27 and Pablo Neruda's as well. The analyses leads to the conclusion that numbers are used to present various emotional states among which one can find the sense of being tired of the everyday monotone and dullness (Dámaso Alonso) or the fear of cruelty and coldbloodedness (Rafael Alberti). Federico García Lorca are using numbers for create the vision of a big American city in which a human being is completely depersonalized and overwhelmed. Pedro Salinas relates the cipher 0 to the nuclear bomb of Hiroshima. The poetry of Pablo Neruda then is deeply rooted in mathematics both in the aspect of refined versification and the symbology as well. In his rhymes the relationship between numbers and the materialistic world that a man is surrounded by is created.

Piotr Fliciński
(Poznań, Polska)
flinta@amu.edu.pl

Żywotność matrycy frazeologicznej *x + numer + liczebnik* we współczesnej polszczyźnie

Słowa klucze: frazeologia, frazematyka, frazeografia, frazeologizm, innowacja frazeologiczna, zapożyczenie zewnętrzne

Celem artykułu jest ukazanie funkcjonowania w polszczyźnie związków frazeologicznych, dla których podstawę stanowi wyabstrahowany invariant *ktoś, coś (jest) numer/numerem jeden/dwa itd.* Invariant ten chciałbym nazwać matrycą frazemotwórczą, czyli taką względnie utrwaloną strukturą składniowo-leksykalno-semantyczną, która wykazuje potencjał produktywny w pomnażaniu zasobu frazeologicznego polszczyzny. O matrycach składniowych będących półprodukta mi w języku wspominał Wojciech Chlebda, omawiając funkcjonowanie i modyfikacje eponimów [Chlebda 2005: 27–28, 128–129, 140–141]. Istnienie takich matryc jest faktem, na co zwróciła uwagę również Anna Pajdzińska w artykule traktującym o wariantywności frazeologizmów z *verba dicendi*: *Inwariantem jest [w omawianych przez Autorkę zwrotach] bardziej struktura – schemat syntaktyczny i znaczenie leksykalne związku niż jego jedyna postać. Wymienność elementów nie jest nieograniczona, lecz ścisłe określona w pewnym zbiorze leksemów* [Pajdzińska 1982: 67]. Matryce składniowe aktualizują się w tekstuach przez takie uzupełnienie składu leksykalnego, by oddać znaczenie adekwatne do tzw. odnośności realnej. Niekiedy okazjonalnie użyty wielowyrazowiec zaczyna stabilizować się w uzusie ze względu na swoją atrakcyjność w nazywaniu określonej rzeczywistości, a wraz z innymi związkami wyrazowymi opartymi na tej samej matrycy

składniowej tworzy z czasem całe serie frazeologizmów. Matryce te, jako półprodukty językowe, można nazwać matrycami frazemotwórczymi. Ich przykładami we współczesnej polszczyźnie są, np. **pokolenie** + x w postaci frazemów: *pokolenie brulionu*, *pokolenie kolumbów*, *pokolenie '68* (z odmianami w zapisie – 68 i 1968), *pokolenie JPII* (z odmianką w zapisie – JP2), *pokolenie 2000*, *pokolenie '89*, *pokolenie X*, *pokolenie Y*, *pokolenie 50+* (czyt. plus)¹ itp.; **rewolucja** + x w postaci frazemów: *rewolucja goździków*, *rewolucja róż*, *rewolucja tulipanów/tulipanowa*, *rewolucja cedrowa*, *rewolucja szafranowa*, *rewolucja jaśminowa*, *rewolucja aksamitna*, *rewolucja kolorowa*, *rewolucja pomarańczowa*, *rewolucja zielona*, *rewolucja niebieska*, *rewolucja purpurowa*, *rewolucja dżinsowa*²; (**nakręcać/nakręcić, rozkręcać/rozkręcić** +) **spirala** + x w postaci frazemów: *spirala inflacyjna*, *spirala zadłużenia/zadłużeniowa*, *spirala długów*, *spirala terroru*, *spirala absurdum*, *spirala cenowa*, *spirala agresji*, *spirala nienawiści*, *spirala zbrodni*, *spirala kłamstwa*, *spirala emocji*³.

Matryca frazemotwórcza **x + numer + y**, gdzie **x** jest rzeczownikiem, a **y** liczebnikiem, notowana jest w kilku źródłach leksykograficznych po 1989 roku⁴. Nowa sonda słownikowa [Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993] zapisuje jej kształt w postaci **ktoś, coś numer jeden** w znaczeniu ‘wyróżniający się tak, że zajmuje we właściwej hierarchii pierwsze miejsce’

¹ Dane na podstawie zasobów *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*: wyszukiwanie w kolokatorze, w korpusie całym, przy zadanym ciągu **pokolenie****, próbce 50000, dowolnej części mowy, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=njg5heg>, dostęp on-line: 17.05.2015) oraz z kartoteki własnej Autora. Funkcjonalność kolokatora i konkordansera została opisana dokładnie na stronie projektu oraz w jednym z rozdziałów monografii poświęconej korpusowi [Pęzik 2012].

² Dane na podstawie zasobów *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*: wyszukiwanie w kolokatorze, w korpusie całym, przy zadanym ciągu **rewolucja****, próbce 50000, dowolnej części mowy, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=pxgsd4o>, dostęp on-line: 17.05.2015) oraz z kartoteki własnej Autora.

³ Dane na podstawie zasobów *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*: wyszukiwanie w kolokatorze, w korpusie całym, przy zadanym ciągu **spirala****, próbce 50000, dowolnej części mowy, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=o9jv5nv>, dostęp on-line: 17.05.2015) oraz z kartoteki własnej Autora.

⁴ Nie odnotowano tego frazeologizmu w żadnej postaci we *Współczesnym słowniku języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja [2007].

z cytatem z książki Leopolda Tyrmanda *Życie towarzyskie i uczuciowe*, wydanej po raz pierwszy w 1967 roku. *Inny słownik języka polskiego* [2000] pod hasłem **jeden** odnotowuje ‘rzeczą lub sprawą **numer jeden** jest lepsza lub ważniejsza od innych podobnych spraw lub rzeczy’. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* [Mildner-Nieckowski 2003] daje postać **ktoś, coś numer jeden (wśród kogoś, gdzieś, czegoś)** z kwalifikatorem *dziennikarskie* i ze wskazaniem na pożyczkę z angielszczyzny z definicją ‘najlepszy, pierwszy, główny w swojej dziedzinie, na jakimś obszarze, w jakiejś instytucji, grupie’.

W rzeczy samej jednojęzyczne słowniki języka angielskiego odnotowują ten wielowyrazowiec. I tak, słownik z Cambridge zapisuje frazeologizm **number one** ze definicją ‘the most important, best, most noticeable, or most famous person or organization in a particular area of activity’⁵, słownik Longmana – w dwóch znaczeniach odpowiadających polskiemu tłumaczeniu: 1. ‘the best, most important, or most successful person or thing in a group’; 2. ‘the musical record that is the most popular at a particular time’ [Longman 2003].

Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami [2005], podobnie jak *Uniwersalny słownik języka polskiego* [2003], odnotowuje frazeologizmy **coś, ktoś numer jeden** definicją ‘coś najważniejszego, ktoś najważniejszy’ oraz **wrog (publiczny) numer jeden** ‘przeciwnik najniebezpieczniejszy, mogący najbardziej komuś, czemuś zaszkodzić’. *Wielki słownik frazeologiczny* [Flisiński 2012] w haśle **być numerem jeden** daje dwa znaczenia: 1. ‘ktoś najlepszy w swojej kategorii’ i 2. z kwalifikatorem *sportowe* ‘o podstawowym bramkarzu drużyny’, a pod hasłem **wrog publiczny (numer jeden)** z definicją ‘ktoś najbardziej niebezpieczny, groźny dla społeczeństwa, dla struktur państwa; coś bardzo groźnego dla życia społecznego, dla ogółu obywateli’. Internetowy *Wielki słownik języka polskiego* [wsjp.pl] notuje dwa homonimiczne frazeologizmy w postaci **numer jeden: I** jako frazę rzeczownikową odmienną według paradygmatu rodzajowego m3 z definicją ‘ktoś najważniejszy lub najlepszy lub coś najważniejszego lub najlepszego w jakiejś dziedzinie albo pod jakimś

⁵ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/number-one>, dostęp on-line: 15.05.2015.

względem' wraz z połączonymi: *numer jeden narciarstwa, tenisa..., numer jeden w rozrywce, w sporcie; w życiu, być, stać się, zostać; pozostać numerem jeden oraz II jako frazę przymiotnikową mającą tę samą postać w całym paradigmacie ze znaczeniem 'najważniejszy w jakiejś dziedzinie lub pod jakimś względem'* wraz z połączonymi: *człowiek; bohater, postać; gwiazda; zawodnik; terrorysta, wróg; cel, problem, sprawa, temat numer jeden.*

Z przeglądu zapisów słownikowych wynika, że:

1. Matryca **x (rzeczownik)** + **numer** + **y (liczebnik)** wypełniana jest lewostronnie zarówno przez rzeczowniki osobowe, jak i nieosobowe.
2. Trzy słowniki odnotowują frazeologizm w postaci ustabilizowanej z lewostronnym wypełnieniem przez rzeczownik **wróg**, który może być pojmowany osobowo i nieosobowo.
3. Wszystkie słowniki traktują związek wyrazowy **numer jeden** jako odrębne zidiomatyzowane połączenie, często rozwinięte o komponent verbalny typu *być, stać się itp.* któremu można przypisać znaczenie globalne.
4. Wszystkie słowniki uznają, że matryca **x + numer + y** wypełniana jest prawostronnie bezwyjątkowo przez liczebnik **jeden**.
5. W słownikach odnotowano ograniczenie zakresowe występowania tego frazeologizmu: w Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego [Müldner-Nieckowski 2003] przypisano go stylowi dziennikarskiemu, natomiast w Wielkim słowniku frazeologicznym [Fliciński 2012] wyodrębniono skonkretyzowane odniesienie do bramkarza drużyny futbolowej, stąd przypisano to użycie do języka opisującego realia sportowe.
6. W Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego [Müldner-Nieckowski 2003] wskazano ponadto, iż frazeologizm ten został zapożyczony do polszczyzny z języka angielskiego.

Dokładna analiza przykładów zaczerpniętych z zasobów Narodowego Korpusu Języka Polskiego prowadzi do wniosku, że opis frazeograficzny, zawarty w przywołanych źródłach leksykograficznych, jest niewystarczający, gdyż nie uwzględnia całego spektrum wariantywności omawianej matrycy frazemotwórczej. Dalsza interpretacja nie będzie stała w sprzeczności z danymi słownikowymi, lecz może stanowić dodatkowy

komentarz frazeograficzny, uzupełniający istniejące opracowania⁶.

Podstawowym brakiem opisów słownikowych jest wskazywanie na bezwyjątkowość liczebnika jeden strukturze omawianej matrycy. Otóż, matryca **x + numer + y, gdzie y = liczebnik główny**, w zależności od одноśności realnej może przyjmować różne wartości (ciągi skończone lub dążące do nieskończoności), przy jednoczesnej różnicy na płaszczyźnie semantycznej. Wówczas matryce te są konstrukcjami homonimicznymi.

I tak, matryca pierwsza jest przekształceniem struktury typu **liczebnik porządkowy + osoba + w czymś** i przyjmuje postać **x + numer + y + (w czymś/czegoś)**, gdzie **x** wyraża wartość dyskretną w postaci leksemu **osoba**, a **y** – jest wyrażony liczebnikiem głównym jeden lub dwa⁷. Chodzi tu o takie przekształcenia, jak np. pierwsza osoba w państwie (prezydent, premier itp.) = osoba numer jeden w państwie; pierwsza osoba w firmie (np. prezes firmy itp.) = osoba numer jeden w firmie. Jeżeli na płaszczyźnie tekstu dochodzi do zmiany znaczenia, które odzwierciedla osłabienie rangi ważności określonej osoby, to wówczas miejsce **y** wypełnione zostaje liczebnikiem dwa. Właściwie zbiór wartości **y** jest zamknięty i dwuelementowy, oparty na porządku hierarchicznym, gradacyjnym, ograniczonym do dwóch wartości semantycznych: podstawowej – ‘najważniejszy’ i podstawowej zmodyfikowanej – ‘prawie najważniejszy’. Interpretację tę potwierdzają przykłady zaczerpnięte z korpusu:

Pozycja prezydenta – w normalnych warunkach reprezentacyjna – po odwołaniu rządu uległa wzmacnieniu. Klaus jest teraz nie tylko osobą numer jeden w 10-milionowym kraju, ale też graczem wagi ciężkiej w całej Unii. Dość powiedzieć, że to prawdopodobnie on, a nie premier będzie reprezentować Unię na najbliższym szczycie z Rosją. Dla człowieka tak spragnionego fleszy i kamer jak Klaus trudno o większą gratkę [NKJP, identyfikator tekstu: IJPPAN_p00002633535]; Sam Jaruzelski bardziej

---

⁶ Pomijam różnice w zapisie ortograficznym, czyli oboczność *numer* i *nr* oraz oboczność w wyrażaniu liczby słownie i za pomocą cyfr i ciągu cyfr, jako nieistotne ze względów znaczeniowych.

⁷ Oczywiście, istnieje możliwość modyfikacji tego frazemu przez wypełnienie pozycji dla **y** przez liczebnik większy od dwóch, lecz jest to wtedy doraźna aktualizacja związku wyrazowego.

eksponował swój mundur i funkcje państwowie – ministra obrony narodowej, premiera, a później przewodniczącego Rady Państwa – niż partyjne. Osobą numer dwa reżimu był Czesław Kiszczałk, szef resortu spraw wewnętrznych, general z wojskowym rodowodem, który mundur zdjął dopiero przygotowując się do rozmów Okrągłego Stołu. Partia komunistyczna nadal dzierżyła realną władzę, ale coraz większą rolę odgrywał aparat wojskowy, a przede wszystkim aparat bezpieczeństwa [identyfikator tekstu: IJPPAN_p00002632872]⁸.

Homonimiczną realizacją omawianej matrycy jest konstrukcja **x + numer + y**, gdzie **x** przyjmuje wartość rzeczownika nieosobowego ograniczonego do listy wyrazów, przede wszystkim związanych z opisem realiów sportowych, typu mecz, bramka, gol itp., a **y** przyjmuje wartości w zakresie $1 \leq y \leq \infty$. Rzecz jasna zdroworozsądkowa interpretacja doprowadza do stwierdzenia, że ciąg ten może być w praktyce zrealizowany przez duże wartości liczb, jednak nieprzekraczające kilku tysięcy. Miejsce liczebnika wypełnione jest przez ciąg liczb naturalnych tożsamych z liczebnikiem głównym, który nie jest zamknięty i przez to wielo-elementowy, oparty na porządku linearnym, chronologicznym itp., a liczebnik nie niesie wraz z sobą znaczenia metaforycznego, lecz wyznacza konkretną wartość odniesienia do rzeczywistości, odpowiadając na pytanie: które z kolei?, tak samo jak w wypadku liczebnika porządkowego. Obserwacja uzusu doprowadza do wniosku, że matryca ta jest wynikiem działania dwóch niezależnych procesów: 1. przekształcania konstrukcji składniowych z liczebnikiem porządkowym typu trzeci mecz w sezonie na konstrukcje z liczebnikiem głównym mecz numer trzy w sezonie, 10 mecz drużyny pod wodzą trenera zet na mecz numer 10 drużyny pod wodzą trenera zet; oraz 2. wpływu tłumaczenia na polski konstrukcji składniowej z liczebnikiem w amerykańskiej odmianie angielszczyzny typu game 1, game 2, game 3, która pojawiła się w polszczyźnie na początku lat 90. wraz z transmisjami rozgrywek ligi NBA. W tzw. fazie play-off, czyli w systemie

---

⁸ Źródło: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*: wyszukiwanie w konkordanserze, w korpusie zróżnicowanym, przy zadanym ciągu **osoba** numer****, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=op96oh5>, dostęp on-line: 19.05.2015).

pucharowym, w każdej kolejnej rundzie rozgrywanych jest do siedmiu spotkań, które mają wyłonić zwycięzcę rywalizacji. Interpretację tę potwierdzają przykłady zaczerpnięte z korpusu:

*Na boisku zamierzam występować do momentu, aż mi zdrowie pozwoli i bedzie na mnie stawał trener. – **Mecz nr 500** to okazja do małych podsumowań i bilansów [identyfikator tekstu: IJPPAN_PoPr_GKa01672]⁹; W 63. minucie nastąpiły w polskiej drużynie cztery zmiany i przybyło graczy Górnika Zabrze. Weszli Konrad Gołoś i Tomasz Zahorski. I to właśnie ten drugi, dziewięć minut później w zamieszaniu po rzucie rożnym pokonał estońskiego bramkarza, ustalając wynik spotkania. Była to **bramka numer 1198** w oficjalnych meczach Polaków [identyfikator tekstu: IJPPAN_PoPr_DZa02086]¹⁰.*

Ostatnią omówioną matrycą będzie ograniczona zakresowo konstrukcja **x + numer + y**, gdzie **x** przyjmuje wartość dyskretną w postaci leksemu bramkarz (rzadziej zawodnik innej formacji piłkarskiej), natomiast **y** wyrażony jest liczebnikiem głównym jeden, dwa lub trzy (bardzo rzadko cztery). Zbiór ten jest zamknięty i trzyelementowy, oparty na porządku hierarchicznym, gradacyjnym, ograniczonym do trzech wartości semantycznych: podstawowej – ‘najważniejszy; pierwszy pod względem umiejętności’ i niepodstawowych – ‘drugi pod względem umiejętności’ oraz ‘trzeci pod względem umiejętności’. Interpretację tę potwierdzają przykłady zaczerpnięte z korpusu oraz z Internetu:

Najpierw Wandzik, a ostatnio Szczęsny byli dla Pana bramkarzami numer jeden [identyfikator tekstu: PELCRA_1303919950812]; Kontuzjowany jest również, uznawany za bramkarza numer dwa

⁹ Źródło: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*: wyszukiwanie w konkordanserze, w korpusie zróżnicowanym, przy zadanym ciągu **mecz** nr**, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=prkklgd>, dostęp on-line: 20.05.2015).

¹⁰ Źródło: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*: wyszukiwanie w konkordanserze, w korpusie zróżnicowanym, przy zadanym ciągu **bramka*** numer**, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=o9kbn8f>, dostęp on-line: 20.05.2015).

w reprezentacji Szwecji, Magnus Kihlstedt z FC Kopenhaga [identyfikator tekstu: IJPPAN_PolPr_TS00445]; Z kolei zrezygnował z ubiegania się o miejsce w kadrze narodowej bramkarz Amiki Grzegorz Szamotulski: – Jeśli mam być w kadrze bramkarzem numer 3, wolę pozostać w klubie – stwierdził [identyfikator tekstu: IPIPAN_1301920021007]¹¹.

Matryca frazemotwórcza **x + numer + liczebnik**, będąca przede wszystkim przekształceniem konstrukcji syntaktycznej z liczebnikiem porządkowym na konstrukcje syntaktyczne z frazą nominalną z liczebnikiem głównym w postpozycji, jest ciekawym przykładem utożsamienia znaczenia liczebnika porządkowego jako wyrażającego ciąg liczbowy ze znaczeniem liczebnika głównego wyznaczającego zbiór osób, przedmiotów itp. Dotychczas w literaturze przedmiotu dominował pogląd o wyraźnej różnicy tych dwóch porządków. Agnieszka Słoboda, przywołując m.in. prace Hurforda [1990], Veselinovej [1997], Wiese [2003], pisze że: Liczebnik główny określa, ile elementów wchodzi w skład zbioru, liczebnik porządkowy sytuuje je względem siebie z perspektywy czasowej, przestrzennej bądź innej, nadanej przez nadawcę [Słoboda 2012: 154]. Być może jest tak, iż konstrukcja zidiomatyzowana **numer + liczebnik** powoduje nachodzenie na siebie znaczeń dwóch dotąd niewiązanych ze sobą porządków, wymykając się logice rozłączności ciągu i zbioru.

Przeprowadzona w artykule analiza konstrukcji **x + numer + liczebnik** potwierdziła hipotezę na temat wariantywności tej matrycy frazemotwórczej we współczesnej polszczyźnie oraz ukazała niekompletność zapisów w istniejących wydawnictwach leksykograficznych. Zauważone braki w opracowaniach leksykograficznych nie podważają wysokiej wartości tych dzieł, a jedynie wskazują na istotny problem notowania produktywnych matryc frazemotwórczych w słownikach. Należy mieć nadzieję, że w nieodległej przyszłości zagadnienie to stanie się tematem rozważań metafrazeograficznych, które doprowadzą do

¹¹ Źródło: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*: wyszukiwanie w konkordanserze, w korpusie całym, przy zadanych ciągach **bramkarz** numer** oraz **bramkarz** numer 3**, maksymalnym odstępie = 0 i zachowaniu szyku (<http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=qxgbj24>, <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=o5ratmp>; dostęp online: 20.05.2015).

wypracowania metody opisu jednostek frazematycznych z pogranicza systemu i tekstu.

Bibliografia

- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. 1993, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa.
- Chlebda W. 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Fliciński P. 2012, *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań..
- Hurford J.R. 1990, *Language and Numbers. The Emergence of Cognitive System*, Oxford–Nowy Jork.
- Inny słownik języka polskiego*, 2000, pod red. M. Bańki, t. 1–2, Warszawa.
- Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary*, 2003, New Edition.
- Müldner-Nieckowski P. 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Pajdzińska A. 1982, *Szeregi wariantów a mechanizmy łączliwości frazeologicznej*, [w:] *Stałość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A.M. Lewicki, Lublin 1982, s. 55–67.
- Pęzik P. 2012, *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.), Warszawa.
- Słoboda A. 2012, *Liczebnik w grupie nominalnej średniowiecznej polszczyzny. Semantyka i składnia*, Poznań.
- Słownik języka polskiego*, 1958–1969, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, Warszawa.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, pod red. S. Dubisza, t. 1–4, Warszawa.
- Veselinova L. 1997, *Suppletion in the derivation of ordinal numerals: a case study*, „MIT Working Papers in Linguistics” 31, *Proceedings of the 8th Student Conference in Linguistics*, s. 429–447.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, 2005, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa.

Wielki słownik języka polskiego, 2007, pod red. B. Dunaja, t. 1–2,
Warszawa.

*Wielki słownik języka polskiego, kierownik projektu P. Żmigrodzki, dostęp
on-line: wsjp.pl.*

Wiese H. 2003, *Number, Language, and the Human Mind*, Cambridge.

Abstract

The idiomatic matrix *x + number + numeral* in the contemporary polish

Key words: phraseology, phraseography, idiom, new idiom, borrowings

The article concerns the variability of idiomatic matrix *x + number + numeral*. The author presents how it works in the contemporary Polish, and therefore he complements lexicographical studies. The matrix may be a transformation of syntactic structures with ordinals such as *pierwsza/druga osoba w państwie/firmie* (*the first/second person in the country/firm*) v. *osoba numer jeden/dwa w państwie/firmie* (*the person number one/two in the country/firm*) or like *pierwsza* ($1 \leq y \leq \infty$) *bramka* (*the first goal*) v. *bramka numer jeden* ($1 \leq y \leq \infty$) (*the goal number one*). The matrix *x + number + numeral* may also create, in limited range, the idiom *bramkarz* (rarely the other formation player) *numer jeden/dwa/trzy* (*the goalkeeper number one/two/three*). The limitation of the cardinal to closed set of elements (1–3) is determined by hierarchical meaning structure, while unlimited usage of cardinals is the result of identifying their function in an expression with ordinals.

Jolanta Ignatowicz-Skowrońska
(Szczecin, Polska)

Modyfikacje wyrażenia *Europa dwóch prędkości* w tekstach współczesnej polszczyzny

Słowa kluczowe: innowacje frazeologiczne, modyfikacje formalne, modyfikacje semantyczne

Tytułowego wyrażenia nie notują ani słowniki ogólnodefinicyjne, ani zbiory frazeologiczne, w tym najnowszy, pochodzący z roku 2012, *Wielki słownik frazeologiczny* Piotra Flicińskiego (Fliciński 2012), rejestrujący wiele frazeologicznych innowacji uzupełniających współczesnej polszczyzny¹. Połączenie ***Europa dwóch prędkości*** pojawia się w wydanym w 2005 roku leksykonie *Skrzydlate słowa* Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego. Jest tam opatrzone kwalifikatorem „anonimowe europejskie” i informacją, że weszło do polszczyzny jako określenie „rozróżniające państwa europejskie, które opowiadając się za integracją europejską będą rozwijały się szybciej (m.in. Francja i Niemcy), i te, które w procesach tych będą się opóźniały” (Markiewicz, Romanowski 2005: 571). Wyrażenie odsyła zatem do zestawu pojęć opisujących różne koncepcje integracji europejskiej² i wbrew pozorom nie jest produktem lat 90. XX wieku. Jak zauważa Katarzyna Zawidzka w artykule poświęconym historii powojennych stosunków niemiecko-francuskich, po raz pierwszy

---

¹ Na temat innowacji frazeologicznych i ich typów por. S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989, s. 46-66.

² Wśród koncepcji integracji europejskiej wymienia się, obok idei Europy zmiennych prędkości, na przykład koncepcje: federacyjną, konfederacyjną, funkcjonalistyczną, neofunkcjonalistyczną, komunikacyjną, koncepcję Europy a la carte, ideę Europy o twardym jądrze czy koncepcję Europy o zmiennej geometrii. Więcej na ten temat: <http://www.wos.org.pl/wspolczesne-koncepcje-integracji-europejskiej.html> - data dostępu: 24.10.2015).

idea *Europy dwóch prędkości* (też: *Europy dwuwarstwowej, Europy zmiennych prędkości* – bo w literaturze przedmiotu stosowane są różne określenia) została przedstawiona w 1972 roku przez ówczesnego kanclerza Niemiec, Willy'ego Brandta, który stwierdził, że „duże różnice gospodarcze uniemożliwiają jednakowe tempo rozwoju wszystkich państw europejskich, doprowadziłyby to bowiem do zahamowania tych najbardziej prężnych. Koncepcja ta (*Europy dwóch prędkości* – przyp. JIS) pokutuje do dzisiaj, jej wyznawcą był też Jacques Chirac”³.

Autorzy cytowanego zbioru skrzydlatych słów stwierdzają, że połączenie *Europa dwóch prędkości* pojawiło się w polszczyźnie około 1993/1994 roku (Markiewicz, Romanowski 2005: 571), co potwierdzają zasoby Narodowego Korpusu Języka Polskiego IPI PAN (dalej: NKJP). Wyszukiwarka korpusowa PELCRA do danych NKJP dla zapytania *Europa dwóch prędkości* (w różnych formach fleksyjnych członu nadzawanego) pokazuje w podkorpusie zrównoważonym 13 akapitów pasujących do zapytania, a w podkorpusie całym – 136. Analiza czasu pojawienia się pierwszych aktualizacji tej konstrukcji – według NKJP – wskazuje na rok 1994, przy czym najczęściej jej użyć wystąpiło w Internecie – 77, nieco mniej – 59 – w publicystyce. Poniżej zamieszczam reprezentatywne, pochodzące z różnych źródeł, przykłady takich aktualizacji:

- (1) *Rozszerzenie Unii było czymś wspaniałym. Polska niech z tego korzysta. Uczynmy sukces z polskiego przystąpienia: dla Polski, ale także dla nowych członków i dla całej Unii. Grozi nam jednak Europa "dwóch prędkości", lepszych i gorszych krajów.* (NKJP, „Polityka” 2006-10-21)
- (2) *Przewodniczący Tusk pyta, w czym poprawi się pozycja Polski. Nieprzyjęcie traktatu nie spowoduje bynajmniej nowych negocjacji, w trakcie których Polska dostanie to, co chce, ale prawie na pewno wywoła wewnętrzny kryzys. Większość państw - z Francją i Niemcami na czele - odkurzy koncepcję **Europy dwóch prędkości** i doprowadzi do utworzenia tzw. twardego rdzenia integrującego się*

---

³ http://www1.rfi.fr/actupl/articles/089/article_1207.asp (data dostępu: 24.10.2015).

szyciej niż inni. Będzie to musiało osłabić więzi wspólnotowe, a zwłaszcza tak ważną dla Polski zasadę solidarności. (NKJP, www.borowski.pl - 2005-01-21)

(3) *Stosunki polsko-niemieckie były przecież jeszcze kilka lat temu wzorowe. Teraz będzie trudno je naprawić. A przecież bezpieczny kraj to taki, którego sąsiedzi uważają za swojego przyjaciela. I to potwierdza tylko, iż napięcie spowodowane konstytucją było niepotrzebne. Co więcej, sądzę, że pomysł, w których mówi się o **Europie dwóch prędkości**, to wcale nie jest straszenie. Groźba, że znajdziemy się w tej gorzej rozwijającej się części Europy, jest realna".* (NKJP, „Polityka”, 2004-01-31)

(4) *Chirac najprawdopodobniej odczytałby odrzucenie traktatu jako wezwanie do tworzenia wewnętrznej grupy w Unii złożonej z bogatych państw założycielskich. Innymi słowy, mielibyśmy koniec Unii Europejskiej w wersji obecnej i **Europę dwóch prędkości** z bogatymi krajami posuwającymi się szybciej i biednymi wlekącymi się z tyłu. Kto zgadnie, w której grupie znajdzie się Polska?* (NKJP, „Ozon”, 2005, nr 4)

(5) *Dziś w Wiedniu słyszy się, że UE nie może być "**Europą dwóch prędkości**", lecz, że wszyscy członkowie muszą mieć te same prawa i obowiązki, że należy dowartościować regiony, a rozszerzenie UE na wschód leży w głębokim interesie Austrii.* (NKJP, „Polityka”, 2000-07-29)

(6) *Również komisarz do spraw poszerzenia Unii Europejskiej Günter Verheugen opowiedział się za "**Europą dwóch prędkości**". - Ścisłejsza współpraca kilku państw Unii na niektórych polach to prawdopodobnie najpewniejszy sposób, by osiągnąć jedność we wspólnocie europejskiej - powiedział wczoraj Verheugen w wywiadzie dla publicznej rozgłośni Norddeutsche Rundfunk.* (NKJP, „Dziennik Polski”, 2004-01-03)

(7) *Zdaniem metropoli lubelskiego znacznie bardziej niepokojące są w Unii Europejskiej głosy mówiące o **Europie dwóch prędkości**, będące przejawem braku odpowiedzialności za słowo.* (NKJP, Usenet -- pl.soc.polityka, 2004-06-22)

(8) *Mówiąc o **Europie dwóch prędkości**, Trzecim Światem. Czy to nie jest tak, że obok problemu ludzi wykluczonych społecznie, rodzi się problem wykluczonych państw, narodów? (NKJP, „Gazeta Poznańska”, 2004-10-09)*

(9) *Bez względu na to, jak potoczą się negocjacje w sprawie unijnej konstytucji, a już widać, że także zakończą się rezultatem dla Polski niekorzystnym, członkostwo na obecnych warunkach jest dla Polski członkostwem drugiej kategorii. I nieważne, czy będzie się to nazywało **„Europa dwóch prędkości”**, czy jeszcze jakoś inaczej. Ważne jest to, że będziemy gorszym członkiem Unii Europejskiej. (NKJP, Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP, 2004).*

(10) *W Brukseli w grudniu 2003 r. kanclerz miał dla swego dawnego przyjaciela całe siedem minut. Po czym za zerwanie eurokonstytucji obwinił tych, „u których interes europejski schodzi na drugi plan za interesem narodowym”, i poparł ideę **„Europy dwóch prędkości”**. (NKJP, „Polityka” 2004-01-17)*

(11) *Premier Włoch podkreślił również, że w wielu innych dziedzinach udało się osiągnąć kompromis.*

- *To za mało - uważa kanclerz Niemiec i ostrzega, że jeśli nie uda się uchwalić konstytucji „w przewidywalnym czasie”, może dojść do powstania **„Europy dwóch prędkości”**. Co przez to rozumie?* (NKJP, „Dziennik Polski” 2003-12-15)

Wynika z nich, że, po pierwsze, pojęcie **Europy dwóch prędkości** zadomowiło się w języku publicznym, choć przez niektórych piszących odczuwane jest jako obce polszczyźnie standardowej, stąd brane przez nich w cudzysłów (por. cytaty 1, 5, 6, 9). Po drugie, sporo cytatów wprost lub pośrednio ujawnia negatywne konotacje z nim związane. W kontekstach okalających jego aktualizację pojawiają się bowiem wyrazy i wyrażenie z pola semantycznego strachu: *groźba, straszenie* (cytat 1), *niepokojące* (cytat 7), oraz określenia sygnalizujące niższą rangę pewnych członków Unii Europejskiej: *biedne kraje wlokące się z tyłu* (cytat 4), *Trzeci Świat, wykluczone państwa, narody* (cytat 8), *członkostwo drugiej kategorii, gorszy członek Unii Europejskiej* (cytat 9). Po trzecie, co dobrze ilustrują cytaty 1,

10 i 11, widać tendencję do wyodrębniania w nim przez piszących podrzędnego członu określającego przez umieszczanie go w cudzysłowie: „**dwoch prędkości**”. Może to być sygnałem jego frazeologizacji⁴, o czym przekonują również liczne modyfikacje tytułowego związku, w które obfituje współczesny dyskurs publiczny, toczony zarówno za pośrednictwem mediów tradycyjnych, jak i elektronicznych. W dalszej części rozważań prześledzimy reprezentatywne sposoby modyfikacji analizowanego wyrażenia, odwołując się do cytatów obecnych zarówno w NKJP, jak i pozyskanych na drodze eksploracji różnych źródeł internetowych.

Modyfikacje, o których mowa, można podzielić na dwa typy. Pierwszy reprezentują innowacje powstałe pod wpływem zabiegów formalnych na strukturze związku, niewpływających jednak na zasadniczą zmianę znaczenia nowo powstałego wyrażenia. Typ drugi to innowacje, w których modyfikacje formalne skutkują przeobrażeniami treści znaczeniowej powstałego w ich wyniku związku. Innowacje pierwszego typu dzielą się wewnętrznie na kilka mniejszych grup. Do pierwszej należą innowacje wymieniające, które polegają na zastąpieniu nadzawanego komponentu wyrażenia – *Europa* – członami: *Unia* lub *Unia Europejska*. Komponenty wymieniane i wymieniający pozostają ze sobą w relacji styczności: *Unia Europejska // Unia* to wprawdzie „gospodarczo-polityczny związek demokratycznych państw europejskich”⁵, do którego jednak nie należą wszystkie kraje Europy. Wymiany tego typu, o wyrazistej funkcji doprecyzowania wypowiedzi, są niezbyt licznie reprezentowane w analizowanym materiale. NKJP ilustruje je tylko pojedynczymi cytatami, więcej aktualizacji odnajdujemy na przykład w Internetowym Archiwum „Rzeczpospolitej”:

- (12) *Część państw, gdzie nastroje prounijne są silne, mogłyby niezadowolona pójść własną drogą. Wtedy naprawdę powstałaby **Unia dwóch prędkości**, która już komu jak komu, ale Polsce - na pewno się nie przysłuży jako pomysł na Europę. Trzeba o tym*

⁴ Na temat etapów procesu frazeologizacji pisze wyczerpująco A.M. Lewicki, por.: A.M. Lewicki, *Zakres frazeologii*, w: tegoż, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003, s. 165-167.

⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Unia_Europejska - data dostępu: 25.10.2015.

przypomnieć w dniu europejskiego święta. (NKJP, „Polityka” 2004, brak numeru wydania)

(13) (...) - nr 14: Antoni Podolski, *Program HASKI (Bezpieczeństwo wewnętrzne i sprawiedliwość w latach 2005-2009): Polska perspektywa.* - nr 13: Klaus Bachmann, **Unia Europejska dwóch prędkości** jest niemożliwa. (NKJP, Krystyna Iglicka, Kontrasty migracyjne Polski Wymiar transatlantycki, 2008)

(14) *To przede wszystkim Niemcy są obecnie dominującym gospodarczo krajem w Europie i to one dyktują warunki. Natomiast gdybyśmy dopuścili do tego, że powstaje Unia dwóch prędkości, to tak naprawdę wtedy już ta dominacja tych silnych jest tak duża, że ci mniejsi nie mają już kompletnie żadnego znaczenia.* („Rzeczpospolita” 25.06.2015)

(15) *Tworzenie unijnego superpaństwa bez oglądania się na dziedzictwo, tradycję i obyczaje poszczególnych narodów, budowanie Unii dwóch prędkości w oparciu o Niemcy i Francję, obsadzanie najważniejszych stanowisk ludźmi niewybieranymi w powszechnych wyborach (...)* („Rzeczpospolita” 5.04.2014)

(16) *Możemy nie lubić określenia „Unia dwóch prędkości”, ale niestety jest ono faktem. Dysproporcje gospodarcze pozostały, a UE nie jest spójna, lecz zróżnicowana i nieposiadająca jednolitego stanowiska w wielu sprawach.* („Rzeczpospolita” 3.06.2014).

Drugi typ innowacji nieskutkujących zasadniczą zmianą znaczeniową analizowanego wyrażenia reprezentują wymiany w obrębie komponentów podrzędnych, a mianowicie w obrębie członów **dwóch prędkości**. Jak przekonuje analiza zgromadzonych przykładów, alternują oba człony: liczebnikowy i rzeczownikowy. Komponent liczebnikowy zastępowany jest zazwyczaj członami: *różnych i wielu*:

(17) *Możemy nie lubić określenia „Unia dwóch prędkości”, ale niestety jest ono faktem. Dysproporcje gospodarcze pozostały, a UE nie jest spójna, lecz zróżnicowana i nieposiadająca jednolitego stanowiska w wielu sprawach.* („Rzeczpospolita” 3.06.2014).

- (18) *Stąd m.in. brytyjsko-włoska inicjatywa tzw. członkostwa politycznego dla naszych państw. Ma ona swoich przeciwników, np. we Francji, bo prowadzi do zróżnicowania państw w ramach Unii. Ale być może "Europa różnych prędkości" jest jedynym sposobem zbudowania Zjednoczonej Europy, o której w latach 50. marzyli zachodni politycy.* (NKJP, „Gazeta Wyborcza”, 1994-03-03)
- (19) *W przypadku braku porozumienia na grudniowym szczycie Unii Europejskiej - negocjacje powinny być kontynuowane w przyszłym roku. - Powrót do nicejskich zasad oznaczałby powstanie Europy "różnych prędkości" - przestrzegł Fischer.* (NKJP, „Gazeta Krakowska” 2003-12-12)
- (20) *Państwa, które chcą iść dalej, będą łączyć się w małe grupki i prowadziły własne wspólne przedsięwzięcia. Oznacza to nieuchronny powrót do koncepcji Europy wielu prędkości, której tak bardzo boją się biedniejsze państwa Unii. Taki scenariusz to również koniec marzeń o wspólnej unijnej polityce zagranicznej, energetycznej czy socjalnej - mówi Clara O'Donnell z londyńskiego Centrum Reform Europejskich.* (NKJP, Forum Stanisława Michalkiewicza, 2008-06-13)
- (21) *Taki scenariusz jest możliwy do przewidzenia. Jakie zatem będą konsekwencje? Czy wtedy Unia Europejska pęknie, dzieląc się na swoją konstytucyjną i niekonstytucyjną część, czy dojdzie do realizacji tej wizji związanej z Europą wielu prędkości?* (Sprawozdania stenograficzne Sejmu RP, 2004-06-30)

Komponent rzeczownikowy prędkości zastępowanych jest bliskim znaczeniowo rzeczownikiem szybkość:

- (22) *Od początku musimy popierać zunifikowane międzynarodowe standardy ocen pracy naukowej. Gdybyśmy chcieli mieć w tej dziedzinie taki handicap, że nasz kraj miał taką historię, jaką miał, to mielibyśmy Europę dwóch szybkości, a to byłby dramat i dla nas, i dla Europy.* (NKJP, 76. posiedzenie Senatu RP, stenogram, wersja robocza)

Oczywiście, omawiane typy zabiegów innowacyjnych mogą wystąpić łącznie i wtedy otrzymujemy nowe wyrażenia, które od swojego pierwowzoru różnią się więcej niż jednym komponentem:

(23) *Jeżeli Ryszard Bugaj ma rację, a przynajmniej co do zwiększenia nacisku na konkurencyjność można być tego pewnym, oznacza to, że zasada solidarności przestanie być silną przeszkodą w realizacji Unii wielu prędkości.* (NKJP, „Dziennik Polski” 2008-09-30)

(24) *Zawsze, gdy powstaje kryzysowa sytuacja, pojawiają się na scenie politycy - w różnych zresztą krajach - którzy sugerują, że Unia powinna zamienić się w organizację, gdzie różne państwa są różnie traktowane. Unia różnych prędkości nie byłaby korzystna. Różna prędkość jest charakterystyczna dla okresu przejściowego.* (NKJP, „Dziennik Zachodni” 2008-06-16)

Trzeci typ innowacji nieprowadzących do zasadniczej modyfikacji semantyki związku reprezentują innowacje rozwijające podzielnego członu liczebnikowego *dwoch*. Nie są one liczne i polegają na łączeniu ze wskazanym członem dopowiedzenia w postaci wyrażenia szeregowego o funkcji korygująco-uściślającej⁶: *czy większej liczby prędkości*:

(25) *Czy te elementy rzutują w sposób negatywny na spoistość konstrukcji europejskiej? W gruncie rzeczy nie można tak powiedzieć, ponieważ konstrukcja europejska raczej potężniała w ostatnich kilkunastu latach, rozwijając się, a zjawisk odśrodkowych nie mieliśmy tak wiele, iżby mówić o Europie dwóch (czy większej liczby) prędkość.* (NKJP, 4 kadencja, 78 posiedzenie,

---

⁶ Na temat innowacji rozwijających o funkcji korygująco-uściślającej pisała G. Dziamska-Lenart w pracach: G. Dziamska-Lenart, *O pewnym typie frazeologicznych innowacji rozwijających – innowacje o funkcji korygująco-uściślającej*, „*Studia Językoznawcze*”, t. II, Szczecin 2003, s. 77-92; tejże, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań 2004, s. 47-49.

I dzień (30.06.2004), Sprawozdania stenograficzne Sejmu RP, 2004-06-30)

Przejdźmy do drugiego typu innowacyjnych użyć wyrażenia ***Europa dwóch prędkości***. Opiszemy je bardziej szczegółowo, ponieważ – jak sygnalizowaliśmy wcześniej – wydają się prowadzić do wyodrębniania się nowej jednostki frazeologicznej ***coś dwóch prędkości***. Przypomnijmy, modyfikacje tego typu polegają na formalnym przekształcaniu struktury leksykalnej pierwotzoru, które skutkuje zasadniczą zmianą semantyki innowacji w porównaniu ze związkiem wyjściowym. Tak scharakteryzowane zabiegi sprowadzają się do wymian w obrębie komponentu nadzędnego wyrażenia, w którego miejsce wprowadzane są inne rzeczowniki, zwykle o charakterze nieosobowym, rzadziej – osobowym. Innowacje tego typu pojawiają się w różnego typu tekstach o charakterze informacyjnym i zajmują zróżnicowaną pozycję w strukturze wypowiedzi. Sporo z nich sytuuje się w tytułach/ nagłówkach tekstu, inne pojawiają się w tekście głównym, zarówno w wypowiedzi odnarratorskiej, jak i w wypowiedziach postaci. Reprezentatywną grupę tworzą innowacje, w których człon wymieniający jest nazwą o charakterze toponimicznym:

- (26) ***Polska dwóch prędkości*** – bezrobocie rośnie
(<http://natemat.pl/2069,polska-dwoch-predkosci-bezrobocie-rosnie>)
- (27) ***Afryka dwóch prędkości*** wyzwaniem dla inwestorów
(<http://www.wnp.pl/artykuly/afryka-dwoch-predkosci-wyzwaniem-dla-inwestorow,251847.html>)
- (28) ***EUROPA BAŁTYCKA – REGION DWÓCH PRĘDKOŚCI***
(<http://klastermorski.com.pl/?p=2067>)
- (29) ***Indie dwóch prędkości*** – niewykorzystany kapitał ludzki w największej demokracji świata.
(<http://blog.centruminicjatyw.org/2011/11/indie-dwoch-predkosci/>)
- (30) ***Lubelskie – województwo dwóch prędkości***
(<http://www.wszia.edu.pl/index.php?p=aktualnosci&nr=1535>)

- (31) *Cichy: Województwo śląskie dwóch prędkości* (<http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/739479,cichy-wojewodztwo-slaskie-dwoch-predkosci,id,t.html?cookie=1>)
- (32) *W powiatach nowosądeckim, gorlickim i limanowskim bezrobocie sięga 17 procent. W Krakowie zaledwie 4, a w powiecie tarnowskim – 7. Grozi nam zjawisko Małopolski dwóch prędkości : szybko rozwijających się regionów krakowskiego i tarnowskiego i zapóźnionej w rozwoju Sądecczyzny. Dobrze, że mamy silne sądeckie lobby, dobrze, że udało nam się wywalczyć inwestycje zawarte w wieloletnim planie rozwoju, ale to nie może nas uśpić.* (NKJP, „Gazeta Krakowska” 2007-07-14)

W artykułach sygnowanych przytoczonymi wyżej nagłówkami mowa jest odpowiednio o zróżnicowanym poziomie bezrobocia w Polsce – jego skala jest bowiem w poszczególnych regionach Polski nierównomierna (cytaty 25), o zróżnicowaniu państw Afryki pod względem atrakcyjności dla inwestorów (26), o zróżnicowaniu krajów Regionu Bałtyckiego (27), regionów Indii (28), województw Lubelskiego (29), Śląskiego (30) czy Małopolski (31) pod względem stopnia zaawansowania w rozwoju gospodarczym. A zatem sens powyższych użyć innowacyjnych można by oddać za pomocą uogólniającej ich treść syntagmy: ‘o kontynentach, państwach, regionach, województwach, których części składowe rozwijają się nierównomiernie, jedne – szybciej, inne – wolniej’.

Taki dychotomiczny ogląd czegoś nie dotyczy tylko – jak pokazuje przegląd zgromadzonych materiałów językowych – obiektów o charakterze toponimicznym i, co więcej, nie zasadza się jedynie na kryterium stopnia zaawansowania w rozwoju ekonomicznym. Odwołajmy się do kolejnych cytatów:

- (33) *Turniej dwóch prędkości w Ostrowie. Zwycięstwo Oskara Ajtnera-Golloba* (<http://www.zksostrowia.pl/aktualnosci/322/turniej-dwoch-predkosci-w-ostrowie-zwyciestwo-oskara-ajtnera-golloba>)
- (34) *Ekstraklasa od dłuższego już czasu zmierza do duopolu. To liga dwóch prędkości – w pierwszej grupie znajduje się Lech*

i Legia, które dystansują rywali finansowo, a co za tym idzie – także sportowo. W peletonie jedzie cała reszta... (IA „Rzeczpospolita” 17.07.2015)

(35) *Niestety radość z udanego finału w Warszawie zmąciły doniesienia z Knurowa. Stadionowe i uliczne zamieszki, śmierć jednego z uczestników czwartoligowego meczu... Nie ma naszej zgody na **pilkę dwóch prędkości** w Polsce! Nie możemy tolerować sytuacji, w której na jednych stadionach będą tylko sportowe emocje, radość i fanfary, a na innych bijatyki, interwencje sił porządkowych, wreszcie tragiczny final w postaci śmierci jednego z uczestników zajść.*

(<https://www.laczynaspilka.pl/federacja/zbigniew-boniek-nie-manaszej-zgody-na-pilke-dwoch-predkosci-w-polsce> - data dostępu: 26.10. 2015)

(36) **Koniec Touru dwóch prędkości**

(<http://xouted.com/2011/07/koniec-touru-dwoch-predkosci/> - data dostępu: 26.10.2015)

(37) **Kolarstwo dwóch prędkości**

((<http://naszosie.pl/2011/03/kolarstwo-dwoch-predkosci/>)

(38) *Analizując rynkowe trendy, można zauważyc, że wcale nie muszą one dotyczyć każdej organizacji i każdego jej obszaru. Stąd teza o bimodalnej informatyce – informatyce dwóch prędkości. Informatyka pierwszej prędkości (Mode 1) to organizacja tradycyjna, koncentrująca się na stabilności działania. Informatyka drugiej prędkości (Mode 2) to organizacja eksplorująca, zwinnie reagująca na potrzeby rynkowe. Pierwszą porównuje się do maratończyka, drugą do sprintera. Każdy z tych sportowców uczestniczy de facto w innej konkurencji, które wymagają odmiennych umiejętności.* (<http://www.infovidematrix.pl/inspiracje/?p=2677>)

(39) *Od pewnego czasu zastanawiają mnie dwie sprawy: 1. Możliwość umieszczania postów w działach, zarezerwowanych dla moderatorów (Aktualizacje, Promocje i in.) przez osoby, nie kojarzone przez szeregowych userów z tymi funkcjami. Mało tego -*

*duża część tych osób dotychczas w ogóle nie brała udziału w życiu forum 😊 Tak zwani szeregowi userzy nie mogą w tych działach nic zamieścić: brak im okienka odpowiedzi pod tematami. Czyli powstało **forum dwóch prędkości**, usankcjonowany podział na lepszych i gorszych, albo "naszych" i "onych"?*
(http://forums.thesims.com/pl_PL/discussion/769861/forum-dwoch-przedko%C5%9Bci)

Konteksty 32–36 odsyłają do wydarzeń i zjawisk związanych ze sportem. Warto w tym miejscu podkreślić, że po słownictwie toponimicznym określenia o charakterze sportowym stanowią drugą wyrazistą grupę wymienników członu nadzawanego *Europa*. Jak się wydaje, ma to, po pierwsze, związek z otwartością środowiska dziennikarzy sportowych na różne nowinki językowe. Po drugie, wynika ze swoistej atrakcyjności jednego z komponentów analizowanego wyrażenia – **prędkości** – dla świata sportu, w którym czas, prędkość i szybkość mają szczególnne znaczenie. Użyte innowacyjnie w realiach sportowych wyrażenie nierzadko podlega częściowej defrazeologizacji⁷, co zwiększa jego ekspresję i czyni zeń bardzo atrakcyjny środek dziennikarskiego wyrazu.

Wróćmy jednak do cytatów. W przykładzie 32 wyrażenie *Turniej dwóch prędkości* stanowi fragment nagłówka, tekst zasadniczy traktuje o zawodach żużlowych, w których zawodnicy – w zależności od

⁷ Efekty defrazeologizacyjne obserwuje się również w przypadku wymian na komponenty odsyłające do innych niż sportowe realiów, co dobrze widoczne jest w innowacji *Pendolino dwóch prędkości* (<http://www.igtl.pl/pl/node/502>), której sens oddaje formula ‘dwie różne prędkości pociągów Pendolino na polskich drogach przewidywane przez producenta pociągu, firmę Alstom (160 km/h), oraz PKP IC (250 km/h)’. Z defrazeologizacją mamy również do czynienia w innym cytacie, w którym mowa o dwóch różnych prędkościach jazdy: jedną proponowaną jako obowiązująca w stolicy przez wicepremiera i ministra infrastruktury w rzędzie Leszka Millera, Marka Pola (50 km/h), i drugą, z jaką ów przedstawiciel władzy jechał, gdy przylapała go na tym wykroczeniu policja (prawie 100 km/h): *Upolowaliśmy Pola pirata - chwali się w tytule "Życie Warszawy". Rzeczywiście, strzał był celny - wicepremier, który chce wprowadzić w całej stolicy ograniczenie prędkości do 50 km na godzinę, pędził po ulicach służbowym BMW prawie dwa razy szybciej. "Jemu wolno, nam nie, i słusznie - komentuje "ZW". - Bo to jest właśnie ta, modna ostatnio, filozofia dwóch prędkości* ”. (NKJP, „Polityka” 2004, brak dokładnej daty wydania).

posiadanej doświadczenia sportowego – osiągali zróżnicowane, lepsze lub gorsze czasy. Cytat 33 rejestruje innowację *liga dwóch prędkości*, która – jak wynika z lektury artykułu – jest synonimem treści: ‘polska ekstraliga piłkarska, której drużyny rozwijają się pod względem sportowym nierównomiernie: jedne (konkretnie: Lech i Legia) – lepiej, inne (wszystkie pozostałe) – gorzej’. W kontekście 34 pojawia się zagadkowa modyfikacja: *pilka dwóch prędkości*. Wyrażenie *pilka* użyte jest metaforyczne, bo w zwiędły sposób nazywa kulturę stadionową kibiców polskich drużyn piłkarskich, która jest zróżnicowana: lepsza i gorsza. Cytat 35 i 36, w których pojawiły się innowacje *Tour dwóch prędkości* i *kolarstwo dwóch prędkości*, traktują o tym samym zjawisku: stosowaniu i niestosowaniu w kolarstwie dopingu, który wpływa na zasadnicze zróżnicowanie osiąganych przez zawodników czasów: lepszych i gorszych. Ostatni cytat – 37 – rejestrujący innowację *informatyka dwóch prędkości* uzmysławia, że w informatyce obowiązują dwa zróżnicowane modele działań: tradycyjny, koncentrujący się na stabilności, i innowacyjny, zorientowany na szybkie reagowanie na potrzeby rynku. Innowacja *forum dwóch prędkości* obecna w przykładzie 38 opisuje zjawisko nierównomiernego dostępu do możliwości zamieszczania postów przez użytkowników pewnego forum internetowego: część z nich może takie posty zamieszczać, część – nie.

Z zaprezentowanych dotychczas przykładów wynika, że częste wymiany komponentu nadzawanego prowadzą do przekształcania się go w zmienną „coś” i modyfikowania struktury związku do postaci „coś dwóch prędkości” o uogólnionej semantyce: ‘coś (jakaś większa całość), czego charakterystyka zasadza się na dychotomicznym podziale całości – wedle określonego kryterium – na dwa przeciwnostawne zbiory, często też wartościowane jako lepsze i gorsze’. Przykładem, który dobrze zilustruje wskazany sens jest sformułowanie *Ameryka dwóch prędkości* użyte w recenzji filmu „Słyszeliście o Morganach” autorstwa Bartosza Staszczyszyna:

(40) *Lawrence nie szuka półcieni – jego film skonstruowany jest na prostych antynomiach. Szum Nowego Jorku zderzony zostaje z sielskimi klimatami Wyoming, cynizm mieszkańców ostro odcina się*

od prostolinijności "zwykłych Amerykanów", a pełne blichtru gale na Manhattanie od banalnej ale uroczej gry w bingo. Mówiąc o Ameryce dwóch prędkości Lawrence nie porywa i nie zaskakuje. Za to miejscami bywa dowcipny, dzięki czemu "Słyszeliście o Morganach" momentami okazuje się całkiem uroczą, bezbolesną opowiadątką.

(<http://www.filmweb.pl/reviews/Ameryka+dw%C3%B3ch+pr%C4%99%C99dko%C5%9Bci-9368#>)

Lektura recenzji (obejrzenie filmu) utwierdza w przekonaniu, że **Ameryka dwóch prędkości** to Ameryka opisywana (prezentowana) w kategoriach dychotomicznych czy – jak ujmuje to Staniszczyzyn: obraz Ameryki „skonstruowany (...) na prostych antynomiach. Szum Nowego Jorku zderzony zostaje z sielskimi klimatami Wyoming, cynizm mieszkańców ostro odcina się od prostolinijności "zwykłych Amerykanów", a pełne blichtru gale na Manhattanie od banalnej ale uroczej gry w bingo”.

Jak poucza obserwacja zgromadzonych materiałów, obok realizacji **coś dwóch prędkości** pojawiają się – choć na razie jeszcze niezbyt licznie – innowacje typu **ktoś dwóch prędkości**. Odnajdujemy je w poniższych cytatach, w których w miejsce zmiennej wprowadzane są rzeczowniki o charakterze osobowym:

- (41) **Solidarność „dwóch prędkości”** -- w oczach Kremla
(<http://www.eioba.pl/a/227h/solidarnosc-dwoch-predkosci-w-oczach-kremla>)
- (42) **Zbigniew Kuźmiuk: Pacjenci dwóch prędkości.**
(<http://www.teologiapolityczna.pl/zbigniew-ku-miuk-pacjenci-dwoch-pr-dko-ci/>)
- (43) *W projekcie ustawy rzeczywiście pacjenci onkologiczni mają być potraktowani inaczej. Dostaną specjalne "zielone skierowanie", które da im priorytet na badania. Takie skierowanie wyda każdy lekarz podstawowej opieki, ale - uwaga - tylko na początku działania systemu. Kiedy się okaże, że wystawia skierowania zbyt dużej liczbie chorych, którzy cierpią na coś innego niż choroba nowotworowa,*

*pozwolenie na wydawanie "zielonych skierowań" zostanie mu odebrane do czasu odbycia kursu dokształcającego z chorób onkologicznych. Minister zdrowia określi, jaki procent trafień musi mieć lekarz, by miał prawo wydawać specjalne skierowania. Z ustawy tego nie wiadomo. Jednak w ten sposób chorzy na raka zostaną podzieleni na **chorzych dwóch prędkości** - tych, których lekarz rodzinny ma pozwolenie do skierowań, i pozostałych, którzy się leczą u lekarzy bez czujności onkologicznej.*

(http://wyborcza.pl/1,76842,15807890,Dziurawy_pakiet_ministra_z_drowia_Krotsze_kolejki.html)

(44) *Resort zdrowia, który przez blisko 4 lata niewiele zrobił aby pacjenci w placówkach ochrony zdrowia nie czekali w wielomiesięcznych kolejkach, na koniec swojej kadencji proponuje rozwiązania, które faktycznie wprowadzają w życie pojęcie „pacjentów dwóch prędkości”. Ci zamożniejsi będą sobie mogli wykupić dodatkowe polisy zdrowotne, których koszty będą mogli sobie odliczyć od podstawy opodatkowania i będą traktowani w szpitalach jako pacjenci pierwszej kategorii, ci bez polis jako pacjenci gorsi.* (<http://www.teologiapolityczna.pl/zbigniew-kumiuk-pacjenci-dwoch-pr-dko-ci/>)

Przykład 38 jest zwodniczy: alternant członu nadzawanego **Europa** konstrukcji wyjściowej to nazwa związku zawodowego **Solidarność**. Jednak – jak przekonuje lektura tekstu – nie chodzi tutaj o związek jako taki, lecz o jego członków, którzy w opinii władców Kremla dzielili się na zwolenników radykalnej i umiarkowanej polityki. Cytaty 39–41 zawierają innowacje wymieniające, w których w miejsce komponentu tradycyjnego **Europa** wprowadzono użyte w liczbie mnogiej rzeczowniki osobowe: **pacjenci, chorzy**. W przykładach 39 i 40 mowa jest o chorych na nowotwory, dzielonych z perspektywy uprawnień ich lekarzy rodzinnych do wystawiania skierowań do onkologa na dwie grupy: tych, którzy są pod kontrolą onkologiczną i tych, pozostających jedynie pod opieką lekarza rodzinnego. W cytacie 41 innowacja **pacjenci dwóch prędkości** jest synonimem podziału

na pacjentów na tych, którzy wykupili polisy zdrowotne i mogą korzystać z usług szpitalnych poza kolejnością, i tych, którzy polis nie mają i muszą czekać na świadczenia zdrowotne w kolejce. A zatem omawiane tutaj połączenia należałoby definiować jako ‘o jakieś ludzkiej zbiorowości, której charakterystyka zasadza się na dychotomicznym podziale – wedle określonego kryterium – na dwa przeciwnostne zbiory, często też wartościowane jako lepsze i gorsze’.

Podsumowując, nowe w polszczyźnie połączenie *Europa dwóch prędkości* jest często wykorzystywane w dyskursie publicznym zarówno w swojej tradycyjnej postaci, jak i w formach zmodyfikowanych formalnie. Modyfikacje formalne polegają na wymianach w obrębie poszczególnych członów połączenia. Część z takich wymian nie narusza tradycyjnej semantyki związku, rozróżniającej państwa europejskie, które opowiadając się za integracją europejską będą rozwijały się szybciej, i te, które w procesach tych będą się opóźniały. Pewna grupa zabiegów formalnych na strukturze wyrażenia prowadzi jednak do zasadniczej modyfikacji znaczenia pierwówzoru. Być może jest ona również świadectwem usamodzielniania się części związku – komponentów podrzędnych *dwoch prędkości*, które zaczynają tworzyć nową jednostkę *coś* (rzadziej: *ktoś dwóch prędkości*) o uogólnionym znaczeniu: ‘o czymś, zwykle o zbiorze złożonym z elementów nieosobowych, rzadziej osobowych, czego składniki dzielone są dychotomicznie wedle jakiegoś kryterium (np. stopnia rozwoju gospodarczego, stopnia atrakcyjności dla inwestorów, poziomu kultury stadionowej, dostępu do świadczeń lekarskich itp.), z czym często wiąże się wartościowanie jednych jako lepsze, bardziej uprzywilejowane, postępowe, drugich – jako gorsze, mniej uprzywilejowane, zacofane’.

Bibliografia

- Bąba S., *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989.
Bąba S., Liberek J., *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa P.2001.
Dziamska-Lenart G., *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań 2004.

- Dziamska-Lenart G., *O pewnym typie frazeologicznych innowacji rozwijających – innowacje o funkcji korygująco-uściślającej*, „*Studia Językoznawcze*”, t. II, Szczecin 2003, s. 77-92.
- Fliciński P., *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań 2012.
- Głowińska K., *Popularny słownik frazeologiczny*. Redakcja naukowa T. Piotrowski, Warszawa 2000.
- Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki, Warszawa
- Lewicki, *Zakres frazeologii*, w: tegoż, *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003
- Markiewicz H., Romanowski A., *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, Kraków 2005.
- Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. naczelný J. Krzyżanowski, Warszawa 1969-1978, t. I-IV.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego języka polskiego*, Warszawa 1989, t. I-II.
- Słownik frazeologiczny*. Red. naukowa oraz opracowanie wstępnu i układu tematycznego haseł Alicja Nowakowska, Wrocław 2003.
- Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958-1969, t. I-XI.
- Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja, Kraków
- Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza, Warszawa
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Opracowanie: A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005.

Źródła internetowe

- <http://www.wos.org.pl/wspolczesne-koncepcje-integracji-europejskiej.html>
- http://www1.rfi.fr/actupl/articles/089/article_1207.asp
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Unia_Europejska

Abstract

Modifications of the phrase *Europa dwóch prędkości* (*Two-speed Europe*) in contemporary Polish texts

Key words: new phrasemes, formal modifications, semantic modifications

Europa dwóch prędkości* (*two-speed Europe*)** is a phrase new to the Polish language. It is often used in a political discourse both in its traditional form as well as in formally modified ones. Formal modifications involve changes within the particular elements of the phrase. Some of these changes do not infringe the traditional semantics of the phraseme distinguishing between those European countries, which are in favour of European integration and will develop faster and those which will linger behind with their speed of integration. However, a certain set of formal changes in the structure of the phrase leads to significant modification in the meaning of the original. It also may indicate that a part of the phraseme has become functioning on its own. The subordinate component ***two-speed* (*dwóch prędkości*)** has begun forming a new phrase of a more general meaning indicating ***two-speed something (or less frequently ***someone***): ‘ a set of impersonal elements, less frequently personal ones, whose components are divided dichotomously according to a criterion (e.g. a level of economic development, a degree of attractiveness for investors, a level of culture in the terraces at a football ground, health care availability etc.) which involves evaluating what is better, more privileged, progressive as opposed to what is worse, less privileged, backward’.

Ludmiła Ivashko
(Sankt Petersburg, Rosja)
msk.philol@mail.ru

Отражение погодных явлений в зеркале народной фразеологии

Ключевые слова: фразеология, лексикология, диалектология, погодные явления, дождь, снег.

Состояние погоды имеет большое значение для жизни и хозяйственной деятельности сельских жителей. Поэтому в народной фразеологии много устойчивых сочетаний, обозначающих характер погоды, виды и интенсивность атмосферных осадков и др.

Общую характеристику состояния погоды передают фразеологизмы *волосом (волоском) не крянет*, русск. гов. Карелии, *не веет (не вянет, не тянет) волос (волосом, волосбочек)*, арх., как в лукóшко, новг., *хоть мак вей*, перм. ‘о тихой, безветренной погоде’, фразеологические единицы мотивированы отсутствием движения воздуха. *Погода помирáет*, пск. ‘длительная засуха’. *Замóрицлась погóда*, перм., *bredёт солнце*, арх. ‘пасмурная погода’. *Мóкрай зáсуха*, перм., *гусíные рýнды*, ленингр. ‘продолжительное ненастье, затяжные дожди’ (*рýнда ‘дождь’*), *погóда пьющая*, перм. ‘о плохой, дождливой погоде’. *Гусíное вёдро*, перм., ‘пора в начале осени без дождей, с солнечными днями’. *Погóда бьётся, погóда за семерых гоняет*, перм., *тучное ненáстье*, приамур. ‘о переменчивой, неустойчивой погоде’. Изменения в погоде, приближение дождя отмечены в оборотах *погóда синéет*, сиб., *натягивает (натя́нет, навóдит, висít)* на дождь, *дóждь висít (заволáкивает)*, пск., *дождь ноги свéсил*, пск. ‘о полосах дождя, видимых в отдалении, на горизонте’, *погóда задумалась*, перм., приближение мороза – в оборотах *зимá на ноги встаёт, ворона*

захворала, перм. Наблюдения за солнцем также выявляют признаки, изменения погоды: *солнце в рукавице* (*в рукавицах*), приамур. ‘о солнце, окаймленном туманной полосой (к ветреной погоде)’, *солнце в рукавице*, приамур., *солнце с ушами*, перм. ‘об отражении солнечных лучей на горизонтальной линии в парах, что образует два радужных пятна (явление предшествует стуже)’.

Сильный проливной дождь характеризуется тавтологическими оборотами *ливнем* (*ливнём*) *лить*, приамур., *линком* *лить*, пск., *лья* *лить* перм. и многочисленными сочетаниями с прилагательными, мотивированными глаголом «лить»: *заливной* (*заливный*, *разливной*) *дождь*, пск., *залевный дождь*, перм., *ливной дождь*, ленингр., *сливной дождь*, новг., *уливной дождь*, руск. гов. Карелии, *шальной дождь*, новг., *налойный дождь*, ленингр. Интенсивность дождя показывают сочетания *забивной* (*забойный*) *дождь*, пск., *тысяча льёт с неба*, пск., *небо провалилось*, новг., ленингр., смол., *небо продырявилось*, горьк., *дождь порет*, ленингр. В литературном языке есть устойчивое сравнение *дождь льет как из ведра*, в говорах находим варианты этой модели с наименованием других емкостей: *дождь льет как из ковша*, арх., сиб., *дождь с рукава полил*, ленингр., *прорвало как из бочки*, иркут., а также с компонентом «ведро», но с другими глаголами интенсивного действия: *дождь садит* (*чохает*, *чохнет*) *как из ведра*, новг., *линуть как из ведра*, моск., *линуть* (*хлынуть*, *хлестать*, *хлупануть*) *как из ведра*, томск., *пурить как из ведра*, пск., *стебать как из ведра*, орл.

Затяжной продолжительный дождь передают сочетания *закладной* (*обкладённый*, *обкладной*), *погодливый* (*погодный*) (от *погода* ‘ненастье’), *сквозной дождь*, пск., *дождь в сарафANE*, русск. гов. Карелии.

Мелкий моросящий дождь называется *ситечистый дождик* (от *ситечист* ‘моросить’), русск. гов. Карелии.

Мелкий теплый дождь при солнце способствует росту грибов, поэтому устойчивые сочетания, называющие такой вид дождя, содержат прилагательные, производные от «гриб» или других названий грибов: *грибовой дождь*, пск., *грибовой* (*грибовый*, *волнишний*,

рыжечный) дождь, *дóждик*, русск. гов. Карелии, *гúбы сéют*, перм. Другие фразеологизмы мотивированы световыми ассоциациями: *солнечный дождь*, пск., *бéлый дождь*, ленингр., *кráсный дождь*, горьк., *лíсья погóда*, арх., сиб. Используется и фигура олицетворения *царéвна пláчет*, перм., русск. гов. Карелии, *сóлнце умываéтся*, перм. (Та же модель используется для обозначения дождя или снега во время полнолуния: *мéсяц обмываéтся (умывáется)*, перм.).

Еще обозначения такого дождя: *цыгáнский дождь*, перм., *зáячий (свинýчий) дождь*, перм., *утóпленники пересыхáют*, пск. Если такая погода хороша для грибов, она вредит уборке сена. Поэтому такой дождь может называться *сеногнóйный дождь*, пск.

Поздней осенью, когда уже значительно похолодало, дождевые капли замерзают на лету, это *морóженый (морозýлый, морозýный) дождь*, пск.

Низкий туман над заболоченным местом похож на дымок, парок от приготовления пищи, поэтому это явление называют *лиса блины́ печёт*, пск. Фразеологизм этой же модели использован А.Н. Толстым в романе «Петр I»: «На краю низинки, спускающейся к реке... беспокойно тянуло прелью и медом, смутно курился не до дымок, не то *варил пиво заяц*».

В обозначении грозы, молнии присутствуют звуковые и световые ассоциации: *громово́й дождь ‘гроза’*, *стрóгая погóда*, перм. ‘гроза’, *небéсный удáр*, смол. ‘гром и молния’, *грозá игрáет*, русск. гов. Карелии ‘молния сверкает’, *стрелíная грозá*, перм. ‘особо опасная сильная гроза с молниями’, *воробýйная грозá*, перм. ‘ночь со всполохами молний без грома в конце июля’, *нéбо лóпнуло*, русск. гов. Карелии ‘о громе, грозе’, *вёдреная грозá*, пск. ‘зарница’, *световáя мólния*, ленингр. ‘зарница’, *гром жаровóй (сухóй)*, русск. гов. Карелии ‘гром без дождя’.

Наименование молнии мотивируется ее формой: *стрела грозовáя*, пск., *громовáя стрелá*, арх., печор., помор., перм., *óгненная пálка, летáющий огонёк*, русск. гов. Карелии, *óгненная шáпка*, пск. ‘о шаровой молнии’.

В характеристике снега диалектоносители обращают внимание

на размер и форму снежинок: *слепо́й снег*, приамур. ‘снег, падающий мелкими снежинками в солнечный день’ (ср. *слепо́й дождь* — та же модель), *по ба́бьему (ба́бьиному) глотни́о* (*глотку́, жевку́, жемку́*), пск. ‘крупными хлопьями (о снеге)’. Важно и время выпадения снега: *нérвáя погóда*, руск. гов. Карелии ‘первый снег’, *бéлье комары́*, арх. ‘падающий первый снег’, *внук за дéдом пришёл*, русск. гов. Карелии ‘о снеге, выпавшем на старый снег’, *вну́чек по дéдушику пошёл*, перм. ‘о снеге, выпавшем весной, когда уже все растаяло’, *внук по дéдушику (за дéдушкой) пришёл*, томск. ‘о снеге, выпавшем в конце зимы’.

Количество выпавшего снега отражает фразеологизм *собáку встóячъ занóсит*, перм. Интенсивность бурана, метели передает выражение *свéту бéлого не видáть*, томск.

Характеристика сильного мороза представлена существительными в сочетании со словом «мороз»: *дым-морóз*, перм., *морóз-древолóм*, *трескúн-морóз*, пск. Неясной остается мотивировка фразеологизма *Карпúшка зá нос хвáтит*, кубан. ‘о сильном морозе’. Скорее всего, это связано с днем памяти мученика Евкарпия (Карпа) (31/13 марта).

Весенние заморозки соотносятся с их воздействием на посевы злаков, огородных культур: *морóз-рожебéй*, пск. ‘заморозки, которые губительны для посевов ржи’, *морóз-огурéчник*, пск. ‘заморозки в конце мая или в конце сентября, которые губительны для побегов и плодов огурцов’.

В народной фразеологии отмечается интенсивность солнечных лучей: *сóлнце игрáет*, новг. ‘об очень ярких солнечных лучах’; *крутóе сóлнце*, яросл. Положение солнца на небе соответствует определенному времени суток: *сóлнце в дуб*, донск., *сóлнце в пуп упёрлось*, *сóлнце в спíну*, перм. ‘полдень’, *сóлнце за лес*, пск., *сóлнце на ёли*, перм. ‘о наступлении вечера’.

Vladimir Medvedev
(Moskwa, Rosja)
E-mail: medvedev-mail@mail.ru

**Фразеологизмы с числительным «семь»
в русском языке и его эквивалентом “sieben”
в немецком языке**

В русском и немецком языках существует ряд фразеологизмов, в которых одним из компонентов является числительное «семь», соответственно, в немецком “sieben”. Приоритет в настоящем исследовании был отдан указанным фразеологизмам ввиду их большой употребительности, сложившейся под влиянием исторических предпосылок, истоки которых уходят в далекую античную старину [Werlitz 2000], в славянскую и германскую мифологию. Замечательный русский поэт П.А. Вяземский очень метко отразил это положение в следующих строках:

*Семь пирамид, семь мудрецов,
И семь чудес нам древность славит,
Владыке снилось семь коров,
Рим семь холмов подошвой давит,
Семь городов входили в спор
О славной грекам колыбели,
Да и везде, как на подбор,
Семь пятниц на одной неделе* [Вяземский, 1826].

На выбор темы исследования повлиял несомненный интерес, который представляет сравнительно-сопоставительное изучение идиом национальных языков, включающих числительное, а также исследование их культурных, исторических и религиозных истоков, т.к.

фразеология каждого языка вносит решающий вклад в формирование образной картины мира.

В отличие от предшествующих работ в данной области [Бинович 1975; Граф 1977; Цвиллинг 1977; Röhrich 1973; Tomenendalová 2006; Ninković, Kovac; Schemann 2011] в настоящем исследовании фразеологические единицы [ФЕ] были распределены по тематическим группам, проведены межъязыковые соответствия и определены их структурные особенности.

В тематическом плане ФЕ были объединены в следующие группы.

I. История, религия

В данную группу был включен широкий спектр ФЕ, соотносимых не только с конкретным историческим или клерикальным событием, но и устойчивые сочетания (УС)¹ более общего темпорального плана. Вопреки утверждению А.Е. Граф о том, что «Немецкий язык знает больше исторических поговорок, чем русский, ... поскольку они создавались на материале целого тысячелетия немецкой истории» [Граф 1997: 16], в случае с «семеркой» это мнение не нашло подтверждения. Напротив, за исключением библеизмов, имеющих, как правило, полные эквиваленты в русском языке, ни одного устойчивого выражения из этой области в немецком языке нами не было обнаружено. Зато русский язык предлагает вниманию исследователя целый ряд ФЕ: от лишенного конкретики обещания быть запечатленным в исторической памяти «Быть тебе *семь* веков на людских памятях» до событийно обусловленных устойчивых сочетаний.

Выражение «*Семибояршину вспомнить*» относится к далекой эпохе 1610–1613 гг. правления в России семи бояр, а потому сопоставимо по содержанию с другим фразеологизмом «при царе горохе».

Во фразеологизме «*Семь* городов спорят за честь» запечатлен

---

¹ Термины «устойчивое словосочетание» (УС), «фразеологическая единица» (ФЕ), «фразеологизм» употребляются в работе как синонимы.

факт известного спора семи греческих городов называться родиной Гомера.

Прочие ФЕ с компонентом «семь» относятся к христианской и, шире, к библейской традиции, а потому обнаруживают полные межъязыковые соответствия: «Книга за семью печатями» и, соответственно, полный немецкий эквивалент “ein Buch mit sieben Siegeln”. В качестве синонимичного фразеологизма вне библейского контекста следует указать УС: «за семью замками», имеющее полный немецкий эквивалент “unter sieben Schlössern”.

В данную тематическую группу входят также следующие ФЕ:

«Седьмое небо» (состояние высшей радости, счастья, «как в раю») и полное эквивалентное выражение из немецкого языка: “im sieb[en]ten Himmel sein”.

«Семь смертных грехов» – “Sieben Todessünden”.

«Семь мерзостей в сердце его» (Из притчей Царя Соломона) – “Sieben Gräuel im Herzen hat er”.

Уникальным для немецкого языка является библеизм “Einer aus der siebenten Bitte”, почерпнутый из молитвы “Vaterunser” – «Отче наш», в которой седьмое прошение гласит: „Und erlöse uns von dem Übel!“ («И избавь нас от лукавого»). Так принято говорить о дурном человеке, от которого окружающие желают избавиться.

Следующие русские ФЕ клерикального плана не имеют эквивалентов в немецком языке:

«Семь планид на небе».

«На семи поясах Бог поставил звездное течение».

«Над семью поясами небесными сам Бог, превыше его Покров».

Помимо этого, один из фразеологизмов, указывающий на необходимость неопределенного длительного ожидания, обнаружил внутриязыковой эквивалент с числительным «три»: «Дожидай год и семь суббот» = «Обещанного три года ждут».

ФЕ русского языка с использованием географического компонента «Как семеро пойдут, Сибирь возьмут!» также не нашел немецкого соответствия. Зато в русском языке были обнаружены два синонимичных УС с использованием числительного «семь»: «Семеро

одну соломинку поднимают» = «Семеро не один – в обиду не дадим».

II. Семейный уклад

Из всего обширного ряда ФЕ нам удалось подобрать к русскому выражению «Седьмая вода на киселе» (очень дальний родственник) лишь один немецкий частичный эквивалент – “um sechs/sieben Ecken mit j-m verwandt sein”, буквально: «быть родственником за шесть/семь углов», то есть состоять в очень дальнем родстве. Причем русское УС обнаружило еще и синонимичное выражение «Седьмой квас на гуще».

Частично к этим синонимам относится и ФЕ «До седьмого колена (Родня в седьмом колене)».

Ниже следующие фразеологизмы отражают различные стороны семейного быта.

«Семеро по лавкам» (наличие в семье большого количества маленьких детей).

Фразеологизм «Семерым просторно, а двоим тесно» служит вариантом устоявшегося в лексиконе сочетания «В тесноте, да не в обиде», раскрывая совершенно иную, отличающуюся от представленной выше в паремии, сторону семейных отношений.

Сочетание «Не строй семь церквей, пристрой семь детей» указывает на приоритет родительского радения перед религиозными устремлениями.

В ФЕ «Лучше семь раз сгореть, чем один раз овдоветь» нашла отражение незавидная судьба вдовствующего человека.

К фразеологизму, содержащему разницу в уровне гостеприимства «Как у тещи зять в гостях – за семь верст заезжают; как у свояка свояк в гостях – за семь верст обезжают», можно добавить угрозу в виде поговорки «Семь шкур спущу и голым в Африку пушу».

В этот раздел мы сочли возможным поместить и ФЕ с использованием помимо «семи» еще и числительных «восемь», «девять», передающую не без иронии распределение благостей в семейном кругу: «Всем по семь, хозяину – восемь, хозяйке – девять, что ровно делит».

Два фразеологизма отражают перипетии сватовства и

сложности, связанные с наличием в семье множества дочерей на выданье:

«У боярина *семь* дочерей – будет из них и за смердом жена».

«Семеро сватаются, одному достается».

Нижеследующая паремия отмечает преимущество наличия в семье дочерей: «Хорошая дочь *семерых* сыновей стоит».

Еще три ФЕ посвящены сложностям общения в особенности после долгой разлуки:

«Семь лет молчал, на восьмой вскричал».

«Семь лет не виделись, а сошлись – и говорить нечего».

«Семь лет – помину нет».

Наконец, одна паремия отражает ситуацию, связанную с борьбой мнений в семейной жизни: «Семь раз по-твоему, да хоть раз по-моему».

Наличие нулевой эквивалентности с русским лексическим составом сигнализирует ФЕ немецкого языка “*seine Siebensachen (ein)packen / nehmen / zusammenraffen*” – «собирать манатки, пожитки» – выражение, служившее первоначально в немецком языке для эвфемистического обозначения гениталий [Duden 1998].

III. Удаленность

Антонимом к немецкому фразеологизму “*hinter sieben Bergen*” (за *семью* горами), может служить УС «не за горами», а частичным эквивалентом, имеющим иное числовое выражение, – «за тридевять земель».

Если в УС «За *семью* морями», «Семь верст с гаком» запечатлена неизмеримая дальность расстояния, то в следующем фразеологизме «Для любимого дружка *семь* вёрст не окопица», имеющем немецкий нецифровой эквивалент “*Wo die Liebe treibt, ist kein Weg zu weit*”, передается возможность преодоления этой удаленности между любящими сердцами.

«Семь футов под килем» (пожелание в профессиональном языке моряков, чтобы корабль не сел на мель, а шире – удачи).

УС «Семишлильными шагами» из сказки «Мальчик-с-пальчик»

в значении «куда-либо быстро перемещаться» имеет частичный немецкий эквивалент “ mit Siebenmeilenstiefeln gehen / voranschreiten”, т.к. в русском фразеологизме произошла замена «сапоги» на «шаги». Заявление о том, что «девочки «двигают» моду семимильными сапогами» [Наши девочки ...2012] следует считать контекстуально допустимым отклонением от языковой нормы.

Наконец, синонимичными можно считать и следующие ФЕ, не знающие немецких эквивалентов: «За семь верст киселя хлебать» (далеко и попусту идти, ехать, тащиться и т.п. куда-либо); «Семь верст болото месить» и «Для бешеной собаки (дураку) семь вёрст не крюк».

IV. Ложь истина

Обычно применительно к человеку, часто меняющему свои решения, используют следующие синонимичные ФЕ: «Семь пятниц на неделе (на дню)». = «Семь четвергов и все в пятницу». = «Семь воскресений на неделе». = «Насказал семь четвергов, и все кряду». Немецкий эквивалент “Alle naselang was anderes” соответствует с некоторой натяжкой скорее русскому фразеологизму: «Один день –семь перемен».

Добавление слова «лжец» в нижеследующем варианте данной пословицы меняет ее содержание от обозначения переменчивости поведения до лживости субъекта: «У лжеца на одной неделе семь четвергов». В этом же синонимичном ряду следует упомянуть и ФЕ «Семь вёрст до небес и все лесом» (много наобещать, наговорить).

В тех или иных, ситуативно обусловленных вариациях, можно использовать следующие ФЕ:

«Ему семерых посади – всех до смерти заврёт».

«У него семь волос – и все густые».

«Семь рек осушила, холста не замочила».

«Рыкнул вол на семь сел».

Получила известность в русском языке и калька из сказки братьев Гrimm “Das tapfere Schneiderlein” («Храбрый портняжка») “Sieben auf einen Streich” – «семерых одним ударом». Интересно, что серия фильмов, подготовленных в 2008 г. на германском

телевидении, состояла вначале из шести, а затем и из восьми сказок. Соответственно, телесериал получил название вначале “*Sechs auf einen Streich*”, а затем и “*Acht auf einen Streich*”.

V. Ум и глупость

Одаренность человека получила отражение в русском УС «Семь пяде(не)й во лбу», соответствующем немецким сложносоставным словам с компонентом “*sieben*”: “*siebengescheit*” = “*Siebenkünstler*”, синонимичным прилагательному “*neunmalklug*” с числительным “*neun*” – «девять» [Röhrich 1973:949].

На бесценность жизненного опыта указывается в пословице «Семь мудрецов дешевле одного опытного человека». Синонимом последней в русском языке является паремия с использованием числительного «два»: «За одного битого двух небитых дают». К этому синонимичному ряду примыкает и УС «Из семи печей хлеб едали» (набрались житейского опыта).

Отсутствие страха, объясняемое неопытностью человека, содержится во фразеологизме «Сам не дерусь, семерых не боюсь».

Безнадежность мудрости перед непреодолимостью глупости передается пословицей «Семь дураков могут больше спрашивать, чем семьдесят умных отвечать».

Русский фразеологизм «Семеро одного не ждут» можно отнести к данной рубрике скорее по его немецкому эквиваленту “*Sieben sollen nicht harren auf einen Narren*” («Семеро одного дурака не ждут»).

VI. Труд и леность

Говоря современным языком, «персональная ответственность за результаты труда», содержащаяся в немецкой пословице “*Viele Köche verderben den Brei*”, лишенной, правда, нужного нам числового компонента, передается шестью русскими цифровыми эквивалентами:

- «У семи нянек дитя (дитё) без глазу»;
- «Семь дел в одни руки не берут»;
- «У семи дворов один топор, да и тот без топорища»;
- «У семи пастухов – не стадо»;

«Семерых пошли, да сам вслед иди!».

Применительно к последней пословице можно указать ее синоним «Чем *семерых* посыпать, лучше самому побывать». Похожие, казалось бы, варианты пословицы, свидетельствующие о людской бесхозяйственности, приобретают совершенно другой смысл – желание воспользоваться результатами чужого труда ввиду нерационального построения трудового процесса:

«У одной овечки *семь* пастухов»;

«*Семь* сел, один вол, да и тот гол, а десять урядников»;

«*Семь* деревень, а лошадка одна»;

«Один с сошкой, а *семеро* с ложкой»;

«Не велик городок, да *семь* воевод»;

«Один пашет, а *семеро* руками машут»;

«*Семеро* стоят да слушают, семеро едят да кушают»;

«*Семеро* капралов, да один рядовой»;

«*Семеро* петуха не режут»;

«*Семеро* по зайцам, а шкурки нет».

«У *семерых* приглашающих – гость за порогом».

Здесь же можно указать и пословицу, в которой используется числительное не «семь», но «семьдесят»: «Семьдесят приказчиков, один рядовой, да и тот не свой».

В данной тематической группе не исключено и использование ФЕ с числительным «десять»: «На одного стрелка по десятку загонщиков».

В русском языке имеется также ряд пословиц, ратующих за упорство, бережливость, трудолюбие.

Ср.:

«Уважь скотину раз, а она тебя *семь* раз».

«*Семеро*, да все на семена» (бережливость).

«*Семеро* одного найдут».

«Охотник и за *семь* верст ходит кисель есть (киселя хлебать)».

Немецкий эквивалент этой ФЕ “Ohne Fleiss kein Preis” традиционно частично соответствует русской пословице «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда».

Здесь же можно выделить в немецком языке ФЕ, не имеющую русского эквивалента с числительным в качестве компонента: “*Siebenschläfer sein*” – «соня».

В этом тематическом ряду следует привести еще несколько фразеологизмов, не имеющих немецких соответствий.

«Семь листов бумажных, один золотой».

«У кобылы хоть *семь* жеребят, а ей свой хомут».

«Семь потов сошло» = «Семь потов согнать» (затрачено много усилий для выполнения работы).

«Работать до *седьмого* пота».

«Лучше *семь* раз покрыться потом, чем один раз инеем».

«Пришел сон из *семи* сел, пришла и лень из *семи* деревень».

«Семь, восемь – лень отбросим».

«Постучи в *семь* дверей, чтобы одна открылась».

«Кто был никем, тот встанет в *семь*».

«Свинье *семь* огородов изрыть: тогда и чурку носить».

О пользе учения гласит следующая поговорка: «Даже на вора *семь* лет надо учиться».

В то же время, в некоторых устойчивых выражениях порицаются такие пороки как пьянство («На пьяницу в *семь* сох не напашешься», лень («У ленивого *семь* праздников в неделю»).

В иных ФЕ содержится нескрываемый сарказм, а порой и раздражение по отношению к дармовому труду.

Ср.:

«С добрых *семь* шкур дерут и всё мало кажется».

«Почем нанялись? – да *семь* дней работы, а спать на себя (или: про себя)».

«За спасибо мужик *семь* лет работал».

«Служил *семь* лет, выслужил *семь* реп (да и тех нет)».

И как результат такой деятельности – отсутствие средств к существованию: «Если человек гол, его и *семь* разбойников не разденут».

VII. Внешность человека

О людях с крупным или длинным носом в народе сложились две синонимичные пословицы: «Рос нос на семерых, а одному достался» = «Большой нос: черт *семерым* нес – одному уступил».

О полном человеке порой можно услышать ироничное замечание: «Молодой человек приятной наружности – *семь* верст в окружности».

О человеке с приятной, но обманчивой внешностью говорят: «Белое лицо *семь* изъянов скрывает». В качестве смыслового немецкого соответствия можно указать фразеологизм “*Stille Wasser sind tief*”, имеющий аналог в русском языке «В тихом омуте черти водятся».

Навязчивый, невыносимый характера человека запечатлен в вульгаризме «Вонять за *семь* верст» и его частичном немецком эквиваленте “*Stinkt sieben Meilen gegen den Wind*” .

VIII. Счастье-несчастье

Переменчивость человеческой судьбы, везение и, напротив, неудача получили отражение в следующих ФЕ:

«В жизни бывает *семь* неудач и *семь* удач».

«*Семеро* сватаются, одному достается».

Гораздо большим оптимизмом пронизаны следующие ФЕ:

«*Семь* раз упадёшь, *восемь* раз встанешь».

«Лапти растеряли, по дворам искали: было шесть, нашли *семь*». = «Потерял пять, а нашел *семь*».

Такие случаи обычно комментируются в русском как «Не было счастья, несчастье помогло», а в немецком “*Glück im Unglück*”.

В пословице «*Семь* дьяволов не сделают человеку столько зла, сколько он сам себе причинит» указывается на то, что первопричиной собственных бед является, прежде всего, сам пострадавший.

В нижеследующей пословице указывается на часто встречающуюся несправедливость при распределении благ: «Нужда *семерых* задавила, а радость одному досталась».

Чувство безысходности содержится в ФЕ:

«*Семь* лет – беда, *девять* лет – несчастье».

«В *семь* лет перебедовали семьдесят *семь* бед».

«Беда *семь* бед приводит».

Оправданность неоднократно совершаемых п(р)оступков, за которые приходится держать один ответ, запечатлена в пословице: «*Семь* бед — один ответ». Синонимичным фразеологизмом представляется использование в данной пословице цифры «восемь»: «За *восемь* бед один ответ».

Ср.:

«За *восемь* бед — один ответ // В тюрьме есть тоже лазарет» [Высоцкий 214: 17]; «А так — за *восемь* бед один ответ» [Вайнер 1989: 35].

Здесь же можно указать и синонимичную пословицу с отсутствующим словом «беда», но содержащую ее конкретное последствие — «смерть»: «*Семи* смертям — не бывать, а одной не миновать».

В этом же ряду можно разместить и паремию из сельского быта: «С одной коровы *семь* шкур не дерут».

IX. Доверие-недоверие

В данной рубрике помещены ФЕ, в которых содержится призыв к тщательному взвешиванию своих решений:

«*Семь* раз отмерь — один раз отрежь».

«*Семь* раз отмерь - один раз зарежь» (у хирургов).

«*Семь* раз проверь, прежде чем усомниться в человеке».

«Один раз прицелься - *семь* врагов убей».

«Прежде чем сказать, поверни язык *семь* раз».

«*Семь* раз отмерь, чтоб только шесть жениться».

«*Семь* раз проверь, а один раз поверь».

В эквивалентной ФЕ немецкого языка не используется числительное: «Erst wägen, dann wagen».

X. Здоровье

О целебных свойствах лука и чеснока говорится в пословице: «Чеснок и лук — от *семи* недуг».

Горечь старости передается фразеологизмом: «Бабушка неможет, дедушка *семь* лет костей не гложет».

XI. Сноровка, хитрость

Одобрение лукавству и сноровке мы находим в следующих ФЕ: «Лиса *семерых* волков проведет».

«Родился на *семь* дней раньше черта» (об очень ловком, пронырливом человеке).

«От *семи* собак на распутье отгрызется».

В поговорке «Не взял добром, ин взял сам-*семь* (силом)» отмечается возможность силового решения проблемы.

О двуличии и бездушии говорится в пословице «Семь в тебе душ, да ни в одной пути нет».

XII. Нерасторопность, бесполковость

Данные ФЕ исполнены иронии и сарказма по отношению к людям неловким, нерасторопным и невнимательным.

«Хорошо бьет ружье: с полки упало – *семь* горшков разбило».

«Макару поклон, а Макар на *семь* сторон» (бестолочь, вместо приветствия смотрит по сторонам).

«Где Макар побывал, *семь* лет рыба не ловится».

«Ты ему сам-*семь*, а он тебе: сам съем».

«Мужика *семь* лет в котле варить, а все сырым пахнет (Сколько мужика ни старайся переделать, все равно простаком останется).

«Семь без четырех да три улетело» (без ничего остаться).

«Он *семь* лет все на одной дудке играет» (не развивается).

«Глядит, ровно *семерых* проглотил, восьмым поперхнулся».

«Семеро ворот и все в огород». = «Семеро ворот, и все на огород, а с улицы во двор и въехать нельзя». = «Семь ворот и все на огород: двое не запираются, а остальные в огороде валяются» (бестолково сделано).

«За *семь* верст комара искали, а комар на носу»

«Семь раз об дверь, один раз об рельс» (здесь уместна синонимичная поговорка «что в лоб, что по лбу»).

«Ослу были известны *семь* способов плаванья: увидев воду, забыл все».

Еще большая растерянность под воздействием чувства страха представлена в синонимичной паремии: «Пичужка знала *семь* языков, но когда ястреб нагнал ее – забыла и свой родной».

XIII. О женщинах

Противоречивость и многослойность женской натуры (нередко в сопоставлении с мужской) составляют содержание следующих ФЕ:

«*Семь* топоров вместе лежат, а две прялки врозь» (несколько мужчин всегда найдут общий язык и будут жить дружно, а женщины, будь их всего две, не смогут ужиться).

«Баба с печи летит, семьдесят *семь* дум передумает» (никогда не догадаешься, о чем женщина думает и что у нее в голове).

«Три бабы – базар, а *семь* – ярмарка».

В немецкой части данной тематики представляет интерес фразеологизм: “Eine Zwiebel hat *sieben* Häute, ein Weib hat *neun*” (у луковицы *семь* слоев, а у женщины девять), в котором отмечается противоречивость женской натуры.

Сварливый, неуживчивый и злобный характер женщины передается в немецкой ФЕ “die böse Sieben” (семерка в карточной игре Karnöffelspiel с изображением черта, вместо которого впоследствии стали рисовать ведьму [Röhrlig 1973:947]). На русский язык это УС можно перевести как «ведьма».

XIV. Погода и народные приметы

Переменчивость климатических условий получила отражение в пословицах, поговорках и народных приметах, содержащих компонент «семь».

Ср.:

«На Самсона дождь (27 июня) – *семь* недель тож».

«Живет и такой год, что на день *семь* погод».

«Бабье лето *семь* дней, по Аспасов день».

«Осеннее небо меняется *семь* с половиной раз».

«Семь погод на дворе».

«Марток одевай семеро (трое) порток».

В немецком эквиваленте крестьянских примет (Bauernregel) также отмечены капризы мартовской погоды, однако, к сожалению, без использования числительного: “Ein grüner März bringt selten etwas Gutes”.

Значение «местоположение на открытом пространстве» передается в русском языке УС «на *семи* ветрах», т.е «обдуваемый всеми ветрами».

Наконец, в немецком языке недовольное выражение лица «мрачнее тучи», сравнивается с унылым настроением человека после недели проливного дождя: “Das Gesicht wie *sieben* Tage Regenwetter machen”. Но поскольку суть содержания данной ФЕ не в количестве ненастных дней, возможны и другие варианты этого устойчивого сочетания с самыми различными числительными: drei, sieben, acht, neun, zehn, vierzehn.

Оставшиеся два тематических раздела не имеют немецких эквивалентов.

XV. Загадки

«Загадка, разгадка, да *семь* верст правды».

«У *семи* братьев по одной сестре. Много ли их?» (одна).

«*Семь* звезд в венце – *семь* дней» (неделя).

«*Семь* дев сеют лен» (день 31 мая связан в основном с посевом льна: «Если дубовый лист на *семь* дев развернулся, то земля принялась и можно сеять лен»).

«Стоит мост на *семь* верст: на мосту дуб, на дубу цвет во весь белый свет» (великий пост и пасха).

«Стоит цвет, всему миру свет, на *семи* верстах, на *семи* столбах» (то же).

«*Семь* листов бумажных, один золотой» (то же).

«Стоит столб на *семь* ворот: на *осьмых* воротах яблонь, на яблоне цвет во весь свет» (пасха).

«Мостится мост на *семь* верст, на мосту куст, на кусту цвет на

весь белый свет» (то же).

«Прилетели *семь* сорок, три сороки приготовили уроки.) – Сколько лодырей-сорок?» (7–3.).

XVI. Трапезничать/воздерживаться от трапезы

Необходимость послеобеденной дремы рекомендуется в следующей поговорке: «После хлеба-соли добрые люди *семь* часов отдыхают».

На воздержание от приема обильной пищи указывается в ФЕ: «*Семь* раз отпей, *один* раз отъешь».

И еще рече та же мысль утверждается в поговорке: «На поминки идет – брюхо в *семь* овчин сошьет».

О том, как порой наспех проходят дружеские застолья говорится в следующих ФЕ:

«*Семь* раз поели, а за столом не сидели».

«*Семь* раз попели, а за столом не сидели».

Скудость ассортимента блюд передается в синонимичных фразеологизмах:

«*Семь* перемен, а все редька: редька триха, редька ломтиха, редька с квасом, редька с маслом, редька в кусочках, редька в брусками да редька целиком». = «*Семь* яств, а все грибы».

Приоритет посевных культур (незначимость мака) отражен в пословице: «*Семь* лет мак не родил, а голода не было».

Выводы:

Обнаруженные ФЕ с компонентом «семь» и его немецким эквивалентом "sieben" были объединены в шестнадцать тематических групп.

Было установлено, что как внутри одного языка, так и в сравнительном плане, ФЕ с компонентом в форме числительного «семь» – “sieben” представлены неравномерно. Количественно ФЕ с компонентом «семь» в русском языке значительно превосходят ФЕ немецкого языка с эквивалентным числительным. Межязыковая асимметрия заключается также и в том, что чаще всего русский ФЕ

с компонентом «семь» в эквивалентном фразеологизме немецкого языка числительного не обнаруживает.

К структурным особенностям немецких фразеологизмов относится нередкое использование числительного в качестве составной части сложной лексической единицы.

Исследование подтвердило выводы, содержащиеся в работах [Ninkovic, Kovac, Tomenendalová 2006], что анализируемый числовой компонент (как количественное, так и порядковое числительное) ФЕ чаще всего утрачивает свое прямое количественное значение, и обретает смысл неисчислимо большого множества. Об этом свидетельствуют нередкие замены в ФЕ компонента «семь» – “sieben” на числительное большей величины «восемь» – “acht”, «девять» – “neun” и т.д. Нередко в ФЕ количественное значение вообще отсутствует или переосмысливается.

При этом были выделены следующие типы межъязыковых фразеологических отношений:

- а) фразеологические эквиваленты (полные и частичные);
- б) фразеологические аналоги (полные и частичные);
- в) безэквивалентные фразеологические единицы.

Вполне очевидно, что полные или частичные совпадения значений ФЕ, а также существование их аналогов объясняются сходными или, напротив, различными экономическими, социальными, политическими, культурными, климатическими условиями жизни обоих народов.

Литература:

- Аннушкин В.И. 2003, Русская риторика: исторический аспект, Москва.
Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. 1975, Немецко-русский фразеологический словарь, Москва.
Вайнер Г. А. 1989, Бес в ребро Москва.
Высоцкий В.С. 2014, Собрание сочинений в одном томе, Москва.
Вяземский П.А. 1826, Семь пятниц на неделе. [Электронный ресурс].
URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/>. дата доступа 24.01.2015

- Граф А.Е. 1997, Словарь немецких и русских пословиц, Санкт-Петербург.
- Наши девочки моду двигают семимильными сапогами. Электронный ресурс. [URL: www.stihi.ru/2012/01/03/2469/]. Дата доступа 8.09.2014.
- Цвиллинг М.Я. 1997, Русско-немецкий немецко-русский словарь пословиц и поговорок, Hamburg, 1997.
- Deutsches Sprichwörter-Lexikon. 1867, Band 1. Leipzig. Электронный ресурс. [URL: <http://www.zeno.org/Wander-186>]. Дата доступа 13.10. 2013.
- Duden. 1998, Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Bd. 11. Mannheim.
- Endres F. C.; Schimmel A. 1984, Das Mysterium der Zahl: Zahlensymbolik im Kulturvergleich. München.
- Kessler Chr. 2008, Zur semantischen Beschreibung von Zahlwörtern im System und im Text / Semantik und Pragmatik – Schnittstellen, Sprache – System und Tätigkeit, Ein interlingualer Vergleich von Phraseologismen. Vol. 59, Frankfurt am Main.
- Ninkovic S., Kovac R. Ein interlingualer Vergleich von Phraseologismen mit Numeralien (am Beispiel des Numerals Sieben / sedam). Philosophische Fakultät in Novi Sad / Serbien, Institut für Germanistik. Электронный ресурс. [URL: reviste.ulbsibiu.ro/gb/GB34/GB3]. Дата доступа 16.11.2014
- Röhrich L. 1973, Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, Bd. 1-2, Freiburg.
- Schemann H. 2011, Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext. Berlin/Boston.
- Tomenendalová P. 2006, Zahlen in der Phraseologie. Ein Vergleich – Deutsch und Tschechisch. Электронный ресурс. [URL: is.muni.cz/th/75373/]. Дата доступа 28.01.1915.
- Werlitz J. 2000, Das Geheimnis der heiligen Zahlen: Ein Schlüssel zu den Rätseln der Bibel. Wiesbaden.

Abstract

Keywords: Sieben, sem, phraseologism, expressions, numerals, equivalence, German, Russian.

This article is devoted to the study of German and Russian phraseologisms which contain the numeral seven (germ. sieben, russ. семь) in order to determine and analyse the different types of equivalence that exists between these German and Russian phraseologic expressions. It is also an aim of this paper to define the semantics of the numeral sieben or семь, as the similarities and differences between German and Russian provide interesting results. The results of this article are to the benefit of the students in German and Russian studies, but also students who study German or Russian as a foreign language.

Valerij Mokijenko
(Sankt-Petersburg, Rosja)

**Нумеративные сравнения и идиомы
в художественном тексте^{*}**

А для низкой жизни были числа,
Как домашний, подъяремный скот,
Потому что все оттенки смысла
Умное число передает.

Николай Гумилев. Слово

Обозревая довольно многочисленную литературу по нумерологической лексике и фразеологии, можно отметить несколько доминантных направлений их исследования. Немало работ посвящено общим лексико-семантическим особенностям числительных (Демидова 1985; Зиновьев 1974 и др.) или их «второму плану», т.е. переосмыслениям метафорического, фольклорно-поэтического или даже «мистического» характера (Бородин 1972; Фатневая 1970; Хроленко 1972). Эта линия довольно последовательно была подхвачена и фразеологами, в работах которых основное внимание сосредоточено именно на переносной, культурологической символической семантике числительных как стержневых компонентов нумеративной фразеологии разных языков (Basaj 1970; Шакиров 1979; Ничева 1978; Лыскова 1984; Давыдова 1978; Шондуг 2006; Fink 1989; Мушович 1995-1996; Киршова 2001; Пасечник 2009; Попович 2001; Верещак 2011; Ајдачић,

---

* Работа выполнена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда. Проект «Ключевые концепты русских народных сравнений (опыт идеографического словаря)» (№ 14-04-00090/14; шифр ИАС 31.16.571.2014).

Непоп Ајдачић 2015; Цзя, Ли 2015; Числівники у фразеології и др.). В том же направлении описывают нумеративы фольклористы и паремиологи, ищащие потаённую символику чисел в паремиях (Хроленко 1981; Мршевић-Радовић 1994 и др.) – особенно с такими «магическими», как число *семь* (Маковец 1974), *один* (Григорьева 1993), *три* (Вальтер 2015) и др. Как видим, символическая семантика чисел в составе фразеологии и мифологическая их интерпретация – основное (если не сказать: единственное) искомое для большинства исследователей.

Осмыслия опыт фразеологов-нумерологов и подметив названную исследовательскую тенденцию, я задумался над её причинами. Первая может показаться поэтической – в духе пушкинского афоризма «проверять алгеброй гармонию»: т.е. фразеологии, увлечённые преимущественно экспрессивно-эмоциональной ипостасью фразеологизмов, принципиально отталкиваются от «алгебраического», строго числового смысла числительных и почти все сосредоточиваются на смысле переносном, чтобы из фразеологических моцартов не превратиться в алгебраических сальери. Вторая же причина мне представляется более реальной, вытекающей из самой сути нумеративов. Ведь если многие ненумеративные компоненты фразеологизмов в разных языках дают немало поводов для культурологических интерпретаций (таковы, например, русские идиомы *не лыком шит*, *бить баклужи*, *во всю ивановскую* и др., польские *pleść androny*, *zbijać bąki*, *zbić z pantaląku*, немецкие *den Amtsschimmel reiten*, *jmdn. in die Mache nehmen*, *in einer Zwickmühle sein* и т.п.), то компоненты-числительные в чистом виде, так сказать, «оголены»: их прямая семантика прозрачна и прозаична, как и сами «сухие числа». Но при этом – и именно такое свойство нумеративной фразеологии привлекает исследователей – они развиваются семантику не рациональную, а иррациональную, символическую, уходящую корнями в древние толщи магических осмыслений Числа.

Следовательно, то концентрированное внимание к символической ипостаси числительных в составе фразеологии, которое им уделяется,

вполне оправдано и логично. Не случайно и в сборнике докладов нашей Щецинской конференции такая концентрация также доминирует.

Признавая закономерность и оправданность такого общелингвистического и символного подхода к нумеративной фразеологии, я тем не менее решил посмотреть на неё с другой – функционально-текстуальной стороны. И задался вопросом: как ведёт себя нумеративная «алгебра» в поэтических произведениях?

Такой вопрос для меня был тем более актуален, что мы уже более 10 лет с проф. А.М. Мелерович работаем над составлением словаря «Фразеологизмы в русской поэзии» и накопили немало показательного материала для ответа на такой вопрос. Попробую этот ответ представить в своей статье.

Опираясь на наш лексикографический опыт, общий ответ в принципе можно дать сразу. Фразеология в поэтическом тексте ведёт себя более инновативно и креативно, чем в тексте прозаическом. Тут сама форма нередко порождает сложные ассоциативные аллюзии, достаточно далеко уводящие от исходного нумеративного смысла.

Вот предельно простой, семантически прозрачный оборот – *как дважды два – четыре* ‘предельно ясно, просто, понятно’. В прозаических текстах он не случайно как правило употребляется в нормативном значении и форме, а если и подвергается трансформации, то лишь чисто формальной – эллипсису второго числительного, напр.:

... Вот моё мнение в двух словах: и старого холостяка и молодого вздохателя – обоих за борт!.. Ни тот, ни другой вас не стоят – это ясно, *как дважды два – четыре*. (И. Тургенев, Переписка).

Дело известное, что мужик: на новой земле, да заняться ещё хлебопашеством, да ничего у него нет, ни избы, ни двора, – убежит, *как дважды два*, навострит так лыжи, что и следа не отыщешь. (Н. Гоголь, Мёртвые души).

Хвойницкий не простил Лапову довоенного, чуть не подсадил в петлю его, затаил он зуб и против Пуговицына – это *как дважды два...* (А. Адамович, Война под крышами).

В поэтических же текстах это простое «арифметическое» выражение обрастает всё новыми и новыми «добавочными смыслами» (по выражению Б.А. Ларина), обогащаясь и семантически, и стилистически. Вот относительно простой случай, где оно в воображении поэта рождает целую нумеративную цепочку, утверждающую незыблемость этой аксиомы:

Жить на земле, земли касаясь
Едва-едва,
Лишь тем от хаоса спасаясь,
Что дважды два,
Что дважды два – всегда четыре,
Не три, не пять,
Что после ночи в этом мире
Светло опять.
И даже если, дня не встретив,
Умрёшь в ночи,
То черноту мгновений этих
Спугнут луци.

Л. Миллер. Жить на земле, земли касаясь...

Любопытно, что у того же поэта это же выражение становится поводом для философской полемики с такой аксиомой, тем самым разрушая её непрекаемость:

Вроде просто – *дважды два*,
Щи да каша, баба с дедом.
А выходит, что едва
Мир не рухнул за обедом.

Вроде море, ветерок,
Сок в бокале с горстью льдинок.
А выходит – морок, рок
И кровавый поединок.

Вроде руку протяни –
Белый, белый куст жасмина.
Но прозрачнейшие дни
Вдруг взрываются, как мина.

Что на сердце, на уме?
Что пульсирует под кожей?
Что там денно и нощно
вызрело во тьме?
Пощади нас, святый Боже.

Л. Миллер. Вроде просто – дважды два...

В случае с фразеологизмом *как дважды два четыре* мы имеем дело с, так сказать, «обнажённой» нумеративностью: он весь сконструирован из числительных. Но даже эта «обнажённость», как мы видели, не препятствует его творческому перевоплощению в поэтической речи.

Оно ещё более «привоцируется» у тех нумеративных фразеологизмов, где компонент-числительное сочетается с компонентом-существительным, прилагательным и т.д.

Характерный пример – выражение *за тридевять земель* ‘очень далеко, в чрезвычайно отдаленном месте (местах)’. Оно представляет собой любопытный симбиоз старого и нового. Известно, что *тридевять* – количественное числительное, употреблявшееся прежде, когда на Руси счёт вёлся девятками. Такой счёт известен и другим народам (например, тунгусам). Этот счёт широко распространился в русском фольклоре, особенно в сказках, где *тридевять* – обобщенный символ большого количества. В сказках этот счёт уже конкурирует с десятеричной системой – отсюда и формула *за тридевять земель в тридесятом царстве*, вошедшая и в литературный язык. Показательно и смешение числительных *тридевятый* и *тридесятый* в сочетании с синонимами *царство* и *государство* в сказке о Синице: «Полетела птица-синица за *тридевять земель*, за

сине-море океан, в тридесято царство, в тридевято государство».

В русской поэзии употребление этого выражения поражает и своей активностью, и разнообразием его творческих перевоплощений.

Разумеется, и в речи поэтов находим немало контекстов, где оно употребляется в традиционно нормативной форме и значении – напр.:

Опять бубнит капель
В стволе у водостока,
А я уже далёко,
За тридевять земель.

Иду, плыву, лечу
В простор степной и дикий,
От запаха мастики
Избавиться хочу.

A. Межиров. Стоял над крышей пар...

О, если б не был я *за тридевять земель!*..
Измучившись у трубки телефона,
ловлю я звуков быстрое мельканье,
 волнение,
твой голос и молчанье.

О, этот миг,
прошу, не обрывай,
яви надёжность
сердцу и сосудам,
и жажду я божественного чуда –
продли мой сон, молю,
не разрушай!

*A.I. Аргутинский-Долгорукий, О, если б не был я за
тридевять земель!..*

И ёж шуршал, – и Бог, войдя во вкус,
Мне кое-что поведал: счастье – это
Незнание о будущем, при всём
Доверии к нему; не надо света,
Ещё раз луг во мраке обойдём
И удивимся сумрачному чуду
Прогулки здесь, *за тридевять земель*
От дома, листьев пасмурную груду
Приняв на грудь, как русскую метель.

A. C. Кушинер. В Италии, на вилле, ночью зимней...

Собственно, даже в рамках традиционного употребления этого фразеологизма поэты нередко находят собственные смыслы. И пусть они в целом укладываются в фольклорную семантику, заложенную в исходном образе, символизм этого образа и в таких случаях несколько индивидуализируется. Так в стихотворении И. Бродского выражение *тридевять земель* уже диаметрально меняет пространственную ориентацию. Если обычно это фразеологическое измерение относится к дальним «чужим» странам, то у поэта-изгнаника оно характеризует покинутую им и «захороненную во мгле» родину. Землю, о которой он уже не скорбит:

И я верчусь, как муха у виска,
над этими пустыми кратерами,
отталкивая русскими баграми
метафору, которая близка.
Но что ж я, впрочем? Эта параллель
с лишенным возвращенья астронавтом
дороже всех. Не склонный к полуправдам,
могу сказать: *за тридевять земель*
от жизни захороненный во мгле,
предмет уже я неодушевленный.
Нет скорби о потерянной земле,
нет страха перед смертью во Вселенной...

И. Бродский, Неоконченный отрывок.

Но уже в недрах поэтического текста зреют и такие употребления народного оборота, которые, в принципе не отклоняясь от нормативных, вносят тем не менее свои акценты в его интерпретацию. В стихотворении Р. Рождественского, например, несколько необычно сочетание этого фразеологизма с глаголом *метать* – в отличие от традиционных *уезжать, уходить* и т.п.:

По правилам устава,
без никаких замен,
их
двести дней метало
за тридевять земель.
Штурмящие широты
без них теперь
пусты.
Живите,
кашалоты!
Возрадуйтесь,
киты!

Р. Рождественский. Приходят китобои.

Несколько необычно и сочетание оборота *за тридевять земель* с метафорой *неба синяя афиша* у К. Ваншенкина. Оно создаёт на его основе оригинальное сравнение *будто Гжель*, которое отражает индивидуально-авторское видение природы:

Сбоку – тьмы холодной ниша,
И *за тридевять земель* –
Неба синяя афиша
Привлекает будто Гжель.

К. Ваншенкин. Старая липа.

Смещённость традиционного смысла возрастает даже при малейшем отклонении от традиционной формы нашего выражения. В стихотворении И. Бродского, например, вместо *тридевять* употреблён другой падеж числительного – *тридевятым*. И это грамматическое смещение усиливает эффект «удалённости», заложенный во фразеологизме, превращает его в трагический символ страны за *тридевятым земель*, где совсем иное «новое небо» и где «можно ослепнуть от избытка ультрамарина, незнакомого с парусом»:

Новое небо за тридевятым земель.

Младенцы визжат, чтобы привлечь вниманье
аиста. Старики прячут голову под крыло,
как страусы, упираясь при этом клювом
не в перья, но в собственные подмышки.
Можно ослепнуть от избытка ультрамарина,
незнакомого с парусом.

И. Бродский, Робинзонада.

Но даже небольшое смещение формы здесь уже может вызвать и некоторое смещение семантики. Так, в стихотворении М. Цветаевой простая морфологическая трансформация этого фразеологизма подчёркивает его амбивалентную семантику – противоречивое отношение поэтессы к родине.

О, неподатливый язык!
Чего бы попросту – мужик,
Пойми, певал и до меня: –
Россия, родина моя!
Но и с Калужского холма
Мне открывалася она –
Даль, – тридевятая земля!
Чужбина, родина моя!

М. Цветаева, Родина.

Большее обогащение традиционной семантики нашего выражения, естественно, достигается поэтами путём формальных трансформаций. Одна из них, весьма эффективная, – эксплицирование исходного фразеологизма. Такую возможность, между прочим, подсказывают сами фольклорные эксплицированные варианты – типа уже цитированного сказочного *за тридевять земель, за сине-море океан, в тридесято царство, в тридевято государство*. В поэтической речи этот приём также позволяет представить ряд обстоятельств места, построенных по общей структурной модели и создающих развёрнутую гиперболу, которая служит характеристикой большой отдалённости и особой привлекательности места назначения. Таково близкое к фольклорной традиции развёртывание оборота в стихотворении Ю. Мориц, где «сухопутная», земная пространственность усиlena морской:

Вдохни, впитай прозрачный этот рай
И призрачный, как плоть летучих ветров,
Мы уезжаем на рассвете в дальний край,
В Москву, за девяносто километров.
За семь морей, за тридевять земель,
Где горы дёшевы теперь, как карамель,
Где знаменитые крушат их мастера...

Ю. Мориц. Процайте, зеркала.

Наиболее активным типом формально-семантического обогащения нашего оборота, однако, становится лексическая вариантность – замена субстантивного компонента. И не удивительно, что одним из них является именно слово *mope*:

Прильнуть бы к мелочам! Но я не ювелир.
То трепет, то обвал – в моём сердечном стуке.
Отсутствие твоё мне заслоняет мир:
Всё ты да ты кругом, когда живём в разлуке.

Но об руку с тобой я вижу всё острей:
И воинский ремень, и старицкий посох,
И ласточку в метро – *за тридевять морей*
От мазанки родной, от изгороди в росах.

Как мечется она во влажной глубине,
Как стелется крылом по мраморному своду!
А я иду, держа в горячей пятерне
Последнюю любовь, *не знающую броду*.

T. Бек. То трепет, то обвал – в моём сердечном стуке...

Конечно, здесь «провокатором» замены земной стихии на морскую стал орнитологический образ: ласточки, мечущаяся «во влажной глубине» моря, противопоставляется надёжному родному берегу с родной мазанкой, т.е. слепленным из земельного грунта, глины гнездом. Образ водной стихии, воплощающей безграничную любовь, заостряется в финале стихотворения осколком пословицы *Не зная броду, не суйся в воду*.

Замена компонента земля на страна – уже значимое отклонение от традиционной фольклорной вариантности, хотя основная сема удалённости сохранена. Поэтому в некоторых поэтических текстах эти слова выступают практически как синонимы:

Деньги есть – ничего я тебе не дарю;
Денег нет –
В раздраженьи за постный обед укорю;
В доме лад –
А срываюсь куда-то *за тридевять стран*;
Ты голубишь меня –
Я с другой учиняю роман.

O. Шестинский, Жене.

Но, как мы уже видели, чаще всё-таки любые изменения формы провоцируют и изменение семантики. Так, в стихотворении А. Наймана

эта компонентная замена создаёт комическое противоречие между индивидуальным восприятием степени отдалённости сопоставляемых пространств: хотя и *за тридевять стран*, но – *по соседству*:

О моё, о моё, о моё, о моё детство!
Всё – питие и пища, и всё – наркотик.
Всё *за тридевять стран*, но – *по соседству*,
львы и гимнасты входят в подъезд напротив.

A. Найман. Караванная, угол Инженерной.

Если *море* и *страна* в целом – логически оправданные компонентные замены земель, то третья «пространственная» лексическая субSTITУция – земли на небо уже оригинальна и индивидуальна. Она, кстати, подчёркивается и единственным числом заменяющего слова, в то время как исходный оборот употребляется только во множественном. Пожалуй, такая замена в стихотворении Н. Глазкова инспирирована ассоциацией фразеологизма *быть на седьмом небе*, т.е. перед нами – контаминация двух выражений, авторский окказионализм:

На столе много разной закуски, и хлеба,
Апельсинов, пирожных, конфет, и вина...
Если б мог я взлететь в *тридевятое небо*
И отправиться в прошлые времена,

Я б туда захватил этот стол новогодний,
Превосходно накрытый богатой едой,
Я б из многих годов выбрал самый голодный:
Из столетья двадцатого – сорок второй.

Я созвал бы друзей самых лучших и милых,
На себе испытавших тяжёлые дни;
Я продуктами этими всех угостил их,
Так что были бы мною довольны они!

В нашей власти, друзья, сдвинуть горы и скалы,
Только старому горю не сможем помочь...
Так за новое счастье подымем бокалы
В эту радостную новогоднюю ночь!

H. Глазков. За новое счастье.

Пределом диапазона лексических замен выражения *за тридевять земель* является, пожалуй, переключение пространственного кода в темпоральный. Оно превращает традиционное значение ‘далеко’ в нетрадиционное – ‘из очень давних времен, давным-давно’. При этом, несмотря на нетрадиционность этой замены, автор такой трансформации стилизует своё употребление именно под народно-поэтическую речь. Любопытно при этом, что он не решается изменить грамматическую форму нашего числительного, оставляя *тридевять* вместо подсказываемой предлогом формы *тридевятыи*:

*Из-за тридевять буйных веков,
Из-за тьмы, из-за мглы непроглядной,
Из-под спуда седых валунов
Вылезает корягой неладной...
И наверх, осерчавший и злой,
Продирается Вий, вылезает.*

C. Городецкий, Вий.

Несмотря на отмеченную оригинальность замены пространственной лексики на темпоральную, она встречается и в прозаических текстах –ср. выражение *за тридевять лет* у В. Солоухина со значением ‘через очень длительный срок’: – Теперь, *за тридевять лет*, я вспоминаю свои первые шаги... (В. Солоухин, Владимирские проселки).

Между прочим, сопоставляя эти два примера «темпоральной» замены в нашем фразеологизме, можно ощутить большую её оригинальность и креативность в поэзии по сравнению с прозой.

Мы рассмотрели отдельные случаи творческого функционирования нумеративной идиомы *за тридевять земель* в различных поэтических текстах. При составлении нашего с А.М. Мелерович словаря мы, однако, встречались с целым комплексом трансформаций и семантических перевоплощений, которые не всегда поддавались строгому лексикографическому описанию. Крещендо таких скрещений представляет, например, стихотворение И. Бродского «Пенье без музыки». Здесь и эксплицитные варианты, скрещивающие землю с морем (*за тридевять земель и за морями*), и расширение этого ряда за счёт слова *поле* (*количество морей, полей*), и апелляция к слову *страна* – одному из лексических вариантов *земли* (*в чужой стране, за тридевять земель*). Весь этот комплекс рождает особую поэтическую экспрессию, выражющую противоречивую ностальгию поэта:

Когда ты вспомнишь обо мне
в *краю чужом* – хоть эта фраза
всего лишь вымысел, а не
пророчество, о чём для глаза,
вооружённого слезой,
не может быть и речи: даты
из омута такой лесой
не вытащишь – итак, когда ты
за тридевять земель и за
морями, в форме эпилога
(хоть повторяю, что слеза,
за исключением былого,
всё уменьшает) обо мне
вспомянешь всё-таки в то Лето
Господне и вздохнёшь – о не
вздыхай! – обозревая это
количество *морей, полей*,
разбросанных меж нами, ты не
заметишь, что толпу нулей
возглавила сама. <...>

Когда ты вспомнишь обо мне,
дня, месяца, Господня Лета
такого-то, *в чужой стране*,
за тридевять земель – а это
гласит о двадцати восьми
возможностях – и каплей влаги
зрачок вооружишь, возьми
перо и чистый лист бумаги
и перпендикуляр стоймя
восставь, *как небесам опору*,
меж нашими с тобой двумя
– да, точками: ведь мы в ту пору
уменьшимся и там, Бог весть,
невидимые друг для друга,
почтём ещё с тобой за честь
слыть точками <...>

И. Бродский, Пенье без музыки.

Читая и перечитывая эти строки, понимаешь, что постичь всю их символическую (а следовательно и нумерологическую) глубину может лишь сам поэт. И это нормально: ведь поэтическое слово звучит для посвящённых, к которым обращено и исчерпать его до конца дано немногим.

Очерченные закономерности перевоплощений нумерологической фразеологии в поэтических текстах легко показать и на многих других примерах. В нашем словаре это сделано для таких фразеологизмов, как *три кита* (*держаться, покояться на трех китах*), *с три короба, девятый вал, не (из) робкого (трусливого) десятка* и др. Лишь известный публикационный регламент статьи не позволяет развернуть эти примеры, подтверждающие специфику функционирования фразеологических нумеративов в поэзии. Но и представленные здесь случаи, надеюсь, ярко демонстрируют творческую потенцию, порождённую их символикой. Даже

рациональная проза «сухих чисел» обретает под пером мастеров словесного искусства ореол высокой поэзии и экспрессивной символности.

Литература

- Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: Дејан Ајдачић, Лидија Непоп Ајдачић. Поредбена српско-украинска фразеологија. Алма: Београд, 2015. (Раздел 14. Бројеви). – С. 143-153.
- Бородин 1972: Бородин А.И. Число и мистика. Донецк, 1972.
- Вальтер 2015: Вальтер Харри. Число ТРИ в русской и немецкой фразеологии (от Троицы до трех горшков и drei Käse) // Щецинский сборник 2015 (в печати).
- Верещак 2011: Верещак Людмила. Фразеологічні одиниці з числовим компонентом «один» у сербській і українській мові // Українсько-сербський збірник Украс, Київ. – № 6, 2011. – С. 112 –115.
- Григорьева 1993: Григорьева Е. А. Преобразование количественного элемента в значении фразеологизмов с компонентом-числительным *один*. // Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докл. межвузовской научн. конф. Челябинск, 1993. – С. 20–22.
- Давыдова 1978: Давыдова О.А. Числительное в русских пословицах и поговорках // Специфика фольклорной лексики и фразеологии (СФЛФ). – Курск, 1978. – С. 15–27.
- Демидова 1985: Демидова М.И. Лексико-семантические и грамматические особенности числительных в брянских говорах // Брянские говоры-85. – Ленинград, 1985. – С. 85–101.
- Киршова 2001: Киршова Мариана. Фразеологизмы с числительными в русском языке и их соответствие в сербском // Славистика, Београд. – № 5, 2001. – С. 80–84.
- Зиновьев В. Н. Лексико-семантические особенности числительных в разных языках // Лексика. Терминология. Стиль. – Горький, 1974. – С. 20–38.

- Лыскова 1984: Лыскова Н. Н. Специфика абстракции в фразеологизмах с порядковыми числительными в современном немецком языке // Лексико-фразеологическая система немецкого языка (= Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – Вып. 232). – М., 1984. – С. 28–41.
- Маковец 1974: Маковец Н. А. Семь и седьмой в русских пословицах и поговорках // Русская речь, 1974. – № 2. – С. 150–153.
- Мршевић-Радовић 1994: Mršević-Radović, Dragana: Број више у фразеологији // Фолклор у Војводини, Нови Сад. – № 6, 1994. – С. 110–119.
- Мушович 1995-1996: Мушович Абдулах. Фразеолошке јединице с нумеративом као структурном компонентом (на материјалу руског и српског језика) // Зборник Филолошког факултета у Приштини. – № 5-6, 1995-1996. – С. 213–225.
- Ничипорчик Е.Н. Нумеративы в паремиях о предпочтаемости // Материалы XXXVI Международной филологической конференции, 12-17 марта 2007 г. Вып. 19. Фразеология в тексте и словаре. – СПб., 2007. – С. 96–102.
- Ничева 1978; Ничева Кети. Към въпроса за семантичното моделиране на фразеологизмите // Съпоставително езикознание, 1978. – № 5. – С. 14–23.
- Пасечник 2009: Пасечник Т.Б. Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовым компонентом в русском языке в сопоставлении с английским. – Автореферат канд. дисс. ... филол. наук. – М., 2009. – 19 с.
- Попович 2001: Попович Наталія. Фразеологізми з числівниковим компонентом у структурі речення // Науковий вісник Чернівецького університету 106: Слов'янська філологія, 2001. – С. 193–205.
- Фатневая 1970: Фатневая В. Д. Конкретные основы слов, обозначающих абстрактные понятия (на материале числительных). – Автореф. канд. дисс. ... филол. наук. – Алматы, 1970. – 24 с.
- Хроленко 1972: Хроленко А.Т. О «втором плане» числительных //

- Научно-практические очерки по русскому языку. – Вып. 6. – Курск, 1972. – С. 57–64.
- Хроленко 1981: Хроленко А.Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической песни. Воронеж: изд-во ВГУ, 1981. – 163 с. (глава о числительных в русском фольклоре: с. 130–137).
- Цзя, Ли 2015: Цзя Чанлун, Ли Янь. Сопоставительный анализ фразеологических единиц русского и китайского языков, в состав которых входят числительные // XIII-й Международный конгресс МАПРЯЛ (в печати).
- Числівники у фразеології // Електронний источник:
www.rastko.rs/rastko/delo/12644
- Шакиров 1979: Шакиров А.С. Нумеративные фразеологические единицы в русском языке сравнительно с другими языками // Вопросы фразеологии. – Вып. XIV. – Самарканд, 1979. – С. 141–151.
- Шондуг 2006: Шондуг Баясгалан. Семантика числительных во фразеологии монгольского, русского и английского языков. Автореферат канд. дисс. ... филол. наук. – СПб.: СПбГУ., 2006. – 19 с.
- Basaj 1970: Basaj Mieczysław. Frazeologizmy liczebnikowe w języku czeskim i polskim // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa, 1970. № 9. – S. 173–184.
- Fink 1989: Fink Željka: Frazeologizmi s numerickom komponentom (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama) // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. – Zagreb. – № 24, 1989. – S. 81–96.

Elena Nikolajeva
(Sankt Petersburg, Rosja)
elenkairovna@mail.ru

**Старые числа в новой фразеологии¹
(на примере фразеологизмов с компонентом
ноль (нуль))**

Напрасно думают, что ноль
Играет маленькую роль.
(С.Я.Маршак)

Ключевые слова: фразеологический неологизм, устойчивое сравнение, русский язык, числовой компонент, ноль (нуль).

Новая фразеология в данном докладе – это устойчивые экспрессивные обороты, созданные заново, либо актуализированные в новых условиях, либо приобретшие новые значения в конце XX-начале XXI вв. (хотя время образования фразеологизма в ряде случаев проследить затруднительно). Эти единицы, как правило, не регистрируются толковыми словарями современного литературного языка. Многие из описанных ниже единиц зафиксированы в «Большом словаре русских поговорок» [БСРП 2013]. Однако этот словарь отражает не только литературную, но и народную речь и включает большое количество современных просторечных и жаргонных

---

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда. Проект «Ключевые концепты русских народных сравнений (опыт идеографического словаря)» (№ 14-04-00090/14; шифр ИАС 31.16.571.2014).

оборотов, которые могут претендовать на статус неологизмов.

В докладе мы остановимся только на одном числовом компоненте – ноле (нуле). Кстати, это единственная цифра, которой поставлен памятник (он находится в центре Будапешта). Цифра «0» означает начало всех дорог по Венгрии, от этого памятника отмеряются все расстояния в стране (и это значение ‘абсолютное начало’ нашло свое отражение в новой фразеологии с этим компонентом, что будет показано ниже).

«0» существует в русском языке в двух формах: «ноль» и «нуль». "Нуль" – более старое слово и известно в русском языке с Петровского времени. Только с середины XIX века в словарях появляются обе формы слова – и "нуль", и "ноль". В словаре В.И. Даля можно найти и два прилагательных: "нолевой" и "нулевой". В большинстве современных словарей русского языка отмечается, что "ноль" и "нуль" равноправны. Однако разница между ними все же есть, особенно на уровне устойчивых словосочетаний. Не случайно в БСРП присутствуют две отдельные словарные статьи – «НОЛЬ» [БСРП 2013: 446–447] и «НУЛЬ» [БСРП 2013: 453]. Один из первых, помещенных в словаре оборотов, который может претендовать на статус нового, это ФЕ в ноль: *В ноль*. 1. Жарг. мол. Шутл.-ирон. О сильном опьянении. Жарг. муз. Точно, в полном соответствии с оригиналом (копировать, воспроизводить какой-л. музыкальный образец) [БСРП 2013: 446].

Компонентный состав этого оборота в первом значении можно расширить постоянным компонентом *пьяный* (*пьяный в ноль*). Именно в такой форме он встречается в двух обнаруженных нами современных песнях: Ильи MZT «Пьяная»: «*А ты пьяная, пьяная мной/Бессонные ночи я твой алкоголь/А ты пьяная, пьяная в ноль/Внеземная любовь между мной и тобой*» и КАЧ и Валерии Гай Германники «*Когда я пьяная в ноль, предпочитаю спать в чёрных машинах. Когда я пьяная в ноль, я знаю как играть мужчиной...*». Этот оборот является устойчивым сравнением, поэтому авторы БСРП поместили его и в Большой словарь народных сравнений [БСРНС 2008], включив в качестве основания сравнения компонент *пьяный*: «*Пьяный в ноль. Жарг. Мол. О сильном состоянии алкогольного опьянения.*» [БСРНС]

2008: 442]. В Национальном корпусе русского языка² устойчивое сравнение *пьяный в ноль* встречается лишь в устном корпусе, однако широко употребляется в интернете: Экспертиза показала, что 42-летняя прокурор Оксана Зищик управляла автомобилем практически в бессознательном состоянии из-за количества выпитого алкоголя. В ее крови было 2 промилле алкоголя, «в ноль» была пьяна, но за руль села и помчалась! <http://tusovkamsk.ru/> дата обращения 05.05.2015.

Нуль (ноль) в словаре В.И. Даля определяется как «счислительный знак, означающий ничто, ничего (0); но поставленный после другой цифры (справа), повышает ее десятью, умножает на десять [Даль 1979, т.2: 560]. А в «Современном толковом словаре русского языка» под ред. С.А. Кузнецова в дефиницию *ноля (нуля)* выносится иное его свойство: «Число, от прибавления (или вычитания) которого к любому числу последнее не меняется» [Кузнецов 2001: 417]. Добавим, что если же умножать или делить на ноль, то он растворяет любое число до полного уничтожения. Опять же – превращает в «ничто», в пустоту: *И вот, владея всей информацией, этот ярый сталинист все мои жалкие юношеские наскоки разбивал в пыль, в ноль, в пустоту с фактами в руках.* [Евгений Черных, Михаил Делягин: «Почему Красная Армия бежала от немцев летом 41-го» // Комсомольская правда, 2010.06.22]. И этим объясняется семантика ничтожности, которая отмечается в переносном значении этой лексемы: «О чём-л. бесконечно малом, ничтожном, ничего не значащем. Наши шансы равны нулю. О незначительном, ничтожном человеке. Ноль в науке.» [Кузнецов 2001: 417]. Из этой метафоры родился шутливый фразеологизм *ноль без палочки*, где обыгрывается свойство нуля (точнее отсутствие свойства) превращать единицу в 10 и реализуется то же значение ‘о незначительном, ничтожном человеке’. При употреблении в речи часто обыгрывается внутренняя форма этого ФЕ: *Именно потому что за столь многих и именно потому что я единственное исключение, они представляют собой ничего, ноль без*

---

² Примеры для анализа извлекались из Национального корпуса русского языка (www.ruscorpora.ru)

палочки – потому что палочка это я. [Анатолий Найман. Любовный интерес (1998–1999)] . Этот фразеологизм вряд ли можно отнести к неологизмам, он зафиксирован во Фразеологическом словаре русского языка под редакцией А.И.Молоткова (первое издание которого увидело свет в 1967 г.), а вот семантика этого компонента ‘ничто, ничего’ находит свое продолжение и развитие в новых ФЕ с компонентом *ноль*, в частности, в неологизме *пьяный в ноль*. Этот оборот пополнил ряды одного из самых богатых семантических полей, поля «Пьянство», и образован по существующей структурной модели *пьяный в зюзю, пьяный в дрова* (по анекдоту: стекольщик напивается вдрывг, плотник – в доску, сапожник – в стельку). Однако экспрессия этой единицы, возможно, несколько выше: пьянство превращает человека даже не в животное, не в деревянный бесчувственный предмет, а в ничто, или в мертвецки пьяного человека. Сема смерти здесь не случайна. Исследователь символов Х. Э. Керлот утверждает, что с точки зрения человеческого существования, ноль символизирует небытие, смерть [Керлот 1994: 576]. Связь компонента *ноль* со смертью отражается и в следующем контексте: *Надо просто уснуть, послать себя в ноль, а химия сама заглушит ненужную сердечную мышцу.* [Игорь Сахновский. Ревнивый бог случайностей // «Октябрь», 2003].

Второе значение ФЕ *в ноль*, отмеченное в БСРП, ‘точно, в полном соответствии с оригиналом (копировать, воспроизводить какой-л. музыкальный образец)’ чаще всего реализуется в музыкальных жанрах. Фразеологизм употребляется при описании копирования чьей-то игры на музыкальных инструментах, исполнения композиций, песен, при этом приобретает постоянный компонент в виде глагола *снимать* (*снимать в ноль*): *Не случайно в памяти моей мемориалом с Большой театр величиной громоздятся всеми позабытые лабухи из ресторанныго коллектива «Апрель», которые на школьном вечере в ноль снимали «Шизгару», «Шокинг Блю», «Желтую реку» Кристи и американскую группу «Гранд Фанк Рэйлроуд».* [Петр Каменченко и др. Музыка (1997)]. *А я думаю, что лучшие бы Кирилл научился фирму в ноль снимать и не уродовал любимые мною и всем народом песни.* [Петр Каменченко и др. Музыка (1997) // «Столица», 1997.12.22].

С этим основанием сравнения сравнительный оборот фиксируются в БСРНС [БСРНС 2008: 442]. Точно такое же значение ‘точно, в полном соответствии с оригиналом (копировать, воспроизводить какой-л. музикальный образец)’ имеет и неологизм *ноль-в-ноль* (*ноль в ноль*), образованный по структурно-семантической модели *точь-в-точь, один-в-один*. Употребление компонента *ноль* вместо единицы повышает экспрессивность высказывания, в большей степени подчеркивает, на взгляд говорящего, отсутствие различий между оригиналом и копией, вследствии семантики «0» (‘ничто, ничтожность, полное отсутствие чего-л.’): *Но вот артист сделал Григория Лепса практически ноль в ноль.* [Сергей Бирюков, Яна Чурикова: «Попсой можно быть в любом жанре» // Труд-7, 2011.02.24]

Выражение *в ноль* (без компонента *снимать*) может употребляться и в более широком значении ‘о чем-л. очень похожем, точно скопированном’: *В итоге почерк мой стал в ноль как у нее.* [Дмитрий Гулевич. Чем запомнилось самое Первое сентября известным жителям Вологды // Комсомольская правда, 2010.08.31].

Обратимся к другим контекстам употребления ФЕ *в ноль* из национального корпуса русского языка: *Время было пространством – до сражения; затем оно стало плоскостью – диспозицией, картиной расположения войск; затем эта бумажная плоскость сошлась в линию огня, затем эта линия сжалась в точку Курганной батареи, и в этой точке исчез, превратился в ноль, нелепость весь вчерашний мир.* [Андрей Балдин. Московские праздные дни (1997)]; *В Константинополе ввиду его исчезновения, сворачивания в ноль, Кузанскому пришла на ум будущая московская метафизика.* [Андрей Балдин. Московские праздные дни (1997)]; *Политическая и бизнес-карьера многих фигурантов либо пошла вверх, либо, по крайней мере, не сошла «в ноль».* [Нильс Иогансен. Каждому – по способностям. Эффект обвала рубля в разных сферах экономики (2001) // «Известия», 2001.08.16]. *Я продолжаю сидеть; некоторые факты жизни приводят к откровению, что вечность – это такая дрянь, не стоит даже думать об этом, пусть уходят все мгновенья – в ничто, в ноль, и ничего не будет вечного, да такого и не, бывает, не было и не*

будет... [Анатолий Ким. Белка (1984)]. Видно, что здесь речь идет об еще одном значении этого выражения: ‘о чём-л. исчезнувшем, прекратившем свое существование.’ И это значение полностью соответствует метафорическому и символическому значению «0». Судя по количеству фиксаций в НКРЯ, это вполне сформированное значение устойчивого выражения, причем встречающееся уже в 80-е годы, однако не нашедшее отражения в словарях.

Интересно употребление этого выражения в следующем контексте: *Когда я ремонтировал квартиру, выводил там стенку «в ноль», чтобы она была очень ровной, вдруг, со шпательем в руках, думаю: «Елки-палки!* [Вячеслав Садовый. Борис Невзоров: «Меня взяли в театр с улицы» (2001) // «Семья», 2001.11.14]. *Выводить в ноль* со значением ‘делать что-л. безупречно ровным’, вероятнее всего, профессиональный жаргонизм (профессионализм), который, возможно, даст жизнь новому ФЕ (пока у нас нет достаточно материала, чтобы утверждать, что этот фразеологизм уже сформировался, да и употребление кавычек показывает, что процесс фразеологизации еще не закончен).

Профессиональный язык стал источником ФЕ *выйти в ноль* со значением ‘оказаться без прибыли, без денег’: *Вообще недавно на Сочинском инвестиционном форуме прозвучала такая цифра: всего 10% фильмов на российском рынке выходят хотя бы в ноль.* [Виталий Лейбин, Илья Неретин. Когда русское кино придет в сознание // «Русский репортер», № 3 (181), 27 января 2011, 2011]; *Трачу все деньги, которые зарабатываю, буквально выхожу в ноль.* [Ольга . Как прожить вдвоем с ребенком в Саратове // Комсомольская правда, 2011.01.22]

Таким образом, в лексикографическом плане представляется целесообразным описывать в словарях 4 отдельные единицы: *пьяный в ноль; снимать в ноль; выйти в ноль и в ноль* в значениях 1.‘о чем-л. очень похожем, точно скопированном’; 2. об исчезновении чего-л, прекращении существования чего-л.

В БСРП зафиксировано выражение из молодежного жаргона *быть на нулях*. Отмеченные в словаре значения близки с значению вышеописанного выражения *выйти в ноль*: 1. Ничего не потерять, не

потерпеть убытка. 2. Не получить прибыли. [БСРП 2013: 453]. Однако современные контексты употребления демонстрируют иные значения этого выражения: *Потом, как водится, рассекретили, и инженер оказался на нулях, по сути обворованный, – у него еще достало храбрости протестовать, ходить через площадь с плакатиком, крича, что за его патенты ему не дали ни славы, ни денег.* [Владимир Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени (1996–1997)]. Значение противоположное первому словарному – ‘потерять все, потерпеть крах’. *Акулов уверен: если убийца не задержается, не вляпается сам в какую-нибудь новую поножовщину, дело останется на нулях.* [Владимир Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени (1996–1997)]. Значение ‘не сдвинется с места, останется в исходной точке’. *Жизнь на нулях и нечего ждать. Кругом - пустота, с чего же начать?* [песня С. Николаева «На нулях»]. Значение – ‘о чувстве опустошенности, безысходности’. Все эти значения объединены семой ‘ничего, полное отсутствие чего-л.’

Возможно, в этих значениях, ФЕ *на нулях* является не новой единицей, а трансформацией ФЕ *на нуле* (которая не является неологизмом, но почему-то не фиксируется в БСРП): *Мысли съехали на сегодняшний день, вяло поковырялись в нем. Все перспективы – на нуле. Опять жить?* [Михаил Гиголашвили. Чертово колесо (2007)]. *Вот так вот живёшь, работаешь... а радости – нет. Радость – на нуле. – Конструктор чего-то вдруг взгрустнул.* [Василий Шукшин. Печки-лавочки (1970–1972)]. *Государственный продовольственный запас на нуле, деревня разорена, население кормить нечем.* [Гавриил Попов, Никита Аджубей. Пять выборов Никиты Хрущева (журнальный вариант) // «Наука и жизнь», 2008]. Использование множественного числа (*на нулях*) вместо единственного повышает экспрессивность выражения.

Семантически к этому фразеологизму примыкает фразеологизм *по нулям* ‘об отсутствии ожидаемого результата; о чем-л. безрезультатном’, восходящий, вероятно, к спортивной терминологии: *Деться некуда, все по нулям — жизнь, работа, отношения с дочерью, с Марком.* [Мария Голованивская. Я люблю тебя (1990–2000)]. С рыбой

по нулям все осталось, так и не ест. [Наши дети: Дошкольята и младшие школьники (форум) (2005)]. *Мы эту версию отрабатывали, – солидно пробасил Бобка. – По нулям. – Ну, я не знаю, – сказал Малянов.* [Вячеслав Рыбаков. Трудно стать Богом (1996)].

Возникновение нового значения у старого фразеологизма хорошо иллюстрирует выражение *с нуля*. Оно фиксируется в форме *начать, начинать с нуля (от нуля)* с 70-х гг. прошлого века с одним значением «начать, начинать, начинаться с самого начала, на пустом месте» [НСЗ-70: 427]. Семантически к этим ФЕ примыкает ряд устойчивых выражений терминологического характера с прилагательным *нулевой*: нулевой цикл (подземная часть зданий и сооружений; подготовительные работы на строительстве), нулевая ничья (в спортивных играх – счет ноль – ноль) [НСЗ-70: 426]. И более новые: нулевой уровень владения языком, дорога нулевой категории, нулевая рентабельность, нулевая облачность и т.п.

Составители БСРП отбрасывают глагольный компонент и предлагают 3 значения этой ФЕ: 1. Разг. С самого начала, на пустом месте. 2. Разг. Не имея навыков, знаний о чем-л., не будучи предварительно подготовленным, обученным (приступать к чему-л.). 3. Жарг. мол. О чем-л. новом, только что сделанном. [БСРП 2013: 453]. В последнем значении этот фразеологизм уже перешагнул свое жаргонно-молодежное прошлое и часто употребляется людьми всех возрастов, в частности, для характеристики нового, купленного в автосалоне автомобиля: *У Скока тачка была новая, практически с нуля.* [Н. Леонов, А. Макеев. Гроссмейстер сыска (2003)]. *Ну он же ее с нуля взял / с салона.* [Разговор с приятелем // Из коллекции Ульяновского университета, 2007].

В СМИ начинает встречаться как устойчивое выражение *поставить ноль кому* со значением ‘очень низко оценить чью-л. работу’: *Лукашенко сам себе поставил «ноль».* [Вадим Ливнев. Express. Экономика.10.08.2012 22: 27]. *Вице-президент "Терека" поставил "ноль" арбитру матча со "Спартаком".* [Lenta.ru 8.05.2015 <http://lenta.ru/news/2011/08/09/alhanov/>]. И оно уже зафиксировано в последнем Словаре-справочнике новых слов и значений: «*Поставить*

ноль кому, чему. Нов. Дать чему-л. самую низкую оценку [НСЗ-90, 2, 1193]. Экспрессии неудовлетворительных оценок (двойка, единица), принятых в Российской академической системе оценивания, явно недостаточно, т.к. они имеют хоть какую-то количественную наполняемость, поэтому говорящие используют семантику пустого множества, заключенного в слове *ноль*.

Таким образом, мы видим, что числовой компонент *ноль* часто используется в новых фразеологизмах русского языка, развивая метафорические значения ('ничто', 'ничтожность', 'полное отсутствие чего-л.', 'пустота', 'начало начал', 'бесчувственность').

Новая фразеология с компонентом *ноль* (*нуль*) подтверждает, что для большинства неологизмов типично отнесение их к уже освоенным фразеологией семантическим полям, которые потребовали новой экспрессии. Анализ показал, что эти единицы образуются, как правило, по уже существующим структурно-семантическим моделям, могут являться по своей сути как одним из вариантов уже существующего фразеализма, обновленного с целью повышения экспрессии, так и самостоятельными единицами с новыми значениями. Основными источниками этих неологизмов является молодежный, спортивный и профессиональный жаргон. Основными источниками этих неологизмов является молодежный, спортивный и профессиональный жаргон.

Литература

- Буцева Т.Н., Левашов Е.А. 2014, *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века* : в 3 т., Санкт-Петербург.
- Даль В.И.1979, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва.
- Керлот Х.Э. 1994, *Словарь символов*, Москва.
- Кузнецов С.А. 2001, *Современный толковый словарь русского языка*, Москва.
- Левашов Е.А., Поповцева Т.Н., Фелицына В.П. и др. 1984, *Новые слова*

и значения. *Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов*, Москва.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. 2008, *Большой словарь русских народных сравнений*, Москва.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. 2013, *Большой словарь русских поговорок*, Москва.

Источники материала и сокращения

Интернет-ресурсы:

НКРЯ – Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс] –
Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>.

БСРП – Большой словарь русских поговорок.

БСРНС – Большой словарь русских народных сравнений.

НС3 -70 – Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов.

НС3 -90 – Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов.

Abstract

Keywords: phraseological neologism, set expression, Russian language, numeral component, zero.

The paper discusses the derivation and usage of phraseological neologisms with the numeral nol' / nul' ‘zero’ as one of their components. It is shown that new phraseological expressions of this type are normally created following existing structural and semantic models; such neologisms may either be expressive variants of formerly existing phraseological expressions (renewal), or function as entirely independent units with a new meaning. These coinages mostly originate in youth, sports and professional jargon.

Alla Rachkovskaya
(Mińsk, Białoruś)

**От звезды первой величины к первой леди:
смена репертуара современной русской фразеологии
с числительными**

0. Экспансия чисел. Число всегда было и остается важнейшим орудием ума. Отвлеченно-обобщающая сила числа сделало его одним из источников представлений о соизмеримости и, следовательно, единстве мира. Искать особое значение в числах и их цифровых обозначениях свойственно человеку. А в нашу цифровую эпоху мистическое отношение к числу приобрело квазирелигиозный характер. По словам А. Балдина, «поклонение Цифре остается одним из характернейших поветрий нашего времени» [Балдин 2002]. Человечество становится все более pragматичным, что приводит к повышенному интересу к исчисляемой картине мира. Люди всё время нацелены на получение информации, причем информации точной, что ведет к повышению количества числовых обозначений.

1. Мода на числа глазами лингвиста. М.А. Кронгауз в своей статье 2008 г. отметил, что «сегодня можно говорить о существовании моды на числа, или по крайней мере моды на числа в названиях» [Кронгауз 2008: 450]. В качестве доказательств лингвист привел неполный, но внушительный список названий романов, рассказов, сценариев, фильмов, содержащих числа: роман Д. Глуховского «Метро 2033», книга В. Войновича «Москва 2042», фильм И. Хржановского «4» и др. Модной М.А. Кронгауз называет и саму конструкцию «имя существительное (в том числе аббревиатура) + число, записанное цифрой». Конструкция и раньше бытовала в языке, но только для обозначения механизмов и номенклатур (Т-34); события или места и

года (Олимпиада-80); населенного пункта и номера (Армавир-9). Под влиянием английского языка семантика этой конструкции расширилась, поэтому сегодня с её помощью называется всё от коктейлей до галерей, клубов и авиакомпаний. С момента написания статьи прошло семь лет, а числа по-прежнему в тренде: уже в нынешнем 2015 г. вышло готовиться к выходу в прокат огромное количество фильмов и сериалов, продолжающих «эксплуатировать» числовой код: фильмы «30 свиданий» (реж. Т. Капитан), «33» (реж. П. Ригген), «14+» (реж. А. Зайцев), «600 миль» (реж. Г. Рипштейн), «007: спектр» (реж. С. Мендес), «1915» (реж. К. Ованнисян), «50 оттенков серого» (реж. С. Тейлор-Джонсон), сериалы «Ленинград 46» (реж. И. Копылов), «25-й час» (реж. Н. Михайлов), «Девяностые» (реж. А. Козлов) и др. Интернет отреагировал на «числовую/цифровую» созданием мемов¹, состоящих из чисел или комбинаций чисел со словами: «42», «80 level», «100500 или стопицот», «на 20% круче», «301 просмотр», «Бойся 228!» и др.

Нынешняя мода на числа то ли спровоцировала, то ли просто позволила обнаружить проблему ненормативного употребления числительных. Г. Гусейнов по этому поводу заметил, что «цифровой барабан в головах даже как бы грамотных носителей русского языка стал давать сбои» [Гусейнов 2012: 8]. Во-первых, не только лингвисты, но и обычные чувствительные к языку люди отмечают возрастающее в массах неумение правильно склонять числительные. Во-вторых, использование для обозначения года традиционных для русского языка порядковых числительных перестаёт быть нормой, а раньше казавшееся аномальным употребление для этих целей количественных числительных распространяется все шире².

Негодование лингвистов и борцов за чистоту языка понятно

---

¹ Мем – это «любая, но короткая информация, ставшая модной и воспроизводящаяся в интернете, как правило, в новых контекстах (*Превед медвед! Йа криветко, Британские ученые...»*)» [Кронгауз М.А. 2013: 315].

² Г. Гусейнов приводит в качестве примера блокбастер Владимира Хотиненко «1612» рекламировавшийся под названием «Шестнадцать Двенадцать», триллер Р. Эммериха «2012» – «Двадцать Двенадцать», компьютерную игру «Метро 2033» не только произносимую как «двадцать тридцать три», но и записываемую как «Метро 20/33» [Гусейнов 2012: 8].

и правомерно, однако стоит иметь в виду, что «в истории славянских языков нет более драматического процесса, чем история числительных» [Мечковская 2013: 45]. Проследив историю формирования числительных как самостоятельной части речи с IX по XX вв., А.Е. Супрун показал, как числительное постепенно прошло путь от счётных слов к части речи с пестрой морфологией и хаотичным синтаксисом [Супрун 1969]. Следствием этого стало самое сильное среди всех частей речи грамматическое варьирование (*две красивые девушки и две красивых девушки; ехало три пассажира и ехали три пассажира, сто человек убито и сто человек убиты; три студента и трое студентов, тысячей и тысячу* в Т.п. и др.) и сегодняшняя раздражающая многих тенденция к прекращению склонения числительных. Ничего неожиданного в этом нет, т.к. «гибридная грамматическая природа числительных вела к возникновению противоречий в этом ряде слов, исключительно близких семантически <...> Разрешение этих противоречий приводит к грамматическойнейтрализации числительных – утрате грамматического числа, рода, ослаблению склонения и т.д.» [Супрун 1969: 213].

2.«Модная» фразеология с числительными и источники её пополнения. Фразеология относится к одной из наиболее динамично развивающихся сфер русского языка, что «проявляется как в изменениях состава активно употребляемых идиом, так и в языковом экспериментировании с идиоматикой, широко распространенном не только в текстах художественной литературы и публицистики, но и в обыденной разговорной речи» [Баранов 2008: 421]. В свете сегодняшней моды на числа логично предположить, что языковое сознание, постоянно настроенное на поиск знаков косвеннопроизводных номинаций, не могло не отреагировать на этот «вызов». Результаты этих поисков быстрее всего отражаются в устной речи носителей языка и публицистике (в художественной литературе чуть позже). И то и другое сегодня переместилось в интернет. Г. Гусейнов считает, что сегодня именно виртуальное общество определяет судьбу языка. Чтобы иметь представление о новых явлениях в языке и речи,

«нужно изучать язык улицы, саркастическую стихотворную публицистику Дмитрия Быкова или абсурдистские романы Владимира Сорокина, язык блогосферы и социальных сетей с их словарями жаргонов – бизнесменов и проституток, беженцев и врачей, торговцев подержанными автомобилями и недвижимостью, тайный словарь геймеров и торговцев наркотиками» [Гусейнов 2013: 215]. Словари нового типа стараются реагировать на обновления и фиксировать их, не выжидая срок в 20 лет, как это было раньше. «Словарь-тезаурус современной русской идиоматики» (далее ССРИ), был создан авторским коллективом с ориентацией на современный аутентичный языковой материал, содержащийся в публицистических и художественных текстах, а также на источники русскоязычного Интернета и корпус разговорной речи.

С целью выявления новых фразеологизмов с числовым компонентом было проведено сопоставление корпусов «Фразеологического словаря русского языка» под ред. А.И. Молоткова (1967) [далее ФСРЯ], «Малого академического словаря» в 4-х т. (1981–1984) [далее МАС] со «Словарем-тезаурусом современной русской идиоматики» (2007) [далее ССРИ]. Сопоставление словарей позволило установить совпадение 40% фразеологизмов с числительными. Видимо, значительная часть фразеологизмов с числительными «перекочевала» в современную идиоматику с некоторыми потерями. Вполне живыми и пригодными для употребления остаются носителями языка и составителям словаря ФО в *один голос, за один присест, одним махом, гнаться за двумя зайцами, палка о двух концах, гнать в три шеи, в четырёх стенах, без пяти минут, семь потов сошло, опять двадцать пять, на все сто, играть первую скрипку, второе дыхание, нужен как собаке пятая нога, шестое чувство, седьмая вода на киселе, девятый вал, пятое-десятое, есть за обе щеки* и др.

Современный язык лишился таких ФО, как *подгонять всех под один колер, в одно слово, одна радость в глазу, ни одной сухой нитки нет, на одну колодку, под одну масть, сидеть между двух слов, видеть на три аришина в землю, идти на все четыре ветра, давать десять очков вперед, первая марка, как по первому абузугу, вторая натура,*

десятая вода на киселе, за двоих и др.

Из новых, не зафиксированных ранее в ФСРЯ и МАС, следует выделить группу собственно неофразиологизмов, а также группу так называемых обновленных ФО, образованных по модели уже существующих ФО.

К первой группе относятся ФО *сидеть на нуле, в один прекрасный день, номер один, одна сатана, одной извилиной, дышать одним воздухом, целовать в одно место, театр одного актёра, в двух словах, два брата-акробата, ля-ля-ля три рубля, в три этажа ругаться, послать на три веселых буквы, поставить на четыре кости, порт пяти морей, шесть на девять, семь на восемь, получить девять граммов, шестьдесят девять, без ста грамм не разберешься, повернуться на сто восемьдесят градусов, тыр-пыр восемь дыр, сто лет не нужен, первая леди, на вторых ролях, Третий Рейх, четвёртая власть, пятая колонна, восьмое чудо света и др.*

Вторую группу «обновленных» ФО составляют единицы, подвергшиеся лексической модификации ФО (*ноль внимания и фунт презрения* вместо привычного *ноль внимания, за десятерых (работать)* вместо *за четверых/ пятерых, видеть на три метра в землю* вместо *видеть на три аришина в землю, вцепиться обеими руками* вместо *ухватиться обеими руками, пятая спица в колеснице* вместо *пятое колесо в телеге, один хер/хрен* вместо *один чёрт, мерить на одну мерку* вместо *мерить на один аришин*); и грамматической трансформации (*по нулям* вместо *ноль-ноль, один в один* вместо *одно в одно, через третью* руки вместо *из третьих рук, семь вёрст киселя хлебать* вместо *за семь вёрст киселя хлебать*). В ряде случаев изменения затрагивают как лексику, так и грамматику: *фиг(-)два и хуй(-)два* вместо *чёрта с два, на вторых ролях* вместо *играть вторую скрипку, обеими руками «за»* вместо *обеими руками подписаться*.

3. Многочисленность объектов оценки и разнообразие тематики ФО. Новые фразеологизмы способны передать практические все характеристики, свойства и явления окружающего мира: быстроту/скорость (*с первого взгляда*), возраст (*не первой молодости*),

краткость (*в двух словах*), легкость/неспособность (*как два пальца обоссать*), способ движения/перемещения (*на своих двоих*), количество (*семеро по лавкам*), расстояние/местоположение (*за сто первый километр*), положительную и отрицательную оценку (*первой марки, второго сорта*), ненужность (*двадцатая спица в колеснице*), совместность (*в одном котле вариться*), бедность (*доедать десятый хер без соли*), сходство (*два брата-акробата*), статус и положение (*первая леди*), опытность (*не первый год замужем*), характер и физический облик, ум и способности, а также психические состояния человека (*шило в одном месте, доска два соска, одна извилина, ноль внимания*) и многое другое.

4. Состав числительных и их продуктивность в современной фразеологии. Числам в культуре традиционно приписывалось (и продолжает приписываться) наличие культурно значимых смыслов. Символизация и сакрализация числа влияла и на его употребимость в речи. Но со временем мистические числовые коннотации потускнели илистерлись совсем, но сама форма сакрального числа для обозначения некоторых количеств («много/мало») или качеств («хорошо/плохо», «быстро/медленно», «легко/трудно»...) сохранилась. Частотный анализ числительных в составе ФО позволяет увидеть наличие «пиков» у названий именно тех чисел, которые являлись или являются культурно значимыми. В ССРЯ было выявлено 325 фразеологизмов с числительными. Из них 203 – с количественными, 101 – с порядковыми, 19 – с собирательными и 2 – с дробными. Из количественных числительных наибольшее представление получило *один/одна/одно/одни* – 87 ФО. Далее по убыванию идут *два/две* – 37 ФО, далее *семь* – 19 ФО, затем *три* – 15 ФО, потом *ноль/нуль* – 8 ФО, *сто* – 7 ФО и *четыре* – 6 ФО. Из простых чисел первого десятка во фразеологии представлены также числительные *пять, шесть, восемь, девять, десять*. Кроме того, во фразеологии зафиксированы составные числительные *двадцать пять, тридцать три, сорок, пятьдесят, шестьдесят девять, сто восемьдесят и тысяча одна*. Из вошедших в ССРИ и ранее не представленных в ФСРЯ и МАС следует отметить

числительные *шесть, восемь, девять, двенадцать, тридцать три, пятьдесят, шестьдесят девять, сто восемьдесят, тысяча и одна*.

Из порядковых лидирует по количеству числительное *первый/первая/первое/первые* – 38 ФО. Равномерно представлены *третий* (ФО), *второй* и *пятый* (по 12 ФО). Опередило ожидаемое *седьмой* (5 ФО) числительное *десятый* (7 ФО). Кроме того, во фразеологию вошли (по убыванию) *девятый, шестой, восьмой, шестнадцатый, двадцатый, двадцать первый и сто первый*. Ранее в ФСРЯ и МАС отсутствовали ФО с числительными *восьмой, шестнадцатый, двадцатый, двадцать первый и сто первый*.

Из собирательных числительных во фразеологию вошли *оба/обе* (12 ФО), *семеро* (4 ФО), *двою* (2 ФО) и *десятеро* (1 ФО). «Ушли» из фразеологии числительные *четверо и пятеро*, но появилось *десятеро*.

5. Механизмы создания оценочных значений и источники экспрессии ФО с числительными. Числительные, в самостоятельном употреблении реализующие свои числовые значения, в составе ФО претерпевают ряд семантических изменений и могут реализовывать не только определенно-количественные или порядковые, но и обобщенно-количественные или качественные значения. Знания об объектах счета накладывается на представления о числе как о культурно (символически) нагруженных знаках. Впрочем, часть ФО сохраняет определенно-количественное или порядковое значение числительных: *за один присест, одним махом, театр одного актера, доска два соска, на два фронта, есть за обе щеки, уставиться в обе фары, не все четыре стороны, знать как свои пять пальцев, с первого взгляда, остаться на второй год, второй звонок...*

При частичной или полной десемантизации числительные в составе ФО утрачивают свои числовые значения и приобретают обобщенно-количественные, неопределенко-количественные или качественные значения. ФО с частичной десемантизацией числительного: *в двух шагах, на два слова, два с половиной инвалида, спустить три шкуры, семь потов сошло, за десятерых работать, сто*

верст говном плыть, семеро по лавкам, тридцать три несчастья и др. Так, числительное *два* приобрело обобщенно-количество значение «мало/близко/недолго», а уже *три* и далее *семь, сто, тридцать три – много*. Полная десемантизация числительных приводит к утрате у него количественного и порядкового значения: *семи пядей во лбу, быть на седьмом небе, двадцатая спица в колеснице, дело десятое, на вторых ролях, второго сорта, нуль без палочки, пятая колонна, пятое-десятое, тыр-пыр сорок дыр...* Второй используется в значении «неглавный» или «плохой», *седьмой* – «прекрасный», *десятый* – «неважный», *двадцатый* – «лишний, ненужный» и т.д. Дополнительным доказательством десемантизации числительных является их варьирование в составе ФО: *глаза на пять/шесть копеек, семь/сто верст говном плыть, играть первую/главную скрипку, выйти на первый/передний план, через третью/четвертые/пятые руки, моё дело пятое/десятое/шестнадцатое, пятая/десятая/двадцатая/последняя спица в колеснице, доедать девятый/десятый/последний хрен/хер/x** без соли.*

Если в традиционных ФО наиболее регулярно в числовых компонентах отражается мифологическая символика полного периода или законченности цикла, максимально возможного предела – *три, семь, девять, сорок, сто*, то в неофразеологизмах появляются числа, не отягощенные явными сакральными коннотациями: *тридцать три, шестьдесят девять, шестой, восьмой, шестнадцатый, двадцатый, двадцать первый, сто первый*. Кроме того, для неофразиологизмов характерно использование больших чисел (по сравнению с традиционными ФО). Так, в ФСРЯ и МАС было *семь потов сошло*, а в ССРИ уже и *семь / сто потов сошло*, в МАС *из третьих рук*, а в ССРИ *через третью/четвёртые/пятые руки*, в ФСРЯ *дело десятое*, а в ССРИ *дело пятое/десятое/шестнадцатое*, в ФСРЯ *пятое колесо в телеге*, а в ССРИ *пятая/десятая/двадцатая спица в колеснице*. Видимо, создателями этих ФО двигало желание уйти от шаблонов и интенсифицировать экстремальные значения.

Анализ внутренней формы ФО, имеющих в составе десемантизированное числительное, позволил обнаружить ещё

несколько источников экспрессии и интенсификации значений:

- 1) Наглядный, но ирреальный образ, основанный на отклонении от нормы: *семь пятниц на неделе, пятая спица в колеснице, семь шкур спустить, нужен как собаке пятая нога, искать пятый угол, в три горла*;
- 2) Непрозрачный, непонятный образ: *фиг-два, тыр-тыр восемь дыр, шестьдесят девять, семь на восемь*;
- 3) Наличие стилистически сниженных или обсценных слов: *ноль целых x** десятых, один хер/x**, хер с два, сто лет говном плыть, в одном поле срать не сяду, лицо в три дня не обсеришь*;
- 4) Использование эвфемизмов (для бранных слов): *через одно место, послать на три веселых буквы, засунуть в одно место, целовать в одно место*;
- 5) Наличие архаизмов: *семь футов воды под килем, в три погибели, с три короба, семь вёрст до небёс, сто пудов*;
- 6) Различного рода дополнения, освежающие уже существующие модели ФО: *ноль внимания и фунт презрения, семь вёрст до небес и всё лесом, одна извилина, и та на заднице, доедать девятый хрен/хер/x** без соли*.

Заключение. Создание новых косвенно-производных номинаций и дальнейшая их фразеологизация – процесс непрерывный и не всегда легко и быстро считываемый лингвистами. Но в этом есть свои плюсы: не все неофразеологизмы выдерживают проверку временем и приобретают устойчивость и воспроизведимость. Только время покажет, войдут ли во фразеологический фонд русского языка появившиеся сегодня *второй шанс, второй подбородок, третья республика, четвертый класс, пятая власть, шестая раса, восьмое чувство...*

Список сокращений лексикографических источников

МАС – Евгеньева, А.П. (198-1984) *Словарь русского языка*. 4 т.,
Москва.

ССРИ – Баранов А.Н., Добровольский Д.О. (2007), *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*, Москва

ФСРЯ – Молотков А.И. (1967), *Фразеологического словаря русского языка*, Москва

Литература

Балдин А. 2002, Чистые числа, in *НЛО №1*
[//magazines.russ.ru/october/2002/1/bal.html](http://magazines.russ.ru/october/2002/1/bal.html)

Баранов А.Н., Добровольский Д.О. 2008, *Аспекты теории фразеологии*, Москва.

Гусейнов Г. 2012, *Нулевые на кончике языка: Краткий путеводитель по русскому дискурсу*, Москва.

Гусейнов Г. 2014, Русский язык в современном мире, in *Дружба народов №1*, Москва, 209-219.

Кронгауз М.А. 2008, Число в названиях, in *Динамические модели: Слово. Предложение. Текст*, Москва, 450-457.

Кронгауз М.А. 2013, *Самоучитель олбанского*, Москва.

Мечковская Н.Б. 2013, Теория языка и теория коммуникации в работах А.Е. Супруна: личный вклад и индивидуальное своеобразие, in *Веснік БДУ. Сер. 4. № 1*, Минск, 44-49.

Супрун А.Е. 1969, *Славянские числительные*, Минск.

Elena Selivestrova
(Sankt Petersburg, Rosja)
selena754@inbox.ru

Компоненты со счетно-количественной семантикой в пословице и фразеологизме: структурные и семантические особенности

Автора интересует вопрос о характере отношений между компонентами пословиц, имеющих вне ПЕ счетно-количественную семантику и составляющих устойчивые паремийные биномы. Показаны наиболее частотные противо- и сопоставления количественных компонентов, одним из которых является числительное *один*.

Паремиологические и фразеологические единицы (ПЕ и ФЕ) – это особые единицы, в которых проявляется образно-ситуативная мотивированность, напрямую связанная с мировидением народа – носителя языка. Возникая в национальных языках на основе образного представления действительности, устойчивые единицы способны отображать обиходно-эмпирический, исторический или духовный опыт языкового коллектива, связь его с культурными традициями, поскольку субъект номинации и речевой деятельности – это всегда субъект национальной культуры [Телия 1981: 13].

Активно развиваясь на протяжении последних десятилетий, теория народных стереотипов и хранимой ими культурной информации на фоне изучения языкового образа мира [Воронина 2014, Иванова 2002, Красных 2003 и др.] привела к формированию теории культурных кодов, раскрывающих законы концептуального освоения действительности. К реалиям, которые человеком уже наделены культурным смыслом и которые служат исходным материалом для культурного же осмыслиения образа фразеологизма [Телия 2006: 13], относятся имена, жесты, символы, способы счета и т.д. Фразеологи,

проявляя интерес к концептуальной картине мира, обращаются к языковому ее отражению, к зафиксированным в ПЕ и ФЕ фактам истории (ср. *Раскольнику борода милее, как его голова*), правилам поведения (*Не спеши словом – торопись делом*), эталонам обиходно-бытовой жизни (*Не тужси – наживешь и ремень, и гужи; Прялка рогата, а топор комоват*), народным традициям и верованиям (*Отошла коту масленица; Нужен, как в Петров день варежки*), поскольку пословица не только подводит итоги многовековых наблюдений за природой человека и условиями его бытия, но и высвечивает стоящие за отражаемыми ситуациями фрагменты концептосферы (концепты и их конгломераты) [Семененко 2011: 28].

Устойчивые выражения оказываются в центре внимания многих частных исследований языковых средств, отражающих специфику народной психологии и философии. По мнению М.Л. Ковшовой, полноценное представление об идиоме и пословице создается двумя ракурсами – рассмотрением ФЕ как языкового знака, передающего информацию, и анализом его как знака, хранящего и воспроизводящего культурные установки народа, – знака, вся семантика которого «предстает в проблесках культуры». Значение идиомы – это информационный текст, различные смыслы которого проходят «сквозь фильтр ментальности» говорящего и слушающего, интерпретируются в пространстве социального и культурного знания, активизируемого субъектом речи в момент общения [Ковшова 1999: 164–167].

Особенности национального мировидения проявляются и в области счета и способов выражения количества. В фольклоре, например, операции счисления присутствуют и как тема описания, и как композиционный прием, организующий функциональные элементы самого текста. В пословицах может указываться на важность счета (ср.: *Счесть, да после сгресть; Счет всю правду скажет; Счет да мера – безгрешная вера; Ближний счет – дальняя дружба; Без счету торговать – суму потерять и др.*¹); процедура счета может

---

¹ Примеры пословиц здесь и далее взяты из сборников «Пословицы русского народа» В.И. Даля и «Большого словаря русских пословиц» В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитиной и Е.К. Николаевой.

представлять собой внутреннюю форму оборота (*раз-два и обчелся; полтора гerasима – ‘мало’*). Процедура счета как таковая в выражении может отсутствовать: в ПЕ *Две собаки дерутся, третья не встревай* указывается лишь некоторое количество как результат произведенного подсчета. Замечательным примером содержательного, сюжетного использования счета в фольклоре могут служить сказки и анекдоты о глупцах, которые не могут сами себя сосчитать. Образ считаемых дураков отразился и в ПЕ с распространенной структурно-семантической моделью – *Два дурака дерутся, а третий смотрит* (ср. также:..

Соотношение количественно-нумеративных компонентов в составе устойчивого выражения может быть национально окрашенным. Так, для указания на степень толковости, сообразительности у русских используется в качестве эталона высота лба в пядях (*семи пядей во лбу*), а расторопность, умение работать руками квалифицируется оборотом *мастер на все руки*. У китайцев же сообразительность, расторопность, всесильность определяется не только количеством голов, но и сочетающихся с ними пар рук: *san tou liu bi* – букв. «три головы и шесть рук; трехголовый и шестирукий». Не исключено, что появление в китайской ФЕ образа многоголового и многорукого связано с буддизмом, с образом индуистского божества Шивы, изображаемого нередко с шестьюарами рук. Для русского языка не типично использование числительного *шесть* в значении ‘много’ – эту функцию выполняет число *семь*.

В настоящей статье мы остановимся на ПЕ, представляющих собой структуры сарами компонентов с семантикой числа, количества, и попытаемся показать, какова их роль и каковы семантические отношения, типичные для них в составе пословицы.

Бинарные конструкции, биномы – в данной работе мы понимаем как стереотипные парные составляющие пословицы, контактно или дистантно расположенные, связанные между собой устойчивыми отношениями семантической смежности, партитивности, оппозиционности, тематической близости, синонимии или иными –

ассоциативными – связями.² Биномы участвуют в создании образно-семантической структуры паремии.

I. Наиболее частотной в составе ПЕ является пара **один – два (две, двое)**: *Один ум (одна голова) хорошо, а два (две) лучше; Один сын – не сын, два – не кормильцы; Один приказчик – один вор; два приказчика – два вора; На двух дворах скорей собака сдохнет* (ср. семантически близкое *У семи нянек дитя без глазу*) т.д.

Обобщенная паремийная идея «несоответствия одного двум» реализуется во многих более конкретных версиях.

1.1. Популярна паремийная идея невозможности размещения двух предметов или явлений в одном месте/помещении (*Два медведя в одной берлоге не живут; Два воеводы на одной подводе; Два арбуза не уместятся под одной мышкой; Две бараньи головы в один котел не лезут*), а также – «попадания» дважды в одно место: *В одну ловушку два раза зверя не заманишь; Одним камнем в два ореха не попадешь*.

1.2. Согласно пословичной логике, пропорция «один – два» может заслуживать и положительного, и отрицательного отношения. Так, негативно оценивается попытка одному или из одного получить сразу два: *За два зайцы не пущать собаки; В один день по две радости не живет; Из одного меха две завойки выкраивает; С одного мешка не два помола; Стрела одна, а цели две* и др. Отрицательное отношение к этому соотношению выражено и в более обобщенных ПЕ *Из одной двух не сделаешь; Из одного два сделаешь – оба окоротаешь (оба бросишь); Одному началу не два конца*.

Мешает делу участие в нем двух персон: *Если у одного котла хлопочут два повара, обед пригорит. Для двоих одного мало – так звучит оценочная ПЕ На двух глупцов хватит и одного ума.*

Но можно привести и более редкие – примеры позитивного отношения к этой пропорции: *Ласковое теля двух маток сосет; Кто смел, тот два съел, а робкому и одного не досталось.* Положительно оценивается способность одним действием добиваться сразу двух целей, получающая образное преломление в ПЕ *Одним камнем двух собак разогнал и одним выстрелом убить <сразу> двух зайцев.*

---

² Подробнее о паремийных биномах см.: Селиверстова 2010.

1.3. Бином *один – два* представлен в паремиологическом пространстве и в аспекте предпочтения говорящими того или иного количества. Выбор склоняется то в пользу количества *один*, то в пользу *двух*. Некоторые ПЕ акцентируют предпочтительность одного по сравнению с двумя – «Одно (один) лучше двух (т.е. два хуже одного)»: *Одна нога лучше, чем два костыля*. При этом могут оговариваться некоторые условия, например, время (*Одно нынче лучше двух завтра*), качество (*За одного битого двух небитых дают <да и то не берут>*). Согласно ПЕ, с двумя труднее прийти к согласию и пониманию: *Один говорит – красно, двое говорят – пестро*.

Жить, веселиться, воевать, несомненно, лучше вдвоем, чем в одиночку: *Одному не страшно, а двоим веселей*; *Один и дома горюет, а двое и в поле воюют*; *Два (двоє) одному рать*; *Много и того, как два на одного*; *Одна головня и в поле (в печи) гаснет, а две <и в поле> дымятся (курятся)*. Даже в приписываемой Петру I пословице акцентируется безусловная предпочтительность двух родов войск: *Войско сухопутное – одна рука; а сухопутное и морское – две*.

1.4. В редких ситуациях два может, в сущности, приравниваться к одному: *Холодно, на ком платье одно, а и двое, да худое – не лучше того* ДП: 55.

1.5. Комбинация *двух* и противопоставляемого *одного* нередко, но отнюдь не всегда, как утверждает Л.Р. Гизатуллина,³ реализует семантическую оппозицию ‘много’ - ‘мало’: *Два (семеро) одного не ждут*.

Своего рода прояснением семантического ореола компонента *два*, противостоящего *одному*, служит ПЕ *Не много, что двое, а много, что на одного*. В сущности, противопоставляемое минимальному *один* любое иное число становится носителем семантики ‘много’, чем и объясняется взаимозаменяемость в ряде ПЕ компонентов *два* и *семь*: *За одного битого (ученого) двух (семь) небитых (неученых) дают*,

³ Она, в частности, пишет, что «числительные, становясь компонентами ФЕ, перестают выполнять свои основные функции и, абстрагируясь, начинают обозначать либо предельно малое, либо предельно большое число, либо вообще не имеют числового значения», с чем трудно согласиться [Гизатуллина 2004: 2].

<да и то не берут>.

Без вина – одно горе; с вином – старое одно, да новых два: и пьян и бит < и голова болит>. Шутливая паремия, посвященная теме пьянства, вовлекает как будто и лексически не представленное число «три»: «одно + новых два».

II. Противопоставление **одного трем** встречается в ПЕ нечасто. Ср.: *В лес идет, на троих один топор берут; Лучше три раза спросить, чем один раз ошибиться* – в последней ПЕ, вероятно, проявляется известный фольклорный мотив троекратных испытаний, загадок и проч.

Мы находим этот компонент преимущественно в составе триады «один – два – три»: *Один ум – пол-ума; три ума – полтора ума; два ума – ум; Один сын – не сын, два сына – полсына, три сына – сын.* Если в первой ПЕ *два* представляется оптимальным, то во второй – недостаточным: сыновей следует иметь троих. В ПЕ *один – тайна, два – полтайны, три – нет тайны* оптимальным является количество *один*. Таким образом, в построенных по одной модели пословицах смысловые акценты расставляются по-разному. В ПЕ *Один сын – не сын, два – не кормильцы* недостаточными признаются оба числа – *1* и *2*. Тем самым косвенно указывается на оптимальное количество – *три*.

Несколькими вариантами представлена в русском языке ПЕ *Одна женщина – баба, две бабы – базар, а три – ярмарка* (ср.: *Где баба, там рынок, где две – там базар; Три бабы – базар, а семь – ярмарка*), где пары *рынок – базар* и *базар – ярмарка* призваны создать в соответствии с логикой паремии отношения градации. При совпадении основного семантического содержания компонентов *рынок – базар – ярмарка* наблюдается отягощение слова *базар* коннотациями, возникающими как результат эмоционального восприятия картины торга; отсюда переносное значение ‘о беспорядочном говоре, крике, шуме’, ‘крик, гам, шум, содом’. Именно этот аспект усилен в близкой по структуре и значению ПЕ *Где две бабы, там суета, а где три, там содом;* во втором члене оппозиции *содом* с акцентом на семе ‘шум, гам’. Созданию градуальной семантики способствуют и компоненты *один, два, три*.

Интересна ПЕ, в которой *два* сближается с *тремя*. Осмыслиемые как «много», они противостоят полюсу *один*: *Где люба, там не дают; где нелюбы, там двух да трёх*.

III. Примеры с биномами **один – четыре, один – пять, один – шесть** единичны (*Лучше деверя четыре, чем одна золовушка; Вперед взгляни один раз, оглянись пять раз; Чем быть шесть дней мерином, лучше будь один день жеребцом*). В ПЕ *На один стан в четыре молота* отмечена избыточность четырёх работниках на одно рабочее место. *Пятеро*, естественно, воспринимаются по отношению к *один* как ‘много’: *Один дурак, а умных пятерых ссорит*.

IV. Второе место по представленности в паремиях занимает бином **один – семь**: *В гору-то семеро тащат, а с горы и один столкнет; Один нос Бог на семерых нес, да одному и приткнул; До порога одна дорога, а за порог – семь; Семеро одного не ждут; Семь бед – один ответ; От одного тухлого яйца семеро мужиков бежало* и т.д. Почти во всех ПЕ актуализируется семантическая оппозиция ‘много’ – ‘мало’. Здесь отмечено большое разнообразие мотивов. Смелость одного, противостоящего семерым, отмечена в ПЕ *Лихи зарецкие собаки, а наша одна от семерых отъелась*, констатирующей верх собачьей «добрести» (ср. также: *Один на семерых; сказочное Силачом слыву недаром, семерых одним ударом*). Ср. также о хитрости: *Одна лиса семь волков проведет*.

«Один может многое попортить»: *Один мышонок семь карасов опоганил*. В ПЕ *Старик, да лучие семерых молодых* реализуется преферативная семантика ‘один предпочтительнее семерых’. Беспомощность и избыточность многих (*двух, семерых*) в заботе об одном отмечена в ПЕ *У семерых нянек дитя без глазу*. Тот же мотив имплицитно представлен в ПЕ *У одной овечки да семь пастухов*. Мотив ‘один лучше, чем много» находим и в ПЕ *Лучие семь плохих мальчиков, чем один хороший*.

Семь противопоставлено *одному* в обороте, отразившем мотив портняжной работы и подчеркивающей важность неспешности, продуманности: *Семь раз отмерь, один раз отрежь*.

Несколько ПЕ развиваются тему труда – на одного работающего

приходится много бездельников, нахлебников: *Один рубит, семеро в кулаки трубыт; Один с сошкой, а семеро с ложкой; Один пашет – семеро руками машут.*

Бесполезны действия многих умных, неспособные компенсировать содеянное одним глупцом: *Один дурак загадает загадку, что не отгадать и семерым мудрецам.* Конкретное количество мудрецов при этом уже не важно; ср.: *Один дурак бросит в воду камень – десять умных не достанут.*

В некоторых ПЕ компонент *один* отсутствует – его замещает наименование предмета, выраженного существительным в форме единственного числа: *Держи собаку на цепи, а язык на семи.*

V. Семантика ‘много’ реализуется в ПЕ также компонентом **десять** – в контрасте с компонентом *один*: *Одна своя корова лучше, чем десять соседских; Один год десять лет (весь век) заел; Кто украд – у того один грех; у кого украли – у того десять* (ср.: *Кто взял, на том один грех; кто потерял, на том с т о); Никто беды не перебудет: одна сбудет – десять будет – ‘беды нескончаемы’.*

VI. Единичными примерами представлено соотношение **один – тридцать** (У нас один молодец съел тридцать пирогов с пирогом, да все с творогом). Несколько частотнее ПЕ с биномом **один – сорок**: *Даже сорок разбойников не могли обокрасть одного голодранца; На одной заплате сорок дырок; Один светильник сорока людям светит; И один глаз, да зорок, не надо и сорок*, где реализуется мотив ценности единственного своего глаза – в противопоставление многих возможных, но чужих.

VII. **Сто** противопоставлено одному как большое количество – малому в ПЕ *На одного виноватого по сто судей; Одним махом сто душ побивахом; Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать; Получивший власть на день – у ста человек головы снял; Чем сто дней невзгод, лучше один день радости и др.*

Мотив важности одного против многих звучит в ПЕ *Одна мудрая голова ста голов стоит.* Ср. реализацию идеи «Один способен навредить многим»: *Грязный хвост одной коровы испачкает сотню* (ср.: *Одна паршивая овца все стадо портит*).

VIII. С компонентом *один* контрастирует и выражающий значение ‘много’ компонент **тысяча**: *Одна кудря стоит рубля, другая тысячи; Один воин тысячи водит, <а Бог и воеводу и тысячи водит>*. Представлено это соотношение и в библейской ПЕ *Господь одним хлебом напитал тысячи*. Бинарные структуры с компонентом *тысяча* реализуют в ПЕ две основных версии обобщенной идеи: «Один хуже, чем много» и «Один лучше, чем несколько /много»: *Лучше один свидетель, чем тысяча слухов; Один лживый друг опаснее тысячи врагов; Одно несчастье лучше тысячи советов; Одного храбреца и тысяча трусов не заменит; Слушай тысячу раз, а говори один раз* и др.

Рамки данной статьи не позволяют нам рассмотреть ПЕ с иными биномами (например, *два – сто, три – полтора*). Сделанные нами наблюдения совпадают с общими замечаниями, сделанными ранее в отношении семантики и символики числа, особой функции дуальности, троичности, семиричности, проявляющейся в фольклоре в целом, но показывают и некоторую специфику в использовании парных чисел.

Отметим лишь некоторые увиденные нами тенденции.

1. В нумеративных устойчивых выражениях числительное, как правило, является смыслом – и фразеообразующим компонентом, обладающим особым значением.

Компонент *один* наиболее активен в рассмотренных паремиях, за ним следуют компоненты *два* и *семь*, затем – *десять* и *сто*. Компоненты-числительные *три, четыре, пять, шесть, восемь, девять, сорок, двести* слабо представлены в ПЕ и ФЕ, что свидетельствует об их меньшей важности в качестве кодов в русской культуре.

2. Активность компонента *один* объясняется его противопоставленностью прочим компонентам как возможного наименьшего и, несомненно, важностью его как первой ступени счета (в целом на компонент *один* во всех его значениях приходится 498 паремий из обнаруженных нами 1176 единиц). Хотя, конечно же, семантикой ‘мало’ могут наделяться в ПЕ и другие количественные компоненты:

Двое пашут, а семеро руками машут.

3. Бинарные противопоставления – наиболее частый прием актуализации семантической оппозиции ‘много - мало’. Как носители семантики ‘много’ – по отношению к одному – выступают практически все компоненты, начиная с *двух*: *два, три, семь, десять, сто*. Наиболее регулярна комбинация компонентов *один – два*.

Вариативные замены в рамках ПЕ подтверждают, что конкретное количество, противостоящее *одному* как малому, оказывается неважным; ср.: *Одним маxом сто душ (семерых) побивахом; Семи / двум смертям не бывать, а одной не миновать; Один дурак умных пятерых (семерых) перессорит*. Допустима и подстановка иных компонентов в ПЕ: *В одну петелку в сех (двух) пуговок не устегаешь*.

Отдельные количественные компоненты и вне биномов намагничены семантикой ‘много’. Это хорошо видно на примере пословиц с компонентом *семь* с обобщенно-множественной символикой и значением ‘много’: *Тащат в семеры гости, а все на правеж; К милому и семь вёрст не околица*.

5. Ассоциативные связи между отдельными членами числового ряда проявляются в том, что семантика числа *один* незримо присутствует во многих ПЕ, хотя и не имеет лексического выражения; ср.: *Год торгуй, два воруй, а три в яме сиди*. В ПЕ *Кто смел, тот два съел, да и подавился* акцент делается на том, что «съел более одного», т.е. ‘много’, – допустима и замена *два/три/пять/семь*, не нарушающая ритмического рисунка паремии.

Таким образом, проделанный анализ приоткрывает механизм формирования и осмысления ПЕ, использующих количественные представления. Семантика ‘много’ реализуется в ПЕ и иными, не рассмотренными нами здесь компонентами *двести, много, множество, все, дюжина*, а также словами *артель, стадо, ватага, пасека, рой*: *Один горюет, а артель воюет; Одна паршивая овца все стадо портит; За ватагу нищих одного богача не выменяешь; Один улей – улей, а пять – пасека; Одна пчела лучше, чем рой мух*.

Литература

- Воронина Т.М. 2014, Аксиологическая составляющая пространственных концептов: лексикографический аспект // *Проблемы истории, филологии, культуры*, Москва-Магнитогорск-Новосибирск. – № 4(46). С. 12–14.
- Гизатуллина Л.Р. 2004, *Нумерологические фразеологические единицы в английском и татарском языках* : Дис. ... канд. филол. наук, Уфа.
- Иванова Е.В. 2002, *Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц)*, Санкт-Петербург: Филол. фак-т СПбГУ.
- Ковшова М.Л. 1999, Словарь лингвокультурологических терминов: идея, принципы, схема, опытный образец // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей* / Редкол. М.Л. Ковшова, В.В. Красных, А.И. Изотов, И.В. Зыкова, Москва. С. 48–57.
- Красных А.А. 2003, Русское культурное пространство: концепт «сторона» // *Русское слово в мировой культуре. Мат-лы X Конгресса МАПРЯЛ*. СПб, 30 июня – 5 июля 2003 г. Пленарные заседания: сб. докл. В 2-х тт. Т. 1, Санкт-Петербург. С. 256–264.
- Селиверстова Е.И. 2010, *Русская пословица в паремиологическом пространстве: стабильность и вариативность (лингвистический аспект)*: Автореф. дис. ... докт. филол. наук, Санкт-Петербург.
- Семененко Н.Н. 2011, *Русские паремии: функции, семантика, pragматика* : Монография, Старый Оскол.
- Телия В.Н. 1981, *Типы языковых значений. Связное значение слова в языке* / В. Н. Телия; отв. ред. А. В. Уфимцева, Москва.
- Телия В.Н. 2006, Предисловие / В. Н. Телия // *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий* / Отв. ред. В.Н. Телия. 2-е изд., стер., Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА. С. 6–14.

Svetlana Shulezhkova

(Magnitogorsk, Rosja)

shulezkova@gmail.com

Устойчивые словесные комплексы с компонентами-числительными в древнейших славянских текстах и их «следы» в публицистическом арсенале современных общественных движений*

Ключевые слова: евангелие, сакральный, старославянский, фразеология, числительное

В рукописных памятниках Средневековья, написанных на общем литературном языке славян, обращает на себя внимание группа устойчивых словесных комплексов (УСК), в состав которых входят имена числительные, называющие числа, или однокоренные с наименованиями данных чисел слова. Естественно, компонентами УСК становились не случайные числительные (как количественные, так и порядковые), а по преимуществу наименования тех чисел, за которыми вне сверхсловных языковых единиц уже были закреплены «магические» или сакральные свойства. Так, например, в Остромировом евангелии 1056–1057 гг. таких УСК насчитывается более 30-ти (единъ отъ сжботъ, святъи пръвомъченикъ, пръвага сжбота, Изъми пръвѣ бръвъно из очесе твоѧго• и тъгда оузъриши изати сжчьцъ из очесе брата твоѧго, дъва на десѧте, въторага стража, третия стража, Прѣже даже коуръ не въспоѣть тришьдоу•

---

*Работа выполнена при поддержке Гранта РГНФ. «Публицистический арсенал общественных движений в России и Германии. Вербальные средства преодоления ксенофобии и достижения толерантности» (20015, №15-24-06001а(м)).

отъврьжеши сѧ мене, великыи четврътьсь, четврътага стража, недѣла пѧтикостия, пѧтьсь иоудеискъ, недѣла пѧтьдесѧтнага и др. [Острев 1843/2007]). Не меньше подобных УСК обнаружено и в Ватиканском евангелии X в., которое тоже представляет собой апракос, хотя от исходного текста оно сохранило лишь две трети содержания (пръвага заповѣдь, въторага заповѣдь, Никыи рабъ не можетъ дѣлъма господинома работати, оба на на десѧте, Прѣжде даже коуръ не възгласить• три краты отъврьжеши сѧ мене, отъ четырь вѣтръ събрати кого, пааскева пѧтница, десѧтинѫ даати, три десѧти съръбрьникъ и др. [Ватев 1996]).

Встреченные в древнейших славянских текстах УСК служат доказательством того, что числительные «суть свидетельства дискретности, членности воспринимаемого мира, поэтому их семантика соотносительна с оценкой его структурных или качественных черт» [Жолобов 2001: 101]. Предметные же значения числительных «всегда опосредованы и не связаны с их морфологическим характером, который может быть различным, а обусловлены их функциональной нацеленностью на предметный мир, как в хозяйственно-бытовой, и так и в отвлечённо-мыслительной сферах деятельности» [Там же]

Функционируя в качестве символических языковых единиц в текстах Нового Завета, числительные либо приобретали новое сакральное содержание, формировавшееся под влиянием Ветхого Завета, либо развивали те магические значения, которые сложились у них в эпоху господства языческих верований. Числительные, называющие, по терминологии А.И. Садова, *знаменательные* числа, зачастую становились полисемантами. И именно многозначность вкупе с символическим ореолом послужила базой для формирования развитых словообразовательных гнёзд у этих языковых единиц и обеспечила им широкие фразообразовательные возможности. Так, в Старобългарском речнике» описано более 20 слов, образованных от числительного *трыє*: *трєицеѩ* (трижды'), *третъи* (третий'), *третъицеѩ* (трижды'), *третъици* ('третий раз'), *тридъсѧть* (тридцать'), *тридъневънъ* (трёхдневный'), *триименьнъ* (названный тремя

именами’), триодъ (канон из трёх песен в православном богослужении’), тришьди (трижды’), тричастинъ (состоящий из трёх частей’), троинѣ (трёхкратно’), троичнъ (‘трайственный’) и др. [СтСл 1994: 958-962].

Древнейшие тексты евангелий апракосного типа, дошедшие до нас в списках X или XI вв., свидетельствуют о том, что в состав УСК обычно входили числительные, обозначавшие числа 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 12, 30, 50 или производные от этих числительных слова. Попадая в УСК, названия чисел чаще всего привносили в семантическую структуру рождающейся сверхсловной языковой единицы символические, освящённые христианской культурной традицией семьи.

С течением времени некоторые УСК с компонентами-числительными стали внедряться в публицистический арсенал общественных движений христианизированных народов, в том числе и славянских. Ограничения в объёме публикуемой работы не позволяют нам коснуться всех граней поднятой проблемы, а потому обратим внимание лишь на некоторые факты.

Исследователи, говоря о магических значениях чисел, как правило, единодушны, оценивая число 3. А.И. Садов, автор работы «Знаменательные числа», опубликованной в журнале «Христианское чтение» в 1909 г., писал: «Широкое и священное значение числа 3 бросалось въ глаза уже древнимъ. По Аристотелю, напримѣръ, *три* есть всё и *трижды* есть то же, что во всехъ отношенияхъ’. Всё, как говорили и пифагорейцы, ограничивается или опредѣляется *тремя*; потому что конецъ, середина и начало заключаются въ себѣ число всего, а в нёмъ содержится число *три*. Посему это число, взятое отъ природы, какъ ея законъ, примѣняется и при священныхъ обрядахъ богопочитанія» [Садов 1909: 1316]. Христианство унаследовало почитание числа 3, которое символизирует в этой религиозной системе всё духовное [Гуревич 1984: 140].

Три стало числом высшего существа новой религии, что нашло отражение в блоке УСК называющих христианского бога с опорой «на христианский догмат о трёх лицах божества – Бог Отец,

Бог Сын и Дух Святой [СБР 2009: 961]: (свѧтага троица, прѣсвѧтага троица, прѣчистага троица, нераздѣлимага троица, коупъносѧщага троица, животворѧщага троица, ипостасьнаага троица, вседръжѧщага троица и др.). Впервые слово **Т҃҃иЛѰ** ('Троица') в христианской литературе встречается после 180 г. в творении епископа антиохийского Феофила (во II книге к Автолику) [Дьяченко, т. 2 1998: 734]. Как сообщает Библейская энциклопедия, «Само слово “Троица” в Священном Писании собственно не встречается, но учение о Святой Троице такъ ясно и открыто предложено въ немъ, что составляеть основную и существенную, отличительную черту Христіанской вѣры [БЭ 1891: 706]. УСК с компонентом троицы используются в богослужебных и оригинальных произведениях X–XI вв.: в житиях, требниках, проповедях, богословских сочинениях. Особенно информативны в этом отношении Супрасльская рукопись – сборник XI в., содержащий 24 жития и 24 гомилии, а также Синайский евхологий – написанная в XI в. книга молитв и специальных церковных служб на разные случаи жизни: с(вѧ)тъи еп(иско)пъ діял полил свѧштенникъ водоникъ тѣло• сътворивъ призъваныкъ с(вѧ)тъя троица• и абыкъ въскръсе мрътвъцъ Супр 537: 7; тѣмъже іже бес покааникъ оумъреть• то авѣкъ то есть• ꙗко нѣсть кръстъїнъ• понеже не вѣроуетъ въскрѣшеню• ни въ с(вѧ)тъя троица Син евх 66b: 18; кръщаемъ сѧ въ с(вѧ)тъя троица• въ имѧ о(ть)ца и с(ы)на і с(вѧ)тааго д(оу)ха Син евх 67b: 8; еже сѧ прѣс(вѧ)таа троица речеть• о(ть)цъ и с(ы)нъ і с(вѧ)тъи доухъ• три състави въ единомъ б(о)жьствѣ Син евх 67a: 12; вѣроуикъ азъ въ от(ь)ца и съна и с(вѧ)тааго д(оу)ха• въ прѣчистъя троица съпасающиши миръ Супр 262: 4; тако же творааше въса лѣта жития своего діял заповѣдал и съвѣдѣтельствоуа о въсѣхъ• исповѣдати и славити• нераздѣлимыкъ и коупъносѧщыкъ троица Супр 207: 26–27; тебѣ славж и благодареникъ въздакемъ• коупъно съ отьцемъ и съ свѧтъимъ доухомъ• животворѧштии• и вседръжѧштий троици Супр 342: 27; сего ради оубо праздноуимъ діял вѣроуикште въ о(ть)ца и с(ы)на и с(вѧ)тааго д(оу)ха• въ троица единокъстъвникъ и несътворенъкъ Супр 486: 8 и др.

Трёхкратное повторение ритуальных действий у последователей Христа превратилось в традицию. *Трижды* крестятся они, подходя к храму; *трижды* целуются православные христиане, поздравляя друг друга с Рождеством Христовым. Обращения христиан к Господу Богу, клятвы, молитвы, песнопения, священнодействия, таинства непременно включают обороты, повторяющиеся трижды. Христос в Евангелии говорит, что он может разрушить церковь и за *три* дня её восстановить; в *третьям* часу дня иудеи обвинили Сына Божьего и решили лишить его жизни; в *третьям* часу на апостолов сошёл Дух Святой; крест, на котором распяли Спасителя, был *трисоставным*; православные христиане осеняют себя *трёхперстным* знамением; христианское богословие признаёт *трёх* святителей вселенских – Святого Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста. Этот перечень можно было бы продолжать бесконечно.

Большинство стран, на территории которых когда-то распространялось христианство, позиционируют сегодня себя как светские государства. 70 лет откровенно атеистической была внутригосударственная политика в СССР. Однако публицистика и у нас, и за рубежом не могла и не может не опираться на богатейший опыт культуры, сердцевиной которого несколько столетий было христианство. Лидеры общественных движений вольно или невольно обращаются к христианским идеям, используют проверенные временем модели, которые выкристаллизовывались богословами, проповедниками христианства, рядовыми священниками. В лозунгах, призывах советской эпохи и современной России, в целом – в нашем отечественном публицистическом арсенале то и дело обнаруживаются следы христианских УСК, а структура оборотов из этой сферы нередко напоминает заклинания и пророчества из евангельских текстов. Это касается и оборотов с компонентами-числительными. Так, УСК *тридцать сребреников* в значении ‘цена предательства’, восходящий к евангельской легенде, широко используется в текстах, посвящённых социальному и политическим проблемам: *Старый фермер, пропахший навозом, может стать источником особой важности, и за 30*

сребреников продаст вам всё, что желаете. В. Суворов. Аквариум; *Кстати, о тридцати сребренниках, которые получил Иуда за своё предательство: в сталинские времена стукачам, на основании доносов которых сажали людей, платили 30 рублей в месяц.* М. Черных. Заметка в рубрике «Дорогами Иуды». КП, 18.04.98.

В публицистическом арсенале можно найти немало языковых средств, при образовании которых была использована символика числа 3. Достаточно вспомнить знаменитые выражения *третий мир* ('развивающиеся страны Африки и Азии, отстающие от индустриальных держав'), *третий элемент* ('неодобр. об интеллигентах, находящихся на государственной службе'), *третий рейх* ('гитлеровская Германия'), *три кита* ('о трёх главных принципах, трёх основных законах, трёх важнейших составных частях чего-л.') [БСКСиВ, т. 2 2009: 454–456]. Изречение коммунистов *три источника, три составные части (марксизма)*, повторяющее название статьи В.И. Ленина 1913 г., активно эксплуатируется в средствах массовой информации либо в целях дискредитации коммунистической идеологии, либо как формула, предваряющая разговор об источниках и главных положениях какого-либо учения, основах чего-либо [Дядечко 2008: 688]: *Кто сейчас навскидку вспомнит, каковы три источника, три составные части марксизма? Вспомнили? А, ведь, раньше знали наизусть. Сейчас, когда приближается 190-летие Маркса, имеет смысл вспомнить основные постулаты марксизма и то, как марксизм был использован на практике <...> Верные ленинисты-сталинисты построили диктатуру пролетариата так, как её себе представляли. Дальше всё остановилось, потому что теория отказалась работать. Производительность труда выросла, а коммунизм не наступил и даже не просматривался. Возникла тутиковая ситуация. А. Фирсов Три источника, три составные части марксизма (www.demostacy.ru, 04.05.2008); Именно гармоничное соединение сразу всех трёх методов и всех трёх источников придаёт стихам одновременно и жизненную узнаваемость, и историческую достоверность, и человеческую искренность <...> в настоящей поэзии умещается ВСЁ. Как сказал когда-то, много лет тому назад, Николай*

Гумилёв: “Есть Бог, есть мир – они живут вовек, / А жизнь людей мгновенна и убога. / Но всё в себя вмещает человек, / Который любит мир и верит в Бога”. И чем это не эпиграф к мысли о единстве *трёх источников* и *трёх составных частей поэзии* как необходимом условии гармонии?.. Н. Переяслов. Три источника, три составные части поэзии (www.stichi.ru, 07.03.2007).

Российский флаг мы на французский манер называем *триколором*; кумирами советской молодёжи были долгое время *три танкиста*, *три весёлых друга* – экипаж машины боевой из кинофильма «Трактористы» (1939); символом фронтового быта стала *землянка в три наката* – фрагмент песни В.Е. Баснера на стихи М.Л. Матусовского «На безымянной высоте» из кинофильма «Тишина» (1964).

Свообразное влияние оказало число 3 на структуру лозунгов и девизов христианизированных народов. Лидеры общественных движений ставят перед собой задачу «внушить адресатам – гражданам сообщества – необходимость “политически правильных” действий и/или оценок» [Демьянков 2002: 36]. Достичь ожидаемого результата можно в том случае, если удастся «затронуть нужную струну» в сознании масс; «высказывания политика должны укладываться во “вселенную” мнений и оценок (то есть, во всё множество внутренних миров) его адресатов, “потребителей” политического дискурса» [Там же]. Не случайно так популярны лозунги и девизы с «трёчастной» структурой. Ср., напр., главный лозунг французской буржуазной революции 1789 г. *Свобода, равенство, братство*, ставший девизом, который провозглашает и сегодня фундаментальные принципы демократического устройства общества [БСКСиВ, т. 2 2009: 324–325]. Такой же синтаксической конструкцией обладает формула *Православие, самодержавие, народность*, предложенная будущим министром просвещения России С.С. Уваровым в 1832 г. в качестве «якоря спасении от революционных идей» и «вернейшего залога силы и величия нашего отечества». Она до сих пор остаётся классическим «лозунгом охранительных, консервативных, “государственныхнических” сил, который периодически актуализируется в политической жизни

России» [Там же: 240–241]. Структура девиза – три однородных существительных, называющих высшие достоинства воина-патриота, – удачно использована в публицистическом арсенале Российских воздушно-десантных войсках: *Мужество, отвага, честь!; Натиск, отвага, победа!; Концентрированная воля, сильный характер, умение идти на риск!*

Не менее интересно складывались судьбы числительного **кединъ**, обозначавшего в общелитературном языке славян число 1. О символической значимости этого числа обычно пишут только вскользь. Между тем, УСК с компонентами из словообразовательного гнезда числительного **кединъ** оказались чрезвычайно востребованными в публицистическом стиле. Автор монографии «Символика чисел в литературе Древней Руси (XI–XVI века)», говоря о разработке греками нумерологии как мистико-философском учении, отметил, что наиболее священными у них почитались 1 и 10 – «как символы совершенства» [Кириллин 2000: 17]. Символика совершенства числа 1 пришлась очень кстати при переходе от языческого многобожия к христианству, которое унаследовало в числе прочих и первую ветхозаветную заповедь: «**Я, Господь, Бог твой**, Который вывел тебя из земли Египетской, из дома рабства; **да не будет у тебя других богов** перед лицем Моим. Не делай себе кумира и никакого изображения того, что на небе вверху и что на земле внизу, и что в водах ниже земли, не поклоняйся им и не служи им; ибо **Я Господь, Бог твой**, Бог ревнитель, за вину отцов наказывающий детей до третьего и четвёртого рода ненавидящих Меня, и творящий милость до тысячи родов любящим Меня и соблюдающим заповеди Мои».

У слова **кединъ** составители «Старославянского языка (по рукописям X–XI веков)» отмечают 5 значений: 1. *числит. колич.* ‘один’; 2. ‘отдельный’; 3. ‘единственный’; 4. ‘один (без других), сам’; 5. ‘какой-то, кто-то, некто, некоторый’ – и приводят 11 УСК, в состав которых входит этот компонент (**кединъи** на деслѣ, **кедина сѫботь**, въ **кедино**, **кединѣмъ** гласомъ, **кединою** доушенъ, **кединѣмъ** оумомъ, **кединъ** по **кединому**, **кединъ** къядо, **кедина** власть, тъ **кединъ**, ни **кединъ** (же) [СтСл 1994: 799–800]. Более развёрнутое описание семантики этого

слова дано в двухтомном «Старобългарском речнике», где нашёл отражение лексический состав памятников X–XI вв., созданных на болгарской земле. Его авторы подробно, с множеством подтверждающих примеров, охарактеризовали слово *единъ* как количественное числительное с тремя его лексико-семантическими вариантами (ЛСВ), как местоимение с двумя ЛСВ и как прилагательное, которое реализует в старославянских текстах три своих значения. По данным «Старобългарского речника» лексема *единъ* приняла участие в формировании 13 УСК: из *единѣхъ* оусть, *единѣми* оусты ('единогласно, единодушно'); подъ *единѣмъ* кровомъ быти и на *единой гади* ('жить вместе, под одной крышей, и есть из одного котла'); съвршени въ *едино* ('в полном единстве'); съвршенык *едино* ('полное единение'); съ *единѣмъ* окомъ ('одноглазый, с одним глазом'); *едини* власть ('монотеизм, вера в единого христианского бога'); *единоих* доушенъ ('единодушно, в полном согласии'); *единъ* обрѣсти сѧ ('остаться в одиночестве'); *единъ* [отъ] сѫботъ ('первый день недели, воскресенье'); *единъ* по *единому* ('один за другим'); *единѣмъ* гласомъ ('согласно, в один голос'); *единѣмъ* оумомъ ('единодушно') [СБР, т. 2 2009: 1260–1264].

Тексты евангелий апракосного типа, дошедшие до нас в списках X или XI вв., подтвердили наше предположение о том, что в канонических религиозных книгах славян Средневековья числительные или производные от этих числительных слова чаще всего привносили в семантическую структуру рождающейся сверхсловной языковой единицы символические, освящённые христианской культурной традицией семы. Об этом свидетельствуют УСК, обнаруженные в Ватиканском и в Остромировом евангелиях: быти *едино* ('действовать вместе, сообща'); Бѫдета оба въ плѣть *единж* ('наказ мужчине и женщине, вступающим в брак составить одно целое, нераздельное; создать нерушимую семью, в которой должно произойти слияние двух личностей') [ФССЯ 2010: 364–365]'; Въси *едино сѫть* ('Все вместе'); Да бѫджтъ *едино* ('Пусть все объединятся и забудут о распрях!' – заклинание Иисуса Христа, в котором он просит Бога Отца помочь преодолеть разногласия среди своих последователей); Не

о хлѣбѣ ѧдиномъ живь бѫдеть чловѣкъ ('О наличии у человека, помимо материальных, духовных потребностей') [ФССЯ 2010: 255–256]; ни ѧдиныи вины не обрѣтати ('признавать кого-л. непричастным к совершению какого бы то ни было преступления'); ни ѧдиныи пользы обрѣсти ('не получить никакой выгоды от чего-то'); Понеже сътвористе ѧдиному отъ сихъ малыхъ братъ моихъ• и мънѣ сътвористе ('Если вы причините вред кому-нибудь из слабых, беззащитных, это значит, что вы и мне причинили вред'); събрати въ ѧдино ('объединить, собрать вместе'); сънъ иночадыи ('единственный (о ребёнке мужского пола у родителей); единородный') [Там же: 366–367]; ѧдинъ на десѧте ('ближайшие ученики Христа, апостолы в тот период, когда от них отделился предавший Мессию Иуда Искариот, до причисления к ним Матфия'); ѧдинъ отъ малыхъ сихъ (1) невинное дитя, ребёнок; 2) верующий в Христа, стоящий на одной ступени с младенцами по чистоте, наивности, незлобивости; беззащитный человек. занимающий низкое положение в обществе') [Там же: 366–366]; ѧдиныи истинныи богъ ('одно из многочисленных именований всемогущего Бога иудеев и христиан, творца всего земного'); Оуне ѧсть• да ѧдинъ чловѣкъ оумъреть за люди• а не не въсь ѧзыкъ погынетъ ('Лучше пусть один человек погибнет за людей, чем погибнет весь народ') и др.

Из 45 единиц словообразовательного гнезда, возглавляемого числительным *единъ*, в русском каноническом переводе Священного Писания, 13 символизируют совершенство и единственность Бога; в семантической структуре 20-ти слов доминируют семы 'согласие', 'единодушие'; у 10 лексем ведущими являются семы 'вместе, сообща, объединившись' и 'неразлучно' [Симфонія, т. 1 1900: 375–376]. Именно семы 'согласие', 'единодушие', 'вместе, сообща, объединившись' стремятся реализовать в лозунгах и призывах лидеры общественных движений России, в которой одной из самых важных аксиологических категорий испокон веков считалась общинность, «мы-сознание». Не случайно крупнейшая политическая партия России получила название «Единая Россия», и три её наиболее удачных лозунга содержат компоненты с корнем *един-*: *Единство, духовность, патриотизм!*;

В единстве наша сила; Когда мы едины, мы непобедимы! 6 ноября 2012 г. в интернет-новостях был опубликован очерк, озаглавленный одним из лозунгов «Единой России»: ***В единстве наша сила.*** Немало пережила Россия, прежде чем эти слова стали основополагающими в её истории <...> самым страшным испытанием для России стало гитлеровское нашествие <...> Глубоко символично, что обнародованый руководством нашей страны призыв на борьбу с гитлеровскими захватчиками начинался словами «Братья и сестры!» и был адресован всем соотечественникам, независимо от их национального происхождения, вероисповедания и политических взглядов. Это был призыв к общенациональной солидарности, это было обретение понимания её значения как одной из базисных ценностей, без которых общество обречено на распад и уничтожение. Голос России, 06.11.2012 [<http://nextrus.ru/election-news/868-v-yedinstve-nasha-sila.html>].

Евангельские УСК с компонентами-числительными, таким образом, оказали ощутимое, пусть и не прямое, а опосредованное влияние на формирование публицистического арсенала современных общественных движений, так как они после принятия христианства органично вписались в культуру славянских народов. Отмеченные же «особым смыслом, знаменательные, символические числа являются существенным, порою важнейшим элементом чуть ли не любой духовной культуры...» [Кириллин 2000: 14].

Литература

- Архимандрит Никифоров 1990, *Библейская энциклопедия.* Свято-Троице-Сергиева Лавра.
- Библия 1983: Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета.* Москва.
- БСКСиВ 2008–2009:* Берков В.П., Мокиенко В.М., Шулежкова С.Г. 2008–2009, *Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка: в 2 т.* Магнитогорск, Greifswald.
- Ватев 1996:* Т. Кръстанов, А.-М. Тотоманова, И. Добрев, 1996,

- Ватиканско евангелие. Старобългарски апракос от X в. в палимпсестен кодекс Vat. Gr. 2502.* София.
- Демьянков В.З. 2002, *Политический дискурс как предмет политологической филологии* // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. № 3. Москва. С. 32–43.
- Жолобов О.Ф. 2001, *Древнеславянские числительные как часть речи* // Вопросы языкоznания. 2001. №2. – С. 94–109.
- Гуревич А.Я. 1984, *Категории средневековой культуры*. Москва.
- Дьяченко Г. 1998, *Полный церковнославянский словарь: в 2 т.* Москва.
- Дядечко Л.П. 2008, Крылатые слова нашего времени: толковый словарь: более 1000 единц. Москва.
- Кириллин В.М. 2000, *Символика чисел в литературе Древней Руси (XI–XIV века)*. Санкт-Петербург.
- Острев 1843/2007:* Востоков А.Х. 1843, *Остромирово евангелие 1056–1057 года по изданию А.Х. Востокова*. Москва.
- Садов А.И. 1909, *Знаменательные числа* // Христианское чтение. №10. С. 1312–1331; №11. С. 1443–1458; №12. С. 1581–1594.
- СБР 1999–2009: *Старобългарски речник* / Ин-т за български език. Българска Академия на науките; отг. ред. Д. Иванова-Мирчева: в 2 т. София.
- Симфонія 1900: Симфонія на Ветхій и Новый Завітъ: в 2-х ч.* Санкт-Петербург.
- СтСл 1994:* Цейтлин Р.М., Вечерка Р., Благова Э. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков): ок. 10000 слов*. Москва.
- ФССЯ 2011: *Фразеологический словарь старославянского языка: свыше 500 ед.* / под ред. С.Г. Шулежковой. Москва.

Summary

Fixed verbal phrases with numerals in Old Slavic texts and their «traces» in publicistic style usage by modern public movements

Key words: Gospel, sacred, Old Slavic, phraseology, numeral

Old Slavic texts with Gospels being most famous and outstanding reflect Christian world view where symbolic numbers play a very important role. These numerals are used in religious cults such as sermons, festive and daily public services. Having been a part of fixed verbal phrases of common literary language of Slavic people numerals and their derivatives are used to form a semantic structure of more-than-one-word language units and add sacred meaning to such phrases. Some Gospel fixed phrases of the mentioned type are applied in the publicistic style of modern public movements.

Rafał Sidorowicz
(Szczecin, Polska)

Uwagi o języku w eksperckich blogach ekonomicznych

Słowa-klucze: język w Internecie, blog, ekonomia

Idea blogowania o ekonomii narodziła się w Stanach Zjednoczonych, ponieważ ze strony młodego pokolenia inwestorów było tak silne zapotrzebowanie na informacje dotyczące finansów i gospodarki, że w sposób naturalny Internet zaczął wypełniać tę lukę. Naturalna była także intensyfikacja przepływu takich informacji, które w rozwinietym społeczeństwie stają się dla ekonomii „zasobem strategicznym”¹. Blogi ekonomiczne tworzyli ci, którzy w jakiś sposób z ekonominą byli związani zawodowo – analitycy, menadżerowie oraz dziennikarze, którzy o ekonomii pisali wcześniej na łamach tradycyjnych dzienników. Przyszli blogerzy byli więc ludźmi, którym nieobce było publikowanie w mediach. Jednak w czasach szybkich zmian gospodarczych i medialnego natłoku informacji Internet stał się dla nich narzędziem, które było pozabawione podstawowej wady mediów tradycyjnych – nie było w nim cyklu wydawniczego, żadnych ograniczeń czasowych i objętościowych, a ponad wszystko zaletą była możliwość informowania nieskrepowanego, zindywidualizowanego. Sądy i opinie o zjawiskach ekonomicznych nie podlegały tu cenzurze, wręcz przeciwnie – te nawet najbardziej kontrowersyjne były rozpowszechniane, a sieć stała się platformą dyskusji o ekonomii.

Dobrą ilustracją takiego przejścia od mediów tradycyjnych do elektronicznych jest działalność medialna znanego ekonomisty, noblisty Paula Krugmana. Od roku 1999 prowadził na łamach New York Timesa kolumnę poświęconą ekonomii. Krugman odnosił się krytycznie do

---

¹ Zob. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2005, s. 290.

ekonomicznych posunięć rządu George'a Busha, więc później, gdy zaczął niszać się kryzys, jego rubryka stała się tak popularna, że postanowił prowadzić własny blog, w którym mógł wypowiadać się bez ograniczeń i odgórnych ingerencji redakcji². Dziś uznawany jest za jednego z najbardziej wpływowych ekonomicznych blogerów.

Ekspansja blogów o ekonomii nastąpiła w czasie recesji w latach 2008–2009, ponieważ zawirowania gospodarcze w sposób naturalny generowały potrzebę refleksji na tematy ekonomiczne. W Europie rozwój ekonomicznej blogosfery związany był z kryzysem zadłużeniowym w strefie euro. Powstawały całe portale blogowe, w których na bieżąco opisywano sytuację gospodarczą. Jedną z najbardziej znanych była strona EuroIntelligence³ założona przez dziennikarza Wolfganga Munchaua, na której publikowano analizy zjawisk ekonomicznych w strefie euro. Strona miała charakter często aktualizowanego blogu, umożliwiała komentowanie wpisów i szybko stała się przestrzenią dla dyskusji o ekonomii w Europie.

Dziś zachodnia blogosfera ekonomiczna to tysiące blogów o różnorodnej zawartości i zróżnicowanym poziomie merytorycznym. Blogi o ekonomii pełnią też różne funkcje. Są takie, których zadaniem jest informowanie, publikowanie tez, sądów, opinii oraz polemika - przykładem może być niezwykle popularny blog Brada DeLonga⁴, profesora Berkeley, w którym autor przeprowadza dowody ekonomiczne, popierając je konkretnymi danymi i wyliczeniami. Swoje miejsce znalazły także strony, które ekonomii uczą i popularyzują wiedzę o niej. Poczytnym blogiem tego rodzaju jest strona Grega Mankiwa⁵, profesora Harvardu, stworzona początkowo dla studentów tej uczelni. Dziś dla wielu uczących się ekonomii jest lekturą obowiązkową. Międzynarodowy sukces odniósł blog prowadzony przez ekonoma Stevena Levitta i dziennikarza Stephena Dubnera⁶. To strona poświęcona paradoksom i ciekawostkom ekonomicznym, dodatkowo pisana przystępnie i z humorem. Autorzy ukuli

² Zob. krugmanonline.com oraz krugman.blogs.nytime.com (dostęp: 10.03.2016).

³ www.eurointelligence.com (dostęp: 15.03.2016).

⁴ delong.typepad.com (dostęp: 15.03.2016).

⁵ gregmankiw.blogspot.com (dostęp: 15.03.2016).

⁶ freakonomics.com (dostęp: 15.03.2016).

termin „freakonomia” na określenie zaskakującego zastosowania metod ekonomicznych do opisu zjawisk społecznych i gospodarczych, a ich książka stała się bestsellerem⁷.

W Polsce blogosfera ekonomiczna rozwija się od kilku lat i nie jest jeszcze znaczącym narzędziem medialnym. Dzieje się tak dlatego, że internet wciąż jest postrzegany jako medium ulotne, nie mające znamion oficjalności i niebędące źródłem rzetelnej wiedzy. Próbują to zmienić nieliczni polscy ekonomiści oraz ludzie zainteresowani ekonominą, którzy prowadzą własne blogi. Część tych blogów ma charakter głównie informacyjny i zawiera wpisy, które są komentarzem czy ujawnieniem stanowiska autora. Takim blogiem (przynajmniej do pewnego czasu) była strona Ryszarda Petru⁸. Autor nigdzie na stronie nie podaje motywacji prowadzenia blogu, ale charakter jego wpisów świadczy o tym, że blog ten ma za zadanie zaznajomienie czytelników z opiniami autora odnoszącymi się do bieżących spraw ekonomicznych w Polsce i na świecie. Blog prowadzony był od listopada 2006 roku i język wpisów (aż do roku 2015) świadczył o tym, że autor wypowiadał się na nim jako ekonomista (był głównym ekonomistą w kilku bankach a później przewodniczącym Towarzystwa Ekonomistów Polskich). We wpisach z tego okresu autor posługuje się zazwyczaj polszczyzną ogólną i urzędową, używa terminologii naukowej i przedstawia konkretne dane:

To, co się działo na Węgrzech od początku tej dekady, to stale zwiększenie **deficytu** i rozbudowa państwa socjalnego. Dlatego też tam deficyt budżetowy wyniesie prawie 10% PKB, deficyt na **rachunku obrotów bieżących** jest rekordowo wysoki (7% PKB), wysokie **są stopy procentowe** (7.75%). W Polsce prawdziwy deficyt to ok. 5% PKB (liczony poprawnie), niska **inflacja**, niskie stopy (4%), niski deficyt na rachunku obrotów bieżących (2% PKB).

---

⁷ Szerzej o historii blogosfery ekonomicznej pisze R. Woś w artykule *Blogosfera – tutaj trwa prawdziwa dyskusja o gospodarce*. Dziennik Gazeta Prawna nr 92 (2978) 2011 r. Z tegoż artykułu zaczerpnąłem niektóre informacje do powyższego krótkiego przeglądu zachodnich blogów.

⁸ ryszardpetru.blog.pl (dostęp: 20.03.2016).

Już w pierwszym wpisie na pojawia się więc słownictwo z zakresu ekonomii, jednak tylko takie, które funkcjonuje w obiegu medialnym i jest zrozumiałe dla czytelnika mającego wiedzę ogólną, niekoniecznie specjalistyczną: *deficyt*, *obroty*, *stopy procentowe*, *inflacja* itd. W późniejszych wpisach pojawiają się też terminy ekonomiczne mniej znane odbiorcy powszechnemu, np. *kanał makroekonomiczny* ('droga oddziaływania na procesy ekonomiczne'), *aprecjacja kursów* ('wzrost wartości') *sekurytyzacja* ('technika refinansowania banku'), *wolumen obrotów* ('liczba papierów wartościowych, które zmieniły właściciela'), *delewarowanie* (redukcja zadłużenia), nawet angielskie, np. *credit default swap* ('instrument zabezpieczenia spłaty zadłużenia'). Autor zakłada, że te sformułowania są znane czytelnikom blogu i zazwyczaj nie wyjaśnia używanych przez siebie terminów⁹. Sprawia to, że część postów może być zrozumiała wyłącznie przez wyrobionych czytelników, mających wiedzę ekonomiczną. Zdarza się jednak, że w tekście zostaje wykorzystany związek frazeologiczny, są też metaforyczne sformułowania tworzone doraźnie. Służą do zilustrowania ekonomicznych procesów i zdarzeń:

- Jest czynnikiem, który wielu przedsiębiorcom **spędza sen z powiek**. W przeszłym roku przedsiębiorcy słowaccy ten problem **będą mieli w znacznym stopniu z głowy**.
- A historia gospodarcza USA pokazuje, że co jakiś czas pojawiają się innowacje, **o których nie śniło się** regulatorom.
- Zbyt mocno **siedzi w głowach** bankierów przykład angielskiego banku Northen Rock.
- Gospodarka to **układ naczyń połączonych**. Trzeba też pamiętać, że Polska nie jest **samotną wyspą**.
- **Drugą nogą** polityki gospodarczej jest polityka fiskalna.
- Banki centralne powinny skupiać się na swych głównych zadaniach [...], a nie zajmować się analizą **bąblą spekulacyjnych** w różnych klasach aktywów, a tym bardziej ich przebijaniem.

---

⁹ W archiwalnych wpisach Petru znalazłem jedno zdanie, w którym autor zawiera jednocześnie wyjaśnienie terminu: „Choć wysokość dłużu nie jest tak wysoka jak w większości krajów południowej Europy, to jego zapadalności (czyli terminy spłat) są bardzo krótkie”.

- Zarówno banki, jak i koncerny samochodowe **wcisnęły hamulec** w Polsce znacznie silniej, niż wymagały tego warunki.
- Czyli najbliższe trzy lata to **balansowanie na linie**, przy założeniu, że sytuacja gospodarcza na świecie będzie się powoli poprawiać.
- Węgrzy mają się z czego odbić, [...] **od dna można się odbić...** pod warunkiem że nie jest muliste.

Ich obecność w tekście wynika także z tego, że pozwalają autorowi wypowiadać się zwieźle, nie musi on bowiem dokonywać szczegółowych opisów sytuacji, do których się odnosi, a może skupić się na przekazaniu właściwej informacji. Nie pełnią więc funkcji estetyzującej, dynamizującej tekst czy ubarwiającej przekaz (lub pełnią ją w niewielkim stopniu), dominanta funkcji informacyjnej zbliża tego rodzaju blog do *gatunków prasowych*¹⁰. W wielu wpisach na blogu Ryszarda Petru zarysowuje się dość wyraźna, trójdzielna konstrukcja linearnej, obejmującej przeszłość, teraźniejszość i przyszłość zjawisk, którym wpisy są poświęcone:

Rok 2007 **był** kolejnym rokiem szybkiego wzrostu zysków w sektorze bankowym. Jednostkowy wynik netto **wyniósł** PLN13.8mld złotych i wzrósł o 29% w stosunku do 2006 r. [...] Poprawa zysków banków w 2007 r. **była** rezultatem bardzo dobrych warunków makroekonomicznych, które **zapewniły** wysokie tempo wzrostu kredytów [...]. Równocześnie koszt środków [...] **utrzymywał się** przez większą część roku na niskim poziomie.

Kryzys subprime dotknął pośrednio również polskiego sektora bankowego; **rosną** bowiem koszty pozyskania kapitału dla finansowania akcji kredytowej. **Spadają** również dochody TFI i biur maklerskich. [...] Do tego dochodzi fakt iż wartość kredytów dla sektora niefinansowego przekroczyła wartość depozytów i tym samym **wzrasta** uzależnienie w finansowaniu akcji kredytowej od pasywów zagranicznych.

Należy się spodziewać, że w konsekwencji zachodzących zmian banki **zostaną zmuszone** do podniesienia marż na produktach kredytowych, **będą również aktywniej poszukiwać** alternatywnych źródeł finansowania

---

¹⁰ Por. Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009, s. 19.

akcji kredytowej. Przy utrzymaniu się wysokiego tempa wzrostu kosztów działalności banków oraz prawdopodobnym wzroście kosztów ryzyka wzrost zysku netto sektora bankowego **ulegnie w 2008 r. spowolnieniu**, a w przypadku braku reakcji banków na zaistniałą sytuację **może być jednocyfrowy**.

W czasie przeszłym opisywane jest to, co wpłynęło na obecną sytuację, jej przyczyna i uzasadnienie aktualnego stanu. W czasie teraźniejszym autor mówi o sytuacji bieżącej. Ostatnia część (w czasie przeszłym) to prognostyk, czyli przepowiednia sformułowana na podstawie dostępnych informacji. Można więc wywnioskować na podstawie tekstu, jaki jest sposób postrzegania ekonomii przez autora – tutaj jest ona nieustannym procesem o charakterze liniowym, swoistym ciągiem przyczynowo-skutkowym.

Petri formułuje także sądy i opinie, ale wyraża je w sposób stonowany. Widać, że unika zbytniej potoczności i emocjonalność w swoich wypowiedziach. Zmieniło się to w roku 2015, kiedy ekonomista zaangażował się w politykę. Wpisy zaczęły mieć charakter minifelietonów na tematy polityczne, a tematy ekonomiczne zeszły na dalszy plan. W teksthach pojawiło się potoczone obrazowanie, emocjonalność, dosadność w wyrażaniu opinii, widoczna jest także ironia:

- Tuskowi płynęła ciepła woda w kranie, Kaczyński odkrywał kolejne spiski smoleńskie, a **Polska miękko wchodziła w dryf**.
- [...] zmiany, które pozwolą Polakom lepiej zarabiać, a nie **utknąć na pozycji mistrza świata w dokręcaniu śrubek**.
- Prezydent Duda **doliołył właśnie kolejny kamyczek** do swojej budowli nieprawdziwych obietnic.
- No i **pileczka na boisko rządu** – przecież wy jesteście od tego, zróbcie to, ja tylko pokazuję, co jest potrzebne.
- Pan nie chce rozmawiać. To ja zapytam – **czego się Pan boi, Panie Kukiz?**

- Rządzący usiłują narzucić nam żabią perspektywę w patreniu na kwestie międzynarodowe. Chcę im powiedzieć: „Halo, tu Ziemia!”.

Blog przestał być blogiem ekonomicznym, a stał się tubą medialną, przedłużeniem innych kanałów komunikowania się z wyborcami i innymi politykami. Wpisy były komentowane przez internautów, jednak autor nie podejmował dyskusji po opublikowaniu postu. Blog stał się sposobem informowania a nie platformą debatowania o ekonomii. Nowa technologia informacyjna nie została wykorzystana do zmniejszenia dystansu między nadawcą (ekonomistą i politykiem) a odbiorcami (zainteresowanymi ekoniomią i wyborcami)¹¹. Tego rodzaju blogi cieszą się czasem poczytnością, ale niekoniecznie uznaniem internautów. Przez wielu postrzegane są jako narzędzie autokreacji, a po drugie autorzy reprezentujący określone instytucje są często postrzegani jak rzecznicy tych instytucji. To powoduje, że teksty takich blogerów dla wielu czytelników tracą walor obiektywności¹².

Ideę blogowania o ekonomii nieco inaczej realizuje profesor Robert Gwiazdowski, prawnik komentujący gospodarkę i ekspert podatkowy. Na swoim blogu, prowadzonym na stronach Warsaw Enterprise Institute¹³, stara się mówić o ekonomii przystępniej niż na forum akademickim. Już w pierwszym wpisie odwołuje się do modlitwy św. Tomasza, aby określić swoje założenia komunikacyjne, sygnalizuje więc potencjalnym czytelnikom, że chce pisać tylko o tym, co istotne, nie chce być przemądrzałym, nie chce pouczać, chce pisać rzeczowo i daje sobie prawo do popełniania błędów.

Tę strategię komunikacyjną stara się realizować, na bieżąco odnosi się do ważnych spraw gospodarczych i pisze tak, aby zainteresować czytelnika. Charakterystyczne są dla jego wpisów części inicjalne, krótkie

---

¹¹ Por. Porębski L., *Wykorzystanie Internetu w procesach komunikacji politycznej* [w:] Wawrzak-Chodaczek M. (red), *Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym*, Toruń 2008, s.141-142.

¹² Por. Sidorowicz R., *Teleobecne ja. Językowa autoprezentacja nadawcy w blogu*, Szczecin 2013, s. 60-61.

¹³ wei.org.pl/blog-show/run,blog,author,113.html (dostęp: 10.02.2016).

wprowadzenia na początku, pokazujące jakiś paradoks, często zawierające obrazowe porównania, emocjonalne oceny, intrygujące pytania i tezy, które rozwijane są w dalszej części wpisu:

- Pewne tematy są jak Lenin – wiecznie żywe. Więc po raz kolejny muszę coś napisać o cłach. Ubrania z Chin. Używane samochody z Niemiec. To stali goście mediów i przedmiot troski wielu komentatorów. Dlaczego? Bo tanie. A jak tanie, to podobno niebezpieczne dla polskiej gospodarki. Czy rzeczywiście??? [...]
- W Polsce otworzy biuro JP Morgan. Huuuraaaa! Cieszy się rząd a „totalna” opozycja, krytykująca wszystko, się nie cieszy ale tylko dlatego, że też po cichu uważa to za sukces rządu. No to ja zebrałem kilka informacji. [...]
- Po pierwsze każdy ma prawo wziąć kredyt jaki chce. U każdego! [...] Po drugie zaś, każdy ma prawo do romantycznego seksu! A seks się ściśle wiąże z jednym z naszych podstawowych problemów – demografią, która rujuje system emerytalny, który zrujnuje finanse publiczne. Zdziwieni? [...]
- Pan premier Morawiecki nagadał, że się rząd zadłużył na program 500+ czym wzbudził atak opozycji. Więc uprzejmie informuję pana premiera i opozycję, że rodzina z dwójką dzieci, w której pracuje choćby jedno z rodziców za 2.000 zł brutto, program 500+ finansuje sobie sama! Z nawiązką! [...]

Autor zdaje sobie sprawę z tego, że kluczem do porozumienia z potencjalnym czytelnikiem jest język, którym na blogu się operuje. Język wpisów nie jest przesycony danymi, wywody są rozbudowane, ale spójne i prowadzone konsekwentnie. W tekstach obecne są też kulturowe (a nawet religijne) odwołania do bieżących spraw na arenie krajowej i zagranicznej. Potencjalny czytelnik blogu musi więc mieć wiedzę ogólną i orientować się w sytuacji gospodarczej i politycznej świata. Widać jednak, że autor nie tylko podaje informacje i podejmuje się oceny zdarzeń, ale też próbuje logicznie wyjaśniać zależności między opisywanymi faktami ekonomicznymi. Sprawia to, że blog pełni po części funkcję edukacyjną,

pewne partie tekstu przypominają kazania, wykłady akademickie itp.:

- W przypowieści o siewcy (Mr 4,3-9) Jezus nauczał, że inwestycje raz generują straty a raz zyski. Zysków można spodziewać się gdy inwestycje padną na żyzną glebę potrzeb konsumentów. W przypowieści tej odnaleźć też można akceptacje nierówności majątkowych wynikających z natury. Akceptacja nierówności znajduje się też w przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15,11–31) w której Jezus akceptuje prawo właściciela do swobodnego dysponowania swoim majątkiem.
- Czy pomaganie innym jest „racjonalne”? W Kartezjańskim znaczeniu – pewnie nie. W znaczeniu Benthamowskim – jak najbardziej. I znowu – decydują o tym nasze „emocje” występujące w innych rejonach mózgu niż zachodzą procesy myślenia, gdy odpowiadamy na pytanie ile to jest 17×12 . Współczesne badania z zakresu neurologii, neurobiologii i psychologii dowodzą, że stan emocjonalny jednego osobnika wpływa na powstanie takiego samego stanu u drugiego osobnika. Frans de Waal u małp człekokształtnych – ale tylko u nich – odkrył mechanizm wzajemnego pocieszania się.

Sposób przekazywania wiedzy o ekonomii niewątpliwie jest na tym blogu interesujący, a jednak po niewielkiej liczbie komentarzy (przy wielu postach wręcz zerowej) widać, że strona tego autora nie skupia wokół siebie innych blogerów i stałych czytelników. Jest to rezultat jednostronnego użycia medium, którego cechą immanentną jest przecież interaktywność. Autor formułuje sądy odgórnie, często sam odpowiada sobie na pytania, nie pobudza swoich czytelników do aktywności i nie polemizuje z nimi. Wpisy stają się więc nie zaczątkiem dyskusji, ale mają charakter felietonów nadawcy-eksperta, który w hierarchii komunikacyjnej sam siebie umieszcza wyżej od odbiorcy-laika¹⁴. Zachwanie równowagi tych ról jest zaprzeczeniem idei blogosfery jako takiej. Z założenia bowiem jest ona

---

¹⁴ Zob. Sidorowicz R., *Teleobecne ja..., op.cit.*, s. 59.

przestrzenią dyskusji i wymiany poglądów a nie tylko ich prezentacji¹⁵.

Niewątpliwie stylistyka tekstów Roberta Gwiazdowskiego, której specyfika wynika tak naprawdę z umiejętnego łączenia różnych stylów (przede wszystkim potocznego, naukowego, a nawet retorycznego), ma kształtać dynamikę przekazu i podnosić jego atrakcyjność. W konsekwencji jednak odbiorca tych treści może niezbyt wyraźnie odczytywać intencje komunikacyjne autora czy też nieprecyzyjnie oceniać wagę stosowanych przez niego argumentów. To stawia pod znakiem zapytania „eksperckość” takiego blogu, służy on bowiem jedynie przekazywaniu informacji i ujawnianiu stanowiska piszącego, nie jest jednak dostatecznym stymulantem wymiany refleksji ekonomicznej. Widać w nim jednak tendencję do rezygnowania ze stricte naukowego mówienia o zjawiskach ekonomicznych. Potoczny (*na polu stosunku do uchodźców macie przechlapane; i to nie jest żadne czepianie się pana Prezydenta*), obrazowanie metaforyczne (*bank wykorzystał swoją pozycję pana życia i śmierci; w Charlottesville znów obudziły się demony*), modna retoryka dziennikarska (*emerytalne obiecanki cacanki; awantura o Trybunał konstytucyjny*) są tu środkami służącymi pozyskaniu przychylności odbiorcy, a pośrednio poszerzaniu medialnej publiczności¹⁶.

Tę tendencję widać znaczniej wyraźniej w blogach cieszących się obecnie dużą popularnością wśród internautów. Dzięki tematyce i atrakcyjności wywodu sukces odniósł blog dziennikarza ekonomicznego (i ekonomisty z wykształcenia) Macieja Samcika zatytułowany „Subiektywnie o finansach”¹⁷. Autor analizuje w nim mechanizmy ekonomiczne, które są przedmiotem zainteresowania przeciętnego Polaka i wypowiada się właśnie z perspektywy „zwykłego człowieka”, a nie ekonomisty czy celebryty. Często pisze o sprawach finansowych bezpośrednio dotyczących typowego konsumenta, obywatela, kredytobiorcy, właściciela bankowego konta. Na blogu są liczne dane i analizy, ale autor

¹⁵ Por. Zając J.M., Rakocy K., Nowak A., *Interaktywne choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem* [w:] Ulicka D. (red.) *Tekst (w) sieci. Tekst. Język. Gatunki*, Warszawa 2009, s. 226-229.

¹⁶ Por. Lubaś W. *Słownictwo potoczne w mediach* [w:] Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) *Język w mediach masowych*, Warszawa 2000, s. 86.

¹⁷ <https://subiektywnieofinansach.pl/blog> (dostęp: 20.06.2017).

pisze w sposób bardzo przystępny i wzbudzający zaciekawienie czytelnika, nie stroni od potoczyzmów, emocjonalności i wyrażania skrajnych opinii, zadaje intrygujące pytania, jednocześnie stara się utrzymywać merytoryczny poziom wypowiedzi. To sprawia, że tego rodzaju blog zbliża się swoją formą do poradnika, którego twórca ma status niezależnego eksperta. Widać to już w tytułach wpisów:

- Drugi rok gratis, dycha za tysiąc, naj-najniższy procent... Oto "szkolne" triki banków
- Ile się trzeba namachać, żeby dostać 1000 zł od Credit Agricole? Sprawdziłem i zmiękciałem ;-)
- Pożyczysz im na budowę wieży i apartamentów, a oni zapłacą ci 5,5% rocznie. Okazja?
- Przełom w sprawie franków? Co tak naprawdę podważył sąd w "sprawie szczecińskiej"?
- Jak nie zostałem paserem, czyli Sąd Najwyższy po jasnej stronie mocy w sprawie SKOK-ów
- Już nawet Ryanair bawi się w kantor walutowy. Czy przy tym kantuje? Jak nie dać się nabić?

Jednocześnie autor chce być postrzegany jako zwykły konsument, który nie reprezentuje żadnej instytucji (jest wręcz wobec nich sceptyczny i często krytyczny). Zrównuje tym samym status ról nadawcy i odbiorcy, trzymając się zasadyskutecznego blogowania, sformułonej niegdyś przez Rebeccę Blood: „Bądź prawdziwy. Mów prawdziwym głosem o prawdziwych problemach”¹⁸. Stąd we wpisach autora charakterystyczne są liczne sformułowania potoczne, często ironiczne i emocjonalne:

- Opłaty za konta i karty? Drobiazg. Oto cztery prowizje, którymi banki **wydoją cię** naprawdę
- Banki ostatnio bardzo **wycwanili się** jeśli chodzi o wszelkiego rodzaju transakcje, w których następuje wymiana walut.

---

¹⁸ Cytuję za: Wrycza J., *Galaktyka języka Internetu*, Gdynia 2008, s. 102.

- Jednocześnie bankowcy **podkręcają prowizje** za przedłużenie lub podwyższenie kwoty kredytu odnawialnego.
- Banki **żylują** je, bo większość klientów - niczym młode pelikany - **łyka wszystko** co się im podsunie.
- Zwłaszcza jeśli wśród posiadaczy ich kart kredytowych przeważają tacy, którzy mają limity **wykorzystane "pod korek"**.
- Musisz więc "**wykręcić**" np. 500 zł transakcji miesięcznie, ale nie ma znaczenia którą kartą.
- Taka prowizja może być solidnym **strzałem w domowy budżet**.

Autor mówi też o sobie jako odkrywcy niejasnych mechanizmów finansowych, ujawnia się w tekście, zadaje pytania, na które odpowiada i wprost udziela rad: *prześledzilem rachunki wyników kilku banków oraz tabele opłat i prowizji. I wiecie co mi wyszło?; teraz znam banki, w których sięga 3-4%; radzę zmniejszyć limit kredytu odnawialnego do takiego poziomu, który jest rzeczywiście przydatny; jak się bronić? Korzystać z e-portmonetek walutowych, które oferują niebankowe firmy pośredniczące w płatnościach.*

Coraz większym powodzeniem cieszą się również takie blogi, których autorzy nie ujawniają się (lub robią to w niewielkim stopniu), piszą anonimowo, a swoich analiz i refleksji dotyczących ekonomii nie podpierają tytułem naukowymi. Być może jest to konsekwencja braku zaufania Polaków do instytucji finansowych, ale jeśli wartość merytoryczna tekstu jest wysoka, to anonimowe blogi są postrzegane jako najbardziej obiektywne. Przykładem może być dostrzeżony i doceniony w internecie blog „Dwa Grosze”¹⁹, którego autor podpisuje się *cynik9*, a przedstawia jako „popularyzator wiedzy inwestycyjnej”. Podtytuł blogu – *finansowa samoobrona* – nakreśla koncept mówienia o finansach. Autor sytuuje się w roli osoby uczącej obrony przed napastnikiem, czyli instytucjami finansowymi i państwem, które je wykorzystuje przeciw własnym obywatelom. Ekonomia postrzegana jest przez niego jako rodzaj walki, wojny, nieustannego starcia między państwem a jednostką. Opisując charakter swojego blogu, wykorzystuje metaforę związaną z wojną,

---

¹⁹ dwagrosze.com (dostęp: 20.12.2016 r.).

konfliktom, napaścią, przetrwaniem itp.: *misją bloga 2GR jest finansowa samoobrona; blog podpowiada jak przeżyć; stronimy od opowiadania się po stronie jednej opcji politycznej, gryząc raczej po kostkach* każdego intruza; obywatel **napadnięty w ślepej uliczce** przez trzech osilków: państwo, kryzys i socjalizm; jakim rzutem pozbyć się **napastnika?**; wszyscy **trzej napastnicy** są przeciwnikiem twojego sukcesu i konkurentem o twoje pieniądze. Dlatego część wpisów ma charakter subiektywnych felietonów pisanych polszczyzną ogólną i potoczną. Są jednak i takie, w których autor przeprowadza analizy, posługując się typowo ekonomiczną nomenklaturą. W zdecydowanej większości wpisów dominuje jednak zmieszanie tych dwóch konwencji, terminom ekonomicznym towarzyszą mocno potoczne sformułowania:

- **Tyrające** na swoją ZUS-ową **bieda-emeryturę** masy nie mają cienia szans na podobną stopę zastąpienia w systemie powszechnym.
- Indeks CRB, mierzący ceny 19-tu głównych surowców, wygląda szczególnie **kiepsko**.
- Sąd Okręgowy w Warszawie unieważnił niedawno w całości umowę kredytu walutowego indeksowanego we frankach szwajcarskich i nakazał bankowi Millenium **wykrztuszenie** na rzecz powoda zdrowej kwoty ponad 100K złotych.
- Zarówno Baltic Dry (przewozy masowe) jak i SCFI (kontenery) **szorują historyczne dna**.

W roku 2014 portal Money.pl ogłosił konkurs na najlepszy blog ekonomiczny. W rankingu najwyżej znalazły się te blogi, których autorzy nie tylko dostarczali czytelnikom cennych analiz i komentarzy, ale też potrafili skupić na swoich tekstach uwagę wszystkich, także odbiorców nieekonomistów. Do popularyzacji wiedzy o ekonomii, a nawet ekonomicznego sposobu myślenia, przyczynią się więc te blogi, których autorzy wypracowują przystępny sposób pisania o tej dziedzinie. Wartością nie jest więc tu tylko informacja, ale sposób jej formułowania, potwierdzają to statystyki odwiedzin blogów i liczba komentujących. Dla potencjalnego

odbiorcy nie jest zaś ważny realny status blogowego nadawcy, istotna jest rzetelność i komunikatywność przekazywanych treści²⁰.

Widać jednak że ten gatunek internetowy może wpływać na tworzenie specyficznego rodzaju przekazu, w którym obok siebie istnieją cechy stylu naukowego, potocznego, ale też urzędowego i retorycznego. Ponadto blog ekonomiczny z jednej strony musi być blogiem eksperckim (nadawca musi mieć większą niż przeciętna wiedzę o ekonomii), ale jednocześnie zawarty w nim przekaz nie może być hermetyczny, z założenia bowiem odbiorcą blogu (tak jak i nadawcą) może być każdy. Realizuje się więc tutaj „krystalizacja odmian mieszanych”, o której pisał już kilkanaście lat temu S. Gajda: „skład użytkowników poszczególnych odmian staje się labilny. Słabnie zależność między ich statusem socjalnym a nawykami językowymi. Szeroko obecne są tzw. teksty zmieszane, zawierające różnoodmianowe elementy”²¹. Chyba można więc zgodzić się z tezą dziennikarza i publicysty ekonomicznego Rafała Wośa, który stwierdził, że na przykładzie tego rodzaju blogów eksperckich obserwujemy „początki długiego procesu powstawania nowego ośrodka obiegu ekonomicznych myśli”²².

Bibliografia

Gajda S. *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny* [w:] Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) *Język w mediach masowych*, Warszawa 2000.

---

²⁰ Robert Drózd, secjalistka od audytu stron internetowych, pisząc o blogach eksperckich, zauważa: „Blog ekspercki to specjalistyczna wiedza z danej dziedziny, stymulowanie dyskusji, wkład osobisty eksperta, profesjonalizm i wysokie standardy. [...] Samo nazwisko nie musi gwarantować atrakcyjnej treści. [...] Co więc pozostaje? Blogi, które oceniamy wyłącznie na podstawie treści, a nie osoby autora, ten może pozostać nawet anonimowy”. Zob. www.webaudit.pl/blog/2006/blogi-eksperckie.

²¹ Gajda S. *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny* [w:] Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) *Język w mediach...* op.cit., s. 22.

²² Woś R., *Blogosfera – tutaj trwa prawdziwa dyskusja o gospodarce*, op. cit.

- Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2005.
- Lubaś W. *Słownictwo potoczne w mediach* [w:] Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) *Język w mediach masowych*, Warszawa 2000.
- Porębski L., *Wykorzystanie Internetu w procesach komunikacji politycznej* [w:] Wawrzak-Chodaczek M. (red), *Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym*, Toruń 2008.
- Sidorowicz R., *Teleobecne ja. Językowa autoprezentacja nadawcy w blogu*, Szczecin 2013.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, warszawa 2009.
- Woś R., *Blogosfera – tutaj trwa prawdziwa dyskusja o gospodarce*, Dziennik Gazeta Prawna nr 92 (2978) 2011.
- Wrycza J., *Galaktyka języka Internetu*, Gdynia 2008.
- Zajac J.M., Rakocy K., Nowak A., *Interaktywne choć osobiste blogi i blogowanie a komunikacja z otoczeniem* [w:] Ulicka D. (red.) *Tekst (w) sieci. Tekst. Język. Gatunki*, Warszawa 2009.

Abstract

Key words: language in Internet, blog, economy

The article addresses some of the language phenomena that can be observed in contemporary economics blogs. The author analyses selected texts from blogs of well-known economists and texts from blogs written by persons not being professional economists. He points to the characteristics determining that a blog may be described as an expert one. These are: the content of statement, the strive to level the sender and recipient roles, interaction with readers, the novelty of the style and the skilful, accessible and interesting delivery of economics knowledge. In the article's conclusions, the author notices that economic blogs constitute an example of a new type message, within which the stylistic conventions are mixed.

Harry Walter
(Greifswald, Niemcy)

Число ТРИ в русской и немецкой фразеологии (от Троицы до трех горшков и drei Käse)

Ключевые слова: имя числительное, фразеология, антипословицы, идиомптические трансформации

Число – одна из важнейших категорий в мифопоэтическом образе мира; результат счета, средство упорядочения и моделирования Вселенной, преобразования хаоса в космос; в народной культуре объект семантизации, символизации и оценки. Число в мифопоэтической нумерологии не только определяет объект счёта, служит его количественным параметром, но и само определяется, особенно в древних текстах, считаемыми объектами и зависит от них.

Элементы числового ряда в своих культурных функциях неравноценны. Наиболее значимы в народной традиции числа 2, 3, 4, 7, 9, 12, 20, 30, 40, каждое из которых получает истолкование в зависимости от тех реалий или событий окружающего мира, с которыми оно ассоциируется. Число *один* стоит вне числового ряда – об этом свидетельствуют и лексические и фразеологические данные славянских и индоевропейских языков (*один* обычно называется иным способом, чем остальные числа), и особая трактовка *единицы* и *первого* в языке культуры.

Число два символизирует парность, четность, удвоение, двойничество и получает преимущественно отрицательную оценку, считается «дьявольским» числом; реже оценивается положительно. Два одинаковых предмета, двойные или сдвоенные предметы могли, по поверьям, принести неудачу и даже смерть. См. *С чёрта два* (а не три).

Соответственно этой оценке отрицательно трактуется удвоение, повторение одного и того же действия и четность (сопоставление чёт – нечёт) (подробнее см. Славянские древности 2012, 5, 544–547; Ничипорчик 2007, 97 сл.; Mrшевич-Радович 2015; Емельянова, Самарина 2015 и др.).

Разные числа в своих символических функциях соотносятся с разными сферами реалий и разными ритуальными и обрядовыми ситуациями. Так, **число три, символизирующее развитие и завершенность процесса**, полноту некоторой последовательности, имеющей начало, середину и конец, чаще всего фигурирует в предписаниях трижды совершать то или иное магическое действие (обход, закрещивание, произнесение заговора и др.), ср. указания к произнесению заговоров: *говорить трижды, ударять трижды, три раза плюнуть, трижды читать молитву, мыться по трём зорям* и т.п. Ср. трехдневный период праздников (Рождество, Пасха, Троица, свадьба и др.), а также тройную жертву (жертву трех животных или одного трехгодовалого животного) в составе древнего славянского похоронного обряда, на что указывает этимология слав. *trizna (там же). Число три определяет вертикальную структуру мира, разделенного на нижний, средний и верхний уровни, временную модель дневного времени (утро–полдень–вечер), изоморфное ему членение биологического существования (молодость–зрелость–старость) и ключевые этапы человеческой жизни: рождение–брак–смерть. В магических ритуалах число три наделяется положительным значением и обеспечивает успех дела. Ср. в фольклоре: *тридевятое царство, за тридевять земель, трехголовый змей, троекратное повторение сюжетных ходов* и т.п.

Всё это отражается во фразеологии европейских языков. Так, напр., немецкая пословица **Aller guten Dinge sind drei** (букв.: „Всех хороших вещей – по три“): *Для оправдания или подбадривания при выполнении какого-либо дела, которое выполняют в третий раз, несмотря на то, что первые два раза были неудачными. З приятные*

вещи должны следовать друг за другом. Бог Троицу любит (любит Троицу).

Сегодня это выражение используется, прежде всего, в ситуации, когда три хороших, счастливых момента следуют друг за другом. Однако, не все знают, что источник выражения правовая лексика (Borchardt 1954, 104; Schmidt-Wiegand 2002, 75; Mrshевич-Радович 2015). Под *Ding* (букв. ‘вещь’), (свн. *dinc*, двн. *thing*, собственно „Народное или судебное собрание, состоящее из свободных мужчин“, затем „Правовое дело, правовой акт“; вероятно восходит к *dehnen* (‘тянуть’) и обозначало изначально „Стягивание (людей) или (с плетеным орнаментом)“), понималось ранее (прибл. 8. в.) не дело, а древнескандинавское и германское правительственные собрания, состоящие из свободных мужчин страны или области. Тинги, как правило, имели не только законодательные полномочия, но и право избирать вождей или королей. В Дании и Норвегии парламент исходя из названия „*Storthing*“ или „*Folkething*“. К *Ding* в этом значении восходит также *sich verdingen* (‘заключать (правовой) договор’), ср. также *dingfest* (с 19 в.) в выражении *dingfest machen* – ‘схватить, заполучить в свою власть’ (Pfeifer 2005, 227). В то время, как слово *dingfest* не получило распространения в немецких диалектах, схожее по значению *handfest* известно с 17 в., напр., в баварском диалекте в значении *handfest (handhaft) machen* – ‘схватить к.-л., заковать в кандалы’.

Старая пословица из сферы права **Aller guten Dinge sind drei** является интересным примером изменения значения. Первоначально оно означало, что тинги должны собираться трижды в год. В судебном процессе лишь третье слушание было решающим. Дважды подсудимый мог не являться на процесс, не опасаясь каких-либо последствий (Schmidt-Wiegand 2002, 75). Отсюда и берёт своё начало современная пословица, смысл которой основывается на значении цифры *три* в народных поверьях (Röhricht 2001, 1, 33; Славянские древности 2012, 5, 545; Mrshевич-Радович 2015).

Цифра *три* считалась необычным числом, оно издавна имело культовый характер, ему приписывалось особое значение.

Пифагорейцы рассматривали его вообще как совершенное число (Михельсон 1994, 1, 62-63). Трижды в год проводились судебные заседания (tingi), по каждому решению требовалось одобрение трех судей (**Was drei Schöffen erkennen, ist volle Hilfe** (букв. Что трое судебных заседателей признают истинным, является полной помощью) – скрытый принцип мажоритарной системы, Schmidt-Wiegand 2002, 75), место судебного заседания часто обозначалось тремя деревьями и называлось затем по аналогии (напр. топонимом *Dreieichen* – ‘три дуба’) и т.д. Обратное утверждается в предложении **Drei Dinge sind frei** (букв. Три вещи – свободны), что воровство трёх яблок, виноградинок и т.д. считалось незначительной кражей и поэтому не наказывалось (Schmidt-Wiegand 2002, 75). Выражение **Dreimal ist Schiffsrecht** (букв. Трижды – корабельное право) (нидерландский: **Drie maal is scheepsrecht**) вербализует известный в корабельном праве обычай, делать что-то трижды: правонарушение на борту, например, наказывалось тремя розгами; там же). Список таких «трехкратных» правовых действий достаточно длинный. Многие из них сохранились в пословицах или поговорках, как напр., предложение: **Tres faciunt collegium** (в студенческом жаргоне часто заменяемое на: **Wir zwei und ein Pokal** (букв. Мы вдвоем и бокал)). Предложение взято из второй части „Corpus Iuris Civilis“, собрания законов византийского императора Юстиниана (527-565), и принадлежит Nerus Priscus (100 г. до н.э.). Это правовое решение, согласно которому трое представителей должны образовывать некий совет, означало, что, по меньшей мере, три персоны должны быть в наличии, чтобы некое объединение имело право на существование. В университетской действительности высказывание свидетельствовало о том, что кроме доцента в аудитории необходимо было присутствие по меньшей мере трех студентов, чтобы лекция состоялась. Другое изречение гласит: **Sunt tria damna domus**. Он относится к «трем самым строгим наказаниям» (Röhrlrich 2001, 1, 335).

Число *tri* играет большую роль также в художественной мировой литературе. Особенно часто оно встречается в европейских народных сказках, в частности в троичной формуле *три брата, три*

желания, три подарка и т.д.

В искусстве цифра три предстаёт, прежде всего, в изображениях божественной Троицы. Eine Parodie auf diese ist der Fluch *In Dreiteufelsnamen* (Röhrich 2001, 1, 336). Уже К.Ф.В. Вандер приводит антипословицы к описываемому выражению, что свидетельствует о том, что оно активно использовалось в 19 в.: **Aller guten Dinge sind drei, sagte Peter Möffert, als er dem Jungen die dritte Watsche gab** (букв. Всех хороших вещей – по три, сказал Петер Мёфферт, и ударил мальчика по щеке в третий раз) (Wellerismus); **Aller guten Dinge sind drei und die bösen vier** (букв. Всех хороших вещей – по три, а плохих – по четыре.) (Wander 1, 605).

Русский эквивалент немецкой пословицы **Бог любит Троицу** (Жуков 1966, 47; ШСП, 26) уходит своими корнями, как и его эквиваленты во многих других языках, в христианскую веру. Триединство является одним из догматических ключевых понятий христианской религии. Под Триединством подразумевается единство Бога-отца, Бога-сына и Святого Духа. Число *три* встречается также в Новом Завете (HDA, 2, 430), ср. „Святая Троица: Бог-отец, Бог-сын и Святой Дух“; „три дара волхвов Христу как Богу, Царю и Искупительной жертве“, „три образа Преображения“, „три отречения Петра“, „три креста на Голгофе“, „три явления после смерти“, „три добродетели: Вера, Надежда, Любовь“. В православной и католической церкви вера в Бога стоит наряду с верой в Христа или Святого Духа. Также для славянского языка *три* – особое число, прежде всего, в фольклоре: можно загадать три желания, предоставляется три попытки, жили-были три брата (сестры, феи, богатыря, дракон с тремя головами). Китайцы говорят по-другому: **Wenn man eine gute Rede dreimal wiederholt, wird sogar einem Hund schlecht** (букв.: „Если хорошую речь повторить три раза, даже у собак появится отвращение“), ср. также **Freiheit – Gleichheit – Brüderlichkeit** (Свобода – равенство - братство); **Friede, Freude, Eierkuchen** (Мир, дружба, жвачка); **Einigkeit und Recht und Freiheit** (букв. Согласие, право и свобода). Фея в сказке говорит: „У тебя есть три желания“.

Почему же цифра три играет такую значительную роль

у большинства народов? Возможно, дело в «трёхмерном» мировосприятии, измерении, распространенном с древних времен: связи неба, земли и подземного мира. Антонимичное значение имеет пословица **Drei sind einer zu viel**;ср. русский вариант **третий лишний**.

Часто пословица трансформируется или пародируется: **Aller guten Dinge sind drei, vier, fünf, Sex** (букв. Всех хороших вещей – по три, четыре, пять, секс); **Aller guten Dinge sind drei, sagte das vierte Rad am Wagen und rollte davon** (букв. Всех хороших вещей – по три, сказало четвертое колесо машины и укатилось). Китайцы выражают ту же мысль другим способом: *Если хорошую речь повторить три раза, даже у собак появится отвращение* (нем. букв. Wenn man eine gute Rede dreimal wiederholt, wird sogar einem Hund schlecht).

Антонимом нашей пословице является **Drei sind einer zu viel**;ср. русское выражение **третий лишний** (букв. „der überflüssige Dritte“).

Пословица **Aller guten Dinge sind drei** является интернационализмом,ср. укр. *Бог трійцю любить*;польск. *Do trzech razy sztuka*; чеш. *Do třetice všeho dobro*; словац. *Do treťice všetko dobré* (букв.: „С третьего раза все становится хорошо“); словен. *Vse dobre stvari so tri*; болг. *Всички хубави неща са три*; англ. *[The] Third time is a charm; All good (The best) things come in threes*; швед. *Alla goda ting är tre*; нидерл. *Drie maal is scheepsrecht* (букв.: „Три раза – право мореплавания“); франц. *Jamais deux sans trios*; ит. *Non c'è due senza tre*; исп. *La tercera es la vencida; A la tercera, va la vencida* (букв.: „На третий раз приходит победа“); *No hay dos sin tres*; финн. *Kolmas kerta todien sanoo*; венг. *Három a magyar igazság*.

Другую функцию, а именно «много» выполняет число «три» в пословице **Der Fisch – wie der Gast – fangen am dritten Tag an zu stinken** (досл.: „Рыба, как и гость, начинают пахнуть на третий день“): Спустя три дня гости начинают обременять хозяев, доставлять им неудобства. Ср. рус. **Гость и рыба начинают пахнуть на третий день.**

Этой представленной во многих языках с похожим мотивом пословице уже много лет. Первые её упоминания датируются в испанском в 1500 г., во французском и немецком в 1541 г., в английском в 1580 г. В польском пословица распространена с 1570 г.,

в русском первые фиксации данной пословицы встречаются только в 20 веке (Paczolay 2002, 303). Это противоречит указанной в словаре Х. Кюппера информации о том, что пословица **Fische und Verwandte stinken nach drei Tagen** (досл. Рыбы и родственники начинают пахнуть (портиться) на третий день) датируется 1920 годом (Küpper 1993, 238). Что также подтверждается временными параллелями в других европейских языках. О происхождении языкового мотива пословицы сравни также **Der Fisch stinkt vom Kopf her** (досл. Рыба тухнет с головы).

Во многих языках существует целый ряд вариантов данной пословицы, например, нем.: **Gast und Fisch stinken nach drei Tagen; Gäste sind wie Fische: Nach zwei-drei Tagen fangen sie an zu stinken; Der Gast ist wie der Fisch – er bleibt nicht lange frisch; Besuch ist wie Fisch ... Nach drei Tagen fängt er an zu stinken;** У Вандера (1, 1031) мы встречаем аллитерационный вариант **Fisch und Gast, nach drei Tagen stinken sie fast;** также **Frische Fische und Vettern** (здесь имеются ввиду надоедливые родственники – X.B.) **stinken schon nach drei Tagen; Frischer Fisch und neuer Gast schmecken wohl und stinken in drei Tagen fast** (там же.). Уже в древнелатинском мы встречаем выражение: **Post tres saepe dies vilescit piscis et hospes: / ni sale conditus sit, vel specialis amicus** (досл.: „Спустя три дня рыба и гость начинают пахнуть, если только рыбу не засолили, а гость не является особенным другом“; In medias res, 12295).

Подробный комментарий Вандер (Wander 1, 1347) приводит к пословице **An einem Gaste und an einem Weibe hat man nach drei Tagen genug** (досл.: Гость и женщина надоедают спустя три дня): „Данный мотив, судя по первой части пословицы, является достаточно распространенным. Тайный советник фон Рексин, который много раз по поручению Фридриха Великого был в Константинополе, рассказывал, что знатные турчане, если они хотели, чтобы надоедливые гости оставили их дом, приказывали рабам зайти с жаровней полной углей и держать их под подбородком присутствующих гостей, отчего те просто удалялись. Определенно понятный и действенный намек. А вот рутенцам гости не надоедали, т.к. они говорили: *Bei uns sitzt der*

Gast nicht zu lange und schläft auch nicht zu lange (досл.: У нас гость долго не сидит и не спит). Они хотели выразить тем самым, что гость им не может надоесть, в отличие от немцев, для которых гость спустя уже три дня воспринимается в тягость“. Ср. варианты „градации“ гостей в зависимости от длительности их пребывания в английском языке **On the first day the guest is gold, on the second silver, on the third copper and should leave** и в украинском **Гості первого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь, хоч додому їдь** (третього – мідь, а четвертого – додому їдь!).

Утверждение, что гость спустя какое-то время воспринимается в тягость, распространено не только в европейских, но и неевропейских языках, например, в арабском, персидском, китайском и японском (Paczolay 2002, 301-303). Ср. укр. **Гість і риба до трьох день засмердяться; Гості первого дня – золото, другого – срібло, а третього – мідь, хоч додому їдь** (третього – мідь, а четвертого – додому їдь!); пол. **Gość i ryba trzeciego dnia śmierdzą** (cuchnie); чеш. **Host a ryba třetího dne smrdí; Ryba i host páchnou za tři dni dost;** словац. **Host' a ryba na tretí deň smrdí;** английский: **Fish and guests smell in three days; Fresh fish and new-come guests smell by that they are three days old; A three-day guest is a burden; On the first day the guest is gold, on the second silver, on the third copper and should leave; Fresh fish and new-come guests smell by that they are three days old;** дат. **En fisk og en gjæst lugter ilde den tredie dag;** нидерл. **Een gast is gelijk de visch, hij stinkt op den derden dag;** франц. **L'hôte et le poisson, en trois jours sont poison; Le poisson et l'hoste deviennent puants, passé trois jours, et les faut jettter hors de la maison; L'hoste et le poisson en trois jours sont poison;** исп. **El huesped y el pece a tres dias hiede.**

И последний пример, где число «три» имеет лишь значение «мало, низко»: [kaum, ein] **Dreikäsehoch** (*drei Käse hoch*) *sein* (разг. шутл.): (*очень, [ещё] совсем*) маленьким быть, маленький мальчик, *малыш, умный не по годам* маленький ребенок, хвастун. букв: **быть высотой трех сыров.**

„Der 19jährige Gymnasiast aus Halle in Nordrhein-Westfalen wurde diesjähriger Bundessieger im Fachbereich Biologie und sieht eigentlich ganz normal aus. Angefangen hatte alles, als er noch ein Dreikäsehoch war.“¹ („Девятнадцатилетний гимназист из Галле в Северном Рейн-Вестфалии стал в этом году победителем по биологии, а выглядит он собственно совершено обычно. Все началось, когда он был еще малышом.“)

Наряду с использованием при описании физических параметров, выражение употребляется и с шутливым, либо насмешливым намерением, для обозначения маленького ребенка, который умен не по годам, и ведет себя как взрослый, т.е. в отношении такого хвастунишки. Сыр используется здесь как шутливая мера величины (ср. Küpper 1993 С. 177). Что относится к сложенным головкам сыра (ср. Müller 2005, 299), производимым в форме колеса (ср. (Röhrich 2001, 2, 813; Fink 1989, 85 сл.). Так уже в 1767 г. мы встречаем „Een Junge twe Kese hoog“ – маленький короткий мальчик“. „Карапуз“ употребляется с 18-ого в. в разговорном языке (ср. Küpper 1993 С. 177). „Три“ используется в выражении символически для обозначения маленького количества - „мало“. „Маленький“ означает здесь ‘быть высоким на несколько сыров’, ‘всего в 3 сыра величиной’.

Д. Добровольский и Э. Пиираинен приходят к выводу, что только в немецком языке существуют этот фразеологизмы, в которых „три“ символизирует небольшое количество (ср. Dobrovol'skij/Piirainen 1996). Это утверждение спорно. То, что Добровольский и Э. Пиираинен не упоминают фразеологизм „drei Käse hoch sein“ связано с тем, что оборот часто используется в сокращенной форме „Dreikäsehoch“ (ср., например, Küpper 1993, 177, ср. также Schemann 1993, 136), а авторы придерживаются мнения, что фразеологизм – это устойчивое словосочетание, состоящее из двух и более слов, разграничивая их, т.о., от односложных метафор (ср. Dobrovol'skij/Piirainen 1996 С. 46).

Оборот встречается также в пословице: дословно „Он восхваляет его как башню, а он не выше трех сыров“ (Wander 3, 212). Сравнение башни с незначительной высотой трех головок сыра

---

¹ Berliner Zeitung, 14.05.1994.

применяется здесь с целью образного выражения чрезмерной похвалы (ср. Wander 3, 212). Ср. рус. *от горшка три вершика; от горшка два вершика;ходить пешком под стол; метр с кепкой; ариин с шапкой; от земли не видать (не видно)*. Как шутливое контробразование к исследуемому обороту мы встречаем , [уже] на 4 сыра быть высоким².

Русский эквивалент *от горшка три вершика* является вариантом *от горшка два вершика*. ,Вершок⁴ - старая русская мера длины, равная приблизительно 4,4 см (ср. БМС 2005, 160), которая использовалась вплоть до внедрения метрической системы³. Образность оборота основывается на очевидном преуменьшении. Украинский вариант *від горшка два (три) вершика* и белорусский *ад гаршка паўсяршика* восходят к русскому *от горшка два вершика*. При этом в белорусском варианте преуменьшение увеличивается еще больше: *паўсяршика*.

Русский *три вершика* и украинский *три вершика* можно трактовать как 'маленький', 'мало вершков'; число *три* в них символически обозначает небольшое количество (ср. для русского оборота Dobrovol'skij/Piirainen 1996, 327). Д. Добровольский и Э. Пиираинен указывают на то, что русский оборот в отличие от немецкого демонстрирует более четкую привязку в отношении символизма числа *три* в этой функции, например *в трёх шагах* [от кого (чего)] или *в трёх словах* (ср. там же).

Лишь в хорватском языке встречается полный эквивалент к немецкому. *visok kao tri koluta sira naslagana jedan na drugoga; visok kao tri sira, naslagana jedan na drugi*; ср. и *metar cvancik; metar i žilet* Fink 1989, 89 сл.). Как отмечает Л. Рёрих, изготовление головок сыра в форме колеса было распространено в основном на территории нижненемецкого, то и возникновение оборота связывается с этой территорией. И хорватский вариант следует рассматривать как заимствование из немецкого.

² Vgl. <http://www.london.judobund.de/athleten/show/96> (дата доступа: 27.09.2016)

³ Vgl. <http://slovvari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Вершок>. Zuletzt angezeigt am 27.11.2014.

Литература:

- Borchardt 1954: Borchardt W., Wustmann G., Schoppe G. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund nach Sinn und Ursprung erläutert. 7. Aufl. Neu bearb. v. Dr. Alfred Schirmer. – Leipzig: VEB F.A. Brockhaus Verlag, 1954. – 539 S.
- Dobrovolskij, Piirainen, 1996: Dobrovolskij, D., Piirainen, E. Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemitischer Perspektive. / Studien zur Phraseologie und Parömiologie. 8. Bochum: Brockmeyer, 1996. – 485 S.
- Fink 1989: Fink Ž. Frazeologizmi s numerickom komponentom (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama) // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. – Zagreb. – № 24, 1989. – S. 81-96.
- HDA 2005: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Hrsg. v. H. Bächtold-Stäubli u. Mitw. v. E. Hoffmann-Krayer. Bd. 1-10. – Augsburg: Weltbild, 2005. – Bd.1-9 jeweils ca. 1000 Sp., Bd. 10 (Register) 417 S.
- Küpper 1993: Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. 1. Aufl. 1987. 5. Nachdr. – Stuttgart-Dresden: Ernst Klett Verlag, 1993. – 959 S.
- Paczolay 2002: Paczolay: G.: European Proverbs. Európai Közmondások. In 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Horbat Tasmania: DeProverbio.com, USA, 2002. – 526 p.
- Schemann 1993: Schemann H. Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext. – Stuttgart-Dresden: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 1037 S.
- Schmidt-Wiegand 2002: Deutsche Rechtsregeln und Rechtssprichwörter. Ein Lexikon. Hrsg. v. Ruth Schmidt-Wiegand unter Mitarbeit von Ulrike Schowe. – München: Verlag C.H. Beck, 2002. – 402 S.
- Walter, Mokienko 2011: Walter H., Mokienko, V. (K) Ein Buch mit sieben Siegeln. Historisch-etymologische Skizzen zur deutschen Phraseologie. Greifswald: Universität Greifswald. Philosophische Fakultät, 2011. – 460 S.

Wander 1981: Wander Karl Friedrich Wilhelm. Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Vol. I-V. – Leipzig: F.A. Brockhaus, 1867-1889. Ndr. Darmstadt, 1964; Ndr. Kettwig, 1987.

БМС 2005: Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Около 6000 фразеологизмов. / СПбГУ: Межкафедральный словарный кабинет им. Б. А. Ларина. – Под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель. АСТ. Люкс, 2005. – 926. [2] с.

Емельянова, Самарина 2015: Емельянова С.М., Самарина Я.А. Сопоставительный анализ фразеологизмов с числовым компонентом в английском и русском языках / Электронный ресурс. Режим доступа: <http://conf.uss.dvfu.ru/conferences/aktualnye-problemy-inojazychnogo-obrazov/section1/sopostavitelnyi-analiz-frazeologizmov-s-.html> (дата обращения: 10.6.2015)

Жуков 1966: Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. Изд. 3-е, стереотип. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 535 с.

Михельсон 1994: Михельсон 1902-1903, 1, 2: Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний. Предисловие и комментарии В.М. Мокиенко. – М.: Русские словари, 1994. – Т. 1 – 779 с. Т. 2. – 580+250 с.

Мршевич-Радович 2015: Mršević-Radović Д. Числівники у фразеології / Электронный ресурс. Режим доступа: www.rastko.rs/rastko/delo/12644 (дата обращения: 10.6.2015)

Ничипорчик 2007: Ничипорчик Е.Н. Нумеративы в паремиях о предпочтаемости. / Материалы XXXVI Международной филологической конференции, 12-17 марта 2007 г. Вып. 19. Фразеология в тексте и словаре. Санкт-Петербург: Филологический факультет, 2007. – С. 96-102.

Осипова 2008: Осипова А. А. Семантика и символика лексем со значением числа в русской, английской и французской

- языковых картинах мира (опыт сопоставительного исследования): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.А. Осипова. – Москва, 2008. – 23 с.
- Славянские древности 2012: Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Под общ. ред. Н.И. Толстого. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица). Москва: Международные отношения, 2012. – 763 с.
- Цзя, Ли 2015: Цзя Чайлун, Ли Янь. Сопоставительный анализ фразеологических единиц русского и китайского языков, в состав которых входят числительные. Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ. Гранада, Испания 2015. Напр. 6: Современная русская лексикография: теория и практика. <http://de.calameo.com/read/0045545190a68bbe4e693> (дата обращения: 10.9.2016)

Abstract

Number „Three“ in Russian and German Phraseology (from *Троицы* to *три горшка* and *drei Käse*)

Key words: numbers, phraseology, comparative idioms, cultural influence, transformation of idioms, antiproverbs

The article deals with numbers in phraseology, comparing German and Russian-Slavonic idioms. It is divided into two main parts - the first one shortly dealing with some phraseological terminology, division, meaning of numbers in various cultures aso., the second - practical part with the idioms in German and Russian, also including examples and commentation, especially with the component „three“. There are shown conformance and differences in the phraseological systems.

